

JEZIK, PISMO I KNJIGA JEVREJA U JUGOSLAVIJI

KETUBA (bračni ugovor), Ankona, 1652.

JIM, reg. br. 91/i, u ovom katalogu br. 27

**JEVREJSKI ISTORIJSKI MUZEJ U BEOGRADU
SAVEZA JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE**

**I Z L O Ž B A
JEZIK, PISMO I KNJIGA
JEVREJA JUGOSLAVIJE**

Izložba je otvorena novembra 1979.
godine u okviru obeležavanja 60-go-
dišnjice Saveza jevrejskih opština
Jugoslavije.

Izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije
Beograd 1979.

Redakcija kataloga:

Dr Vidosava Nedomački

Milica Mihailović

Eugen Verber

Tekst kataloga:

Eugen Verber

Milica Mihailović

Hedviga Bošković

Fotografije:

Vukašin Savić

Dejan Dizdar

Raka Levi

Recenzent:

Dr Lavoslav Kadelburg

Lektor:

Velimir Ćurgus Kazimir

Prevod hebrejskih, ladino i jidiš tekstova:

Cadik Danon

Josif Levi

Nisim Navonović

Eugen Verber

Krinka Vidaković

Prevod rezimea na engleski:

Dr Josip Presburger

Tehnički uređnik:

Branislav Ješić

Tiraž: 1 000 primeraka

Štampa: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, Skerlićeva 1

Nastavljajući sistematski rad na obradi i izlaganju zbirki Jevrejskog istorijskog muzeja, kolektiv ovog muzeja je uz posebne napore pripremio izložbu starih rukopisnih i štampanih tekstova iz baštine jugoslovenskih Jevreja, prvu ove vrste u našoj zemlji. Studijski katalog će, verujemo, popuniti veliku prazninu u upoznavanju šire javnosti s mnogim svojstvenostima i raznovrsnim ostvarenjima na polju pisane reči i uopšte kulturnog života ove etničke zajednice, nevelike po broju, ali s veoma dugom istorijom na ovom tlu.

Do sada objavljeni i izlagani zapisi uklesani na jevrejskim nadgrobnim spomenicima, ugravirani na metalnim predmetima i izvezeni na tkaninama, svojom sadržinom, jezikom i pismom čine, kao kulturno-istorijski i umetnički spomenici, celinu sa pisanom i štampanom rečju jugoslovenskih Jevreja.

Svim ustanovama i pojedincima koji su pružanjem podataka, pozajmicom eksponata i stručnim savetima pomogli da se pripremi ova izložba, izražavamo najtopliju zahvalnost.

Posebnu zahvalnost dugujemo Narodnoj biblioteci Srbije i njenom Izdavačkom sektoru za veliku predusretljivost ukazanu štampanjem ovog kataloga.

Dr V. Nedomački

Koncepcija izložbe:

Dr Vidosava Nedomački

Izbor eksponata i postavka izložbe:

Milica Mihailović

Hedviga Bošković

Likovni saradnik:

Jovan Ćurčić, akademski slikar

Konzervatorski radovi:

Odeljenje zaštite bibliotečkog materijala

Narodne biblioteke Srbije

Rada Petrović

Pojedine rukopisne i štampane tekstove za ovu izložbu pozajmili su:

Jevrejska opština u Splitu

Jevrejska opština u Sarajevu

Jevrejska opština u Zagrebu

Jevrejska opština u Dubrovniku

Luci Petrović, Beograd

Emilio Tolentino, Dubrovnik

Porodica Morpurgo, Split

S A D R Ź A J

	Str.
<i>Eugen Verber</i> , O JEZIKU, PISMU I KNJIZI JEVREJA	7
<i>Hedviga Bošković</i> , ZBIRKA STARIH HEBREJSKIH RUKOPISA U JEVREJSKOM ISTORIJSKOM MUZEJU U BEOGRADU	23
<i>Milica Mihailović</i> , FOND STARIH HEBREJSKIH, ŠTAMPANIH KNJIGA U JEVREJSKOM ISTORIJSKOM MUZEJU U BEOGRADU	39
Izdanja Saveza jevrejskih opština Jugoslavije posle II svetskog rata	53
<i>Eugen Verber</i> , OBJAŠNJENJA POJEDINIH JEVREJSKIH NAZIVA I POJMOVA IZ KATALOGA	57
Rezimea na engleskom – English Summaries	66
<i>Eugen Verber</i> , ON THE LANGUAGE, SCRIPT AND BOOK OF THE JEWS	67
<i>Hedviga Bošković</i> , COLLECTION OF OLD HEBREW MANUSCRIPTS IN THE JEWISH HISTORICAL MUSEUM IN BELGRADE	69
<i>Milica Mihailović</i> , OLD PRINTED HEBREW BOOKS IN THE HOLDINGS OF THE JEWISH HISTORICAL MUSEUM IN BELGRADE	75
Kataloški podaci eksponata	77
Reprodukcije	123

Eugen Verber

O JEZIKU, PISMU I KNJIZI JEVREJA

Čovek je od davnina imao potrebu da beleži svoje misli, svoje utiske, svoja sećanja, svoje strahove i svoja nadanja. Beležio ih je kako bi ih iz svoje svesti izneo na videlo, bilo crtežom na pećinskim zidovima, ili znacima koje je izumeo na stenama, glini, koži, drvetu ili drugom zgodnom materijalu. A beleške su mu služile i da bi nešto saopštio drugom ljudskom biću, da otme od zaborava plodove svoga uma, povest o svom živovanju, sve uz pomoć znakova koje je na raznim stranama sveta, u raznim kulturama i različitim oruđima stvarao.

Jedno od žarišta koje će neizbrisivo uticati na savremenu evropsko-američku, pa i dalju civilizaciju, bilo je vrelo i plodno tlo Bliskog i Srednjeg istoka, sa svojim brojnim narodima, kulturama i njihovim pisanim spomenicima koji su otkrivani vekovima, ali ponajviše i najznačajnije od kraja prošlog pa do naših godina ovog, dvadesetog veka. Na obalama Sredozemnog mora živeli su semitski narodi koji su prirodom svog geografskog položaja bili predodređeni da budu posrednici svake vrste u razmeni dobara i misli između Dalekog istoka i evropskih ili severnoafričkih naroda i država. Severozapadni semitski narodi su, još uvek neznanu kada i kako, tražeći pismo koje će biti lakše i brže za beleženje, odbacili upotrebu do tada važećih sistema pismenosti, kao što su klinasto pismo ili hijeroglifi — te sisteme koji su samo donekle beležili glasove, a najčešće pojmove i slogove. Pre oko četrdeset vekova na tlu nekadašnjeg Kanaana (današnjeg Izraela i dela Libana), nastalo je pismo koje je beležilo samo suglasnike i bilo dosta lako za ispisivanje na koži i papirusu. Smišljanje tih pismena, koji su označavali samo glasove, bilo je omogućeno i prirodom semitskih jezika, čiji se koreni sastoje od malih grupa suglasnika. Te se, najčešće

stalne suglasničke grupe, promenom dodatih samoglasnika menjaju po rodu, broju i padežu, a tako isto i po vremenu i obliku ako su glagolski koreni (tako u hebrejskom koren *šmr* – čuvati: *ani šomer* – čuvam, *šmarti* – čuvao sam, *ešmor* – čuvaću, *šomer* – čuvar, stražar, *šomri* – moj čuvar i sl.). Znaci su od početka dobili i svoja imena, koja su označavala ideogramsko poreklo toga slova. Bilo ih je svega 22, a po redu koji je vrlo davno ustanovljen zvali su se: *alef* (vo)¹, *bet* (kuća), *gimel* (kamila), *dalet* (vrata), *he* (nejasno značenje), *vav* (klin), *zajin* (oružje), *het* (ograda), *tet* (breme), *jod* (ruka), *kaf* (šaka), *lamed* (žaoka), *mem* (voda), *nun* (riba), *sameh* (potporanj), *ajin* (oko), *pe* (usta), *cade* (nejasno značenje), *kof* (vrh trnokopa ili majmun?), *reš* (glava), *šin* (zub ili papirusova šibljika). Prema najpoznatijim žiteljima tih oblasti, ovo pismo kojim se pisalo s desna na levo, nazvano je feničansko (ili ugaritsko). Posle naseljavanja Kanaana, Jevreji su primili to pismo, a kako je najviše pisanih spomenika sačuvano sa hebrejskim tekstovima, to se ovaj *alef-bet* naziva još i *starohebrejsko pismo*. Ovo jednostavno pismo se na istoku razvilo u *aramejsko* a na zapadu u *grčko*. Iz aramejskog Jevreji su, prihvativši ga u vavilonskom ropstvu zajedno sa jezikom, razvili *hebrejsko kvadratno pismo*. Grci su slova feničansko-jevrejskog alefbeta i njihova imena prilagodili svom jeziku, dodali znakove za samoglasnike, a neke, njima nepotrebne suglasnike pretvorili u samoglasnike. Od grčkog pisma su zatim Rimljani stvorili latinicu, Sloveni ćirilicu.

Brojni spomenici pisani kvadratnim hebrejskim pismom nađeni su tek nedavno, sa rukopisima u Kumranu kraj Mrtvog mora. Pored toga, arheolozi su pronašli na tlu nekadašnje jevrejske države uklesane napise raznog sadržaja, iz kojih se vidi da je staro pismo bilo dugo u upotrebi, uporedo s novim kvadratnim. Staro pismo je do danas sačuvano jedino kod Samarićana, koji tim pismom pišu svoje svitke Biblije. Pre no što objasnimo nastanak ove značajne knjige, treba reći nešto o jeziku Jevreja.

Teško je odrediti gde treba početi s istraživanjem i pisanjem o nastanku Jevreja kao naroda i njegove vere, ali je isto tako teško naći odgovor gde su začeci njihovog jezika i književnosti. Nalazi pisanih spomenika od Mesopotamije do Egipta dali su nauči neophodne podatke koji bacaju novo svetlo na mogućnost razumevanja istorije Jevreja i drevne jevrejske književnosti. Dok su se ranije naučnici

1 Prevodi ovih reči nisu uvek sigurni, ovako je od većine hebraista prihvaćeno, mada ima i drugih tumačenja.

raznih pravaca mogli koristiti samo ispitivanjem sadržaja štiva i brojnim tumačenjima svojih prethodnika, koji su svoje radove zasnivali na istim izvorima, od početaka ovog stoleća oslanjaju se i na iskopane izvornike, koji govore o životu i običajima čitavih naroda tog područja a sežu u daleku prošlost, više od tri hiljade godina pre n.e.

Oko odgovora na mnoga pitanja se naučnici još uvek spore, ali jedno je sasvim sigurno: izvornim jevrejskim jezikom može da se smatra samo *hebrejski* ili *ivrit* (poreklo reči je veoma sporno i ne može se sa sigurnošću prihvatiti ni tumačenje da je reč nastala od *ever* — obala, ni od *avar* — preći, prelaziti). Hebrejski jezik u Jezikoslovnom smislu spada u kanaansku grupu severozapadnih semitskih jezika, dok nam otkrića kod Ras Šamre—Ugarit, pružaju mogućnost upoznavanja hebrejskog jezika kao jednog od kanaanskih narečja.

Hebrejski jezik je svoj najstariji uobličeni stupanj, na osnovi starojevrejskih plemenskih narečja, postigao krajem drugog milenijuma pre n.e. Tim su jezikom pisani neki delovi *Tnaha* (Tnah ili Tanah) — Starog zaveta (*Devorina pesma, Knjiga o sudijama* 5,1—31; *Jakovljeva blagoslov, Knjiga postanka* 49; Mojsijeve pesme, u *Knjizi izlaska* 15 i u *Ponovljenom zakonu* 32) i neki drugi delovi ranog pesništva. Najčišći i najlepši stupanj, kojim je pisan najveći deo biblijskog štiva predstavlja klasičan jezik iz vremena kraljeva — *jezik Štiva* (hebrejski *lašon hamikra*). U vreme postojanja Drugog hrama, aramejski jezik je sve više u upotrebi kao govorni jezik, govorni hebrejski počinje da prima druge oblike, a u pisanim spomenicima iz tog razdoblja se može uočiti pokušaj produženja života jeziku prethodnog doba. Iz toga su jezičkog razdoblja delom i svici sa Mrtvog mora. U toku stvaranja poslebiblijskih zbornika pravnih i verskih propisa (od II v. pre n.e. do III v. n.e.) prosto-narodni hebrejski jezik, uprošćene je gramatike, ali obogaćen novim izrazima i nekim hebraiziranim grčkim i latinskim rečima, ulazi u spise svog vremena, a po jednom od najznačajnijih dela tog razdoblja naziva se *jezik Mišne* (*lašon hamišna*). Uticaj ovog narečja se već oseća i u nekim delovima knjige Kohelet — Propovednika i u knjizi Sirahovoj. U trećem veku, a možda i nešto kasnije, hebrejski prestaje da bude jezikom svakodnevnog opštenja. Ostaje jezik bogoslužjenja i "svetog učenja", ali što je još važnije ostaje i *pisani* jezik Jevreja vekovima. Taj će jezik svoju prvu književnu obnovu doživeti u srednjem veku, u toku procvata jevrejske kulture u mavarskoj Španiji. Novohebrejski nastaje (a ovaj je naziv vrlo uslovan jer je to potpuno isti jezik sa starohebrejskim, za razliku od staro i

novogrčkog) krajem XIX veka, pod uticajem prosvetiteljskog (*Haskala* – prosveta), kasnije i cionističkog pokreta, a u državi Izrael postaje službenim jezikom.

Aramejski jezik je skoro dvadeset vekova bio govorni jezik na velikom delu Bliskog i Srednjeg istoka, odakle je potisnut tek posle pojave Islama i prevlasti arapskog. Bio je to jezik Aramejaca– Semita koji su od X do VIII veka pre n.e. osnovali više državnica u prednoj Aziji, ali su tokom vekova nestali i asimilovali se sa drugim narodima i plemenima tog širokog područja. Jezik Aramejaca, u nauci dugo i neopravdano nazivan haldejskim, spada u severozapadnu grupu semitskih jezika. Deli se na nekoliko narečja, koja su podeljena u dve glavne skupine: istočni i zapadni aramejski. U vavilonskom su ropstvu Jevreji takođe prihvatili aramejski kao svoj govorni, a hebrejskim su se služili u verskoj književnosti i bogoslužju jer je već tada smatran svetim jezikom (*lašon hakodeš*). Prema svedočenjima Talmuda i arheoloških nalaza, hebrejski se ipak duže zadržao u govornoj upotrebi nego što se do nedavno mislilo. Aramejskim jezikom pisan je deo biblijskih knjiga (Ezra i Daniel), u Novom zavetu je sačuvano dosta aramejskih reči, a pretpostavlja se da je deo tih knjiga i pisan izvorno na aramejskom. Deo Talmuda (Gemara) je takođe pisan većinom aramejski. U Kumranu su nađeni neki spisi na aramejskom, a i iz hebrejskog teksta tih svitaka se oseća da su njihovi tvorci i pisci mislili na aramejskom dok su hebrejskim pisali.

Upotreba aramejskog jezika u svakodnevnom životu značila je početak dugovekovne tradicije dvojezičnosti jevrejske kulture. Posle aramejskog, u periodu helenizma sve više se upotrebljava grčki jezik, kasnije su Jevreji prihvatili arapski, španski, pa nemački, u zavisnosti od zemlje i kulture u kojoj su posle prestanka državnosti voljno ili nevoljno živeli. Hebrejski jezik je ipak, tokom skoro dve hiljade godina *galuta* (dijaspore, progonstva) ostao, kao što je napred naglašeno, pisani jezik Jevreja, kojim su pisana pisma, poslovna i lična, pitanja i odgovori, rasprave i tumačenja verskih, pravnih i drugih učenja.

I hebrejske tekstove, kao i one na tim svojim drugim govornim jezicima koje će zatim većinom prilagoditi svom načinu mišljenja i govora i nazvati jevrejskim (*žudeo-espanjol, āudezmo, jidiš i dr.*), pisali su hebrejskim kvadratnim pismom, koje se u toku dvadeset vekova vrlo malo izmenilo. Istina, neki su komentari, *responze*, i drugi nemolitveni i neobredni tekstovi, pisani a kasnije i štampani raznim

stilizacijama tog istog alef-beta, koji se samo uslovno mogu nazvati kurzivom, a obično se zovu rabinskim ili Raši slovima.

Da bi se bolje razumele osobenosti jevrejske kulture, tako jedinstvene u svojoj nejedinstvenosti i složenosti, treba se upoznati sa još nekim podacima o tim jevrejskim jezicima.

Činjenica je da su se Jevreji i neposredno pre propasti svoje državnosti, a i posle toga, u toku svoga dvojezičnoga razvoja, opredeljivali za ovaj ili onaj jezik uvek zbog ideoloških razloga, uvek je odluka bila uslovljena veoma određenim društveno-političkim i ekonomskim razlozima.

Posle prodora Islama Jevreji su u zemljama kalifata, kao i u vreme mavarske vlasti u Španiji, usvojili arapski jezik za svoj govorni. Kasnije u hrišćanskoj Španiji i Portugaliji, primili su španski ili protugalski, odnosno ona njihova narečja koja su se govorila u pokrajinama Pirinejskog poluostrva. Bio je to, u svakom slučaju, predklasični jezik, književno još neuobličen. Posle izgnanstva 1492. godine, španski su Jevreji taj svoj jezik poneli sa sobom i sačuvali do današnjeg dana pod imenima: sefardski (od toponima *s'farad* koji se samo jednom pojavljuje u Tnahu, u proročkoj knjizi Ovadije 20, u ranom srednjem veku uzet kao hebrejski naziv Španije — *S'farad*), žudeo-espanjol, đudezmo, ladino. Iz svih tih dugo čuvanih narečja, vremenom se kod ovih, mačehinskoj domovini tako vernih izgnanika, razvio jedan jedinstveni jezički fenomen, koji nije imao nikakvih veza s razvojem španskog jezika na Pirinejskom poluostrvu, već je iznenađujuće konzerviran i fiksiran. Postepeno je dobio nešto hebrejskih i aramejskih reči za izražavanje verskih i obrednih pojmova za koje nisu postojali izrazi u starom jeziku. U toku kasnijeg razvoja u istočnom ladinu (Carigrad, Smirna, Rodos) i zapadnom (Solun, Bosna, Srbija, Makedonija, Rumunija) pojavile su se reči turskog, grčkog, srpskohrvatskog i drugih jezika. No i u slučajevima kada se strana reč uklapala i prihvatala u jezik, ona je u promenama i glagolskim oblicima dobijala romanski, španski karakter. Sintaksa je ipak bila odraz posebnog načina izražavanja i mišljenja naroda koji je progonjen, koji se vekovima vaspitavao na talmudskim i kabalističkim spisima, koji se molio hebrejskim jezikom, raspravljao teološka pitanja na armejskom, hebrejskom, kvadratnim pismom pisao svoj govorni ladino, a pored toga razvio još i poseban kurziv tzv. Raši-pismo.

Seobe Jevreja su se kretale raznim pravcima, ali za jedan deo evropske

jevrejske zajednice je od odlučujućeg značenja rano srednjevekovna migracija preko severne Francuske i severne Italije, prema severu i severoistoku Evropa. Najverovatnije negde u IX veku prvi došljaci Jevreji uspostavljaju poznanstvo s nemačkim govornim područjem. Na tom su prostoru nastali počeci svojevrsnog jezičkog fenomena, jednog od specifičnih pojava oblika jevrejske kulture, novog govornog jezika evropskih aškenaskih Jevreja (od IX v. osobna imenica Aškenaz, koja se u Tnahu pojavljuje na tri mesta, uzima se kao hebrejski naziv za Nemačku, tako i aškenazi – nemački), koji će posle skoro jedanaest vekova dobiti naziv *jidiš*. Taj se jezik, a još pre Drugog svetskog rata su ga umesto jezikom, nazivali žargonom, razvio iz povezivanja osnova nekoliko jezika, ali pre svega nemačkog. Nemačka osnova kazuje da postanak jidiša treba tražiti za vreme postojanja srednjevisokonemačkog jezika, ali je to svojevrsna sinteza narečja, koja se istovremeno razlikuju od svih poznatih nemačkih govora. Već u vreme prvih početaka upotrebe tih govora, nastao je običaj obraćanja hebrejskom, odnosno *lošn hakodeš*-u (tako se u jidišu izgovaraju hebrejske reči *lašon hakodeš* – sveti jezik) i aramejskom, radi obogaćivanja rečničkog blaga. Pored toga, zadržao se izvestan broj reči iz romanskih govornih jezika kojima su se do tada služili. U kasnijem razvoju, kada su se jevrejske zajednice kretale ka istoku, kada su uspostavljeni prvi dodiri sa slovenskim jezicima, jidiš je izgubio svaku vezu s germanskom grupom jezika, pa se razvijao potpuno odvojeno od nemačkog korena. Čak i u opštinama koje su ostajale u Nemačkoj i služile se tim svojim govorom, konzerviranje i fiksacija su bili začuđujuće delotvorni. Do XVI v. jidiš je bio govorni jezik jevrejskih naselja od Holandije do Severne Italije i od Alzasa do Litvanije. U vreme prosvetiteljstva, a i kasnije, kao posledica nestanka strogih oblika verske tradicije, u Srednjoj Evropi nestaje i upotreba jidiša, koji se dalje razvija i ostaje govorni jezik miliona Jevreja istočne Evrope. Jidiš je u svoju riznicu uklopio slovenske reči, slično kao što je u sebe upijao, na nemački koren, hebrejske i aramejske i romanske reči, menjajući im izgovor, a ponekad i smisao. U početku su to bile poljske reči, zatim beloruske i ukrajinske, dok su ruski pojmovi sasvim novog porekla.

Osnovno pismo jidiša je hebrejski alef-bet, kvadratno pismo, uz dodatak posebne upotrebe nekih od slovnih znakova radi prilagođavanja fonetici nesemitskih govora. Hebrejske i aramejske reči se pišu uglavnom izvorno. U toku svog prostiranja jidiš je na udaljenim područjima stvaran različito, pa se čak može govoriti i o narečjima (tzv. istočni i zapadni jidiš), ali za pismeni saobraćaj su postojala ne

suviše brojna, ali ipak osnovna pravila. Pred kraj XIX veka se jidiš razvija u nadpokrajinski jezik. Uprkos činjenici da nije vođen jedinstvenim školskim upravljanjem, već se razvijao bez uticaja naučnika, gramatičara ili jezikoslovaca, jidiš je, s manjim i ne mnogo bitnim razlikama, postao jedinstven jezik, čak u određenim istorijskim uslovima i jedan od simbola kulturne autonomije Jevreja.

Veoma sličan je razvoj i nekih drugih jevrejskih govornih jezika, kao što su jevrejsko-arapski, zatim jevrejsko-persijski i drugi. I na ladinu i na jidišu je u početku razvijana književnost upućena ženama, koje nisu znale hebrejski. Književnost na ovim i drugim jevrejskim jezicima je manjeg obima, pa i manje istražena i proučena.

USMENA I PISANA KNJIŽEVNOST

Prema onome što piše na mnogim mestima u delima jevrejske drevne književnosti koja su nam danas poznata, usmena i pisana književnost Jevreja bila je veoma bogata. Jedan od najvećih zbornika te književnosti, uopšteno nazvan Biblijom, predstavlja plod stoletnog delovanja sakupljača, urednika i zapisivača usmenog predanja. U hrišćanskim kulturama se Biblija, podeljena na Stari i Novi zavet, smatra bogoštovnom, svetom knjigom, plodom "objave i božanskog nadahnuća". Za razliku od književnih ostvarenja i drugih pisanih spomenika ostalih naroda Bliskog istoka, ovo je delo ušlo u sastav i sistem svetske kulture u prerađenom, naizvornom obliku. To se pre svega odnosi na one biblijske knjige koje danas znamo pod imenom Stari zavet, jer i pored toga što je celo biblijsko štivo poniklo u krilu jevrejskog naroda, za Jevreje predstavlja versku svetinju samo prvi deo Biblije, na hebrejskom nazvan *Tnah*, prema početnim slovima naslova pojedinih delova: *Tora* – Nauk, *Pet knjiga Mojsijevih*, *Petoknjžje*, *Zakon*; *N'vim* – Proroci i *K'tuvim* – Spisi¹. Ovaj zbornik je, uprkos raznorodnim izvornicima, u svojoj višeslojnosti, spomenik književnosti jednog naroda. Iz njega se čitaju stranice istorije, prema dostignućima današnje nauke često veoma pouzdane po svojoj tačnosti, njegove

¹ Skraćenice se u hebrejskom jeziku stvaraju od početnih slova reči, zatim se obično vokalizuju samoglasnikom *a*, a slova *j* i *v* kao *i* i *u*. Na primer *r[abi] M[oše] b[en] M[ajmon]* – Rambam; *r[abi] Š[lomo] J[ichaki]* – Raši. Početno slovo u imenici *k'tuvim*, *k[kaf]*, se na kraju reči čita kao *h*, otudadolazi *Tnah*.

dvadeset i četiri knjige pružaju saznanje o životu jedne zajednice, o njenom društveno-ekonomskom razvoju i borbama, o njenom misaonom svetu i filozofiji. Pored istoriografskog i književnog sadržaja, spisi Tnaha su delom i zbirke zakona, zatim pravnih, moralističkih, higijensko-sanitarnih i drugih propisa i odredaba, kojima je vekovima usmeravan život jedne zajednice.

Već se pri prvom čitanju izvornog štiva zapaža, da se pred nama ne nalazi jedinstveno delo, već da je to zbirka raznih predanja, koja se razlikuju po vremenu i mestu nastanka, a svakako i po jeziku i idejnom poimanju događaja koje opisuju. Štivo se u Tnahu ponegde u toj meri razlikuje, da se u pojedinim rukopisima nailazi na nedoslednosti, pa čak i suprotnosti u opisu istog događaja ili pojma. Ono što celu tu zbirku ipak spaja i čini jedinstvenom, jeste osnovna ideološka crta vodilja urednika koji su vršili, sami ili u zajednici, odbir iz dela usmenog ili pisanog predanja jevrejskog naroda. Bila je to ideologija jednoboštva u jednoj narodnoj veri koja je težila povezivanju srodnih plemena u širu političku, državnu zajednicu, prikazana kroz savez jednog boga sa svojim izabranim narodom.

Vrlo je teško ustanoviti kada je nastao prelaz sa usmenog predanja, koje je bilo, po svim tragovima, vrlo bogato, na pisanu književnost, a kada su delovi i fragmenti, pa čak i cele knjige pisane književnosti Jevreja uključeni u zvanično, kanonsko štivo Tnaha. Tradicionalno shvatanje da je Ezra stvorio odbir Tnaha, koji mi poznajemo pod nazivom Masoretskog teksta, treba prihvatiti utoliko da je najverovatnije u njegovo vreme, dakle, negde od šestog veka pre n.e., pa čak i s njegovim učešćem počeo razvoj stvaranja zvaničnog izbora, koje će se završiti tek u prvom veku n.e. U gradiću Javne (latinski Jamnia) utvrđen je u vreme nakon rušenja Jerusalimskog hrama broj od 22 knjige Tnaha (a to je broj slova u alef-betu), s nekim izmenama u podeli računa se sa 27, ali u današnjim štampanim tekstovima sa 24.

U tekstu Tnaha se spominju neke knjige koje ukazuju na brojnost i raznorodnost izvora iz kojih su urednici sastavljali konačno štivo. Kod stvaranja završnog oblika Tnaha, urednike su vodili razlozi idejno-političkog ujednačavanja, ustaljivanja različitih struja predanja i manjih jezičkih ispravaka, ali i želja da se od mnoštva usmeno prenošenih ili zapisanih knjiga stvori jedan manji odbir, koji će se lakše postaviti kao verski, smerodavni spis jevrejske zajednice.

Najnoviji nalazi rukopisa nam svedoče o tome da je u mnogobrojnim

strankama, strujama i skupinama burnih vremena poslednjih uvestotina godina pre zaključivanja kanona Tnaha, u opticaju bilo mnogo knjiga, da neke od tih verskih ili političkih zajednica nisu ni pravile pitanje o njihovoj svetosti ili nepodobnosti. A da je uporedo postojalo više kanona, svedoči nam i grčki prevod Tnaha, koji se prema legendarnom načinu nastanka (preveli su ga u III veku stare ere sedamdeset ili sedamdeset i dvojica učenih ljudi na zahtev egipatskog kralja Ptolomeja Filadelfa) naziva *Septuaginta* ili *Prevod sedamdesetorice*. Septuaginta, naime, koja je plod nejedinstvenog i dugog prevodilačkog rada za potrebe jevrejske zajednice u Aleksandriji, sadrži neke knjige (Tobija, Judita, knjige o Makabejcima i dr.) kojih u Masoretskom tekstu nema.

Pored grčkog prevoda, Septuaginte, postoje i drugi koji se na izvesnim mestima razlikuju od Masoretskog teksta. Prvi su nastali nešto pre III veka pre našeg računanja vremena, u vreme kada je već jednom delu jevrejske zajednice drevnog Izraela bilo, zbog stalne upotrebe aramejskoga jezika, teže razumevanje hebrejskog štiva. Stoga se u bogomoljama i u Hramu uobičajilo usmeno prevođenje Tnaha na narodni aramejski jezik. U Talmudu piše da je za svakim stihom prevodilac kazivao isti tekst na aramejskom, a kada su se čitali Proroci, onda je prevod kazivan iza svakog trećeg stiha. Tako su nastala usmena predanja, tzv. *Targum* (aramejsk : prevod, tumačenje), koji su pored prevoda štiva na narodni jezik, sadržavali i tumačenja u duhu Midraša, s poukama i naravoučenijem. Pored aramejskih, značajan je i sirski prevod, tzv. *Pešita*, čiji naziv, koji u prevodu glasi Jednostavan, govori i o nameni, da je upućen narodu, jednostavnom čoveku koji ne razume hebrejski jezik.

Posebnu skupinu u razvoju jevrejske književnosti predstavljaju knjige koje nisu ušle u zvanični odбір, a jevrejska ih tradicija naziva prvo *sfarim hiconim* — vanjske knjige, dakle koje su ostale napolju, izvan odbira, a zatim su u vreme zapisivanja usmenog predanja u Talmudu nazvane pohranjenim knjigama — *sfarim gnuzim*. Tako je nastao i grčki naziv tih knjiga — *apokrifi* (apokrypto — sahraniti, pohraniti), a nazvane su zbog propisa da se oštećeni obredni predmeti i knjige, ali i one koje su zbog svojih ideja smatrane nepodobnim za upotrebu, moraju sahraniti, ili pohraniti ali nikako ne spaliti ili na drugi način uništiti. Veliki broj celih knjiga i odlomaka takve vrste, a i druge, koje se računaju u međuzavetna ili poslebibijska dela, nađeno je u pećinama i razvalinama kraj Kumrana na obali Mrtvoga mora.

U državi, obnovljenoj posle povratka iz vavilonskog ropstva, Tnah, odnosno Tora — Nauk, stavljen je u središte života zemlje. Kao posvećeni spis koji je za široke slojeve postao simbol narodne samostalnosti, postao je predmetom tumačenja i izučavanja. O pravou strasti učenja i izučavanja Nauka ima dosta podataka i kod Flavija, a i u talmudskoj književnosti. U Tnahu se spominje književna vrsta koja se naziva *midraš* (od hebrejskog *daraš* — iskati, tražiti, istraživati, tumačiti). To je bio naročiti način izlaganja, tumačenja i objašnjavanja tekstova Tnah, koji se odlikovao istraživanjem duha i dubljeg značenja datog štiva, najčešće primerom, kazivanjem bajki ili pripovedaka. Midraš je uvek tumačio s namerom da pouči, prenosio se usmeno s kolena na koleno, a tek u IV ili V veku su razni midraški tekstovi zapisani u posebne zbornike.

Uporedo s midraškim načinom tumačenja promenjeni uslovi života, novi proizvodni odnosi, zahtevali su nova tumačenja i onih zakonodavnih propisa, koji su se nalazili u Nauku — Tori, a koji su stvarani za plemensko-rodovsku organizaciju stočara i nomada. Često je bilo potrebno presuđivati u sporovima ili donositi pravne propise kojih uopšte nije bilo u Trahu. Kako je osnovni zakon zemlje bio obavezno taj veliki spis, onda su se stvarali načini tumačenja, sistemi silogizama i oštroomne egzegeze, pomoću kojih su se presude i novi propisi povezivali s bilo kojim tekstom iz Tnah. Kako bi ceo taj često zamršeni sistem tumačenja i stvaranja propisa — koji se nazivaju *halahot* (hebr. *halaha* — ono što je uhodano, ali obavezno, dakle propis sa zakonskom snagom) — bio razumljiviji, učenjaci su se služili pripovetkom, skaskom, bajkom, poslovicom koja je trebalo da propis načini shvatljivijim. Taj se pripovedački element naziva *hagada* ili *agada*. I hagada i halaha su se prenosile usmeno dalje, svaki novi propis je ulazio u taj fond običajnog prava, sve se to učilo i ponavljalo i moralo da se zna napamet. U teškim vremenima propasti države, ovo je učenje počelo da se sređuje po predmetima koje je obrađivalo, a u II—III veku, u vreme rabi Jhude Kneza, kome predanje pripisuje i celokupno uredništvo, taj je proces završen i stvoren je zbornik tog usmenog Nauka — *tora šeb'al pe* koji je nazvan *Mišna* (učenje). Novi društveno-ekonomski uslovi u kojima su Jevreji živeli pod rimskom vlašću u svojoj razorenoj zemlji ili u Vavilonu, gde su se, posle oko milion svojih sunarodnika, početkom četvrtog veka, doselili i duhovni vođi i učenici ljudi, tražili su nove pravne i verske propise, nova objašnjenja. Mišna je ponavljana, razrađivana i raspravljana, komentarisana i tako se stvorio novi usmeni nauk, koji je nazvan *gemara* (od aramejskog *gamar* — učiti, primiti predanje). Ceo taj ogromni

materijal zajedno čini *Talmud* (učenje, znanje stečeno učenjem). Postoje dva Talmuda: *Jerusalimski (Talmud jerušalmi)*, završen i zapisan oko 400. godine, i *Vavilonski (Talmud bavli)* oko 500. godine u učilištima koja su se nalazila u vavilonskim gradovima. Mišna je pisana sažetim, posebnim stilom, na hebrejskom, dok je Gemara najvećim delom na aramejskom jeziku. Jerusalimski Talmud je manji po obimu od Vavilonskog, a manje je i cenjen kao smerodavno i književno delo. Uz Tnah, Talmud je u uslovima galuta-diaspore, bez obaveznog centralnog rukovodstva, vekovima bio stožer, služio je održanju naroda i uprkos razlikama, stvaranju jedinstvenog verskog i etničkog karaktera. Talmud je vekovima učen naizust, uz poseban način postavljanja pitanja i nalaženja odgovora na njih, koji je stvarao izoštrene dijalektičke sposobnosti. Uz njega je napisano obilje komentara, od kojih se neki posle pronalaska štampe objavljuju zajedno s osnovnim tekstom, a neki na kraju traktata. Obredne ili verske odluke o novonastalim problemima je donosio svaki učeni rabi (*rabi, rav, raban* i druge titule označavaju samo stepen učenosti i uvažavanja, a ne profesionalno bavljenje svešteničkim pozivom – rabini kao profesionalni sveštenici su novijeg datuma) na osnovu svog rasuđivanja, iz talmudske građe, a prema odgovarajućem sistemu egzegeze i zaključivanja, kojih ima veliki broj. Pa ipak, vekovima je bilo nejasnoća pa su se pitanja postavljala učenijim, još u vreme pre zaključenja Talmuda u Vavilonu (takva pitanja i odgovori su u talmudskom tekstu i zapisani). Negde u VIII veku, u vreme gaona, uvrežio se običaj slanja pisama s pitanjima, upućenih gaonima koji nisu odgovarali samo potvrdno ili odrečno, već su se starali da nađu odgovarajući navod iz talmudske građe, da ceo problem osvetle s raznih strana. Ta su pitanja i odgovori na njih u velikom broju slučajeva sačuvana. Tradicija je nastavljena u Španiji, Francuskoj, Nemačkoj i Poljskoj do XV veka, a kasnije će se njome još baviti samo pojedini učeni ljudi. Na hebrejskom su zbornici takvih pisama nazivani *š'elot utšuvot* – pitanja i odgovori, da bi kasnije postali poznati po romanskom nazivu *responze*. Celu tu književnost tumačenja talmudskih traktata, novela, *responza*, hrišćanski bogoslovi su već od ranog srednjeg veka nazivali *rabinskom literaturom*, držeći da su njenih autori rabini, jevrejski sveštenici, što se iz gornjeg objašnjenja može videti da nije tačno.

U Španiji su, davno pre izгона, mnogi učeni ljudi naglašavali potrebu sređivanja priručnog, praktičnog kodeksa halahičkih propisa, koji su bili razasuti po beskrajnom talmudskom moru tek labavo vezani za osnovne predmete i sadržaje traktata. Prvi pokušaj uređivanja takvog

zbornika preduzeo je rabi Moše ben Majmon (Majmonid, Rambam). Njegovo delo *Mišne Tora* ili *Jad hazaka* je zbornik u kome su halaha propisi sređeni po nekom logičnom redu, ali je još uvek bio opterećen nepotrebnim materijalom. Sledeći je pokušaj Jaakov ben Ašerov (rođen u Nemačkoj na kraju XIII v. umro u Španiji, u Toledu oko 1340. godine). Njegovo delo *Arba turim* predstavlja ogroman zbornik sređениh halaha propisa iz oba Talmuda, iz gaonskih responza, talmudskih komentara i ranijih kodeksa. Nasuprot Majmonidu, izbacio je sve halahot koje su se ticale napuštenih obreda. Iako je ovo delo bilo od velike pomoći, u XVI v. se već osećala potreba za još pogodnijim i praktičnijim priručnikom. Josef Karo (rođen u Španiji 1488, umro u Cfatu-Safedu 1575.) je posle dvadesetogodišnjeg rada, objavio svoj komentar uz *Arba turim*, kojega je nazvao *Bet Josef*, a u štampanom izdanju *Šulhan aruh* (Postavljen stol). Ovo delo Josefa Karoa je ušlo u svakodnevnu versku i pravnu praksu Jevreja, postalo opšteprihvaćenim priručnikom koje se od prvog štampanog (u Veneciji 1551. godine) pojavilo do danas u bezbrojnim izdanjima izvornika i prevoda. Zbornik sadrži halaha propise o verskom i obrednom životu, o zabranjenim i dozvoljenim jelima, o bračnom i porodičnom pravu i na kraju o građanskom pravu i sudskom postupku. U ovom priručniku, koji je pisan jasnim i razumljivim stilom, nema filozofskih uvoda kao kod Majmonida, a propisi su raspoređeni pregledno. Josef Karo nije uzimao u obzir običaje i ritual aškenaskih Jevreja (Francuske, Italije, Nemačke i Poljske), pa se od 1578. pojavljuju izdanja *Šulhan aruha* sa dopunama rabi Moše Iserlesa — Ramoa (rođen 1520. u Krakovu, umro u istom gradu 1572.), koji je dopisao primedbe, a neke običaje Aškenaza podigao na rang *halahot*.

Već iz Talmuda saznajemo za postojanje pesništva, koje se po grčkoj reči *poietes* — tvorac, izumitelj, pesnik, naziva *pijut*, a pesnici *paftan*. U srednjem veku pijut je imao mnogo stvaralaca a još i više poštovalaca. Razne vrste pijuta, *slivot* — cprosnice, *kinot* — tužbalice i dr. uključene su u molitve prema naklonosti uglednika pojedine opštine, a mnoge su ušle u sve jevrejske molitvenike. Iako je pijut bilo obredno pesništvo, predstavljalo je početak obnove hebrejskog književnog stvaralaštva a uticalo je na dalji razvoj hebrejskog jezika. Posebno poglavlje u razvoju jevrejskog duhovnog stvaralaštva zauzima razvoj hebrejske poezije u mavarskoj Španiji, u vreme "zlatnog doba" mavarsko-jevrejske kulture. Kako je mavarska vlast slabila, a hrišćanska jačala, tako se među Jevrejima Španije razvijala konzervativna verska misao, umesto nauke i filozofije, sve se više širi misticizam *kabale*. (od hebrejskog glagola *kabal* — dobiti, primiti, suprotno od

masoret — tradicija, predanje, koja dolazi iz glagola *masar* — predati). Kabalisti su svoja učenja zasnivali na dvema osnovnim knjigama: *Sefer jecira* — (Knjiga stvaranja) i *Zohar* (Sjaj). Tajno mističarsko učenje, koje je nastalo još u drevnoj jevrejskoj državi, pojavljuje se i van Španije, pod sasvim drugim društveno-ekonomskim uslovima, u Nemačkoj. Za razliku od španskih kabalista, koji su negovali tzv. spekulativnu kabalu, nemački kabalisti su razradili sistem praktične kabale. U oba ova pravca, razmatraju se pitanja boga, sveta, stvaranja, čoveka, otkrovenja, greha i drugih kategorija. Svoja su učenja kabalisti tumačili zamršenim sistemom brojeva, slova, najčešće nerazumljivih reči i jezičkih kalambura. Uticaj kabale je velik na tvorce hasidske bajke i pripovetke, ali i na noviju hebrejsku književnost.

I pored svih nedaća koje su Jevreji preživljavali u vremenima burnih promena na prelazu iz feudalnog u građansko društveno uređenje, hebrejski jezik je ostao jedan od povezujućih faktora u galutu samim tim što je većina do sada spomenutih dela, pisana tim jezikom, obavezno učena i čitana svakodnevno. U daljem razvoju, u raznim se zajednicama jevrejskog galuta osećaju uticaji naroda domaćina i njegove kulture ne samo na život nego i na književnost Jevreja, ali će se i dalje osećati i uticaj jevrejske kulture na kulturu domaćina, bilo posredno ili neposredno, najčešće na obostranu korist.

Vrlo obimna normativna halahička literatura, koja je zadirala u sve pore života Jevreja od pradavnina, nije mogla da mimoide ni tako važnu oblast kao što je zapisivanje verske i svetovne književnosti (mada se ta podela mora shvatiti vrlo uslovno), u svim pojedinostima. Među tzv. Malim traktatima u Talmudu je sačuvan traktat *Sofrim* (hebrejski: pisari, pismoznalci; u mnogim biblijskim prevodima se pojam prevodi imenicom književnik, što nije sasvim ispravno, jer je taj smisao imenica sofer dobila tek u novijem hebrejskom jeziku), u kojem su, između ostalog, nabrojana pravila pisanja svetih spisa, od kvaliteta kože, pergamenta i drugih materijala koji se smeju upotrebiti, o izgledu stubaca rukopisa, o razmacima između slova, reči i stubaca, o broju stubaca na poli kože, o načinu šivenja koža u svitak, o dozvoljenom broju pisanja knjiga na jednom svitku, o ispravkama prepisivačkih grešaka, pa do načina ispisivanja božjeg imena i još mnogo šta drugo. I ne samo u ovom talmudskom spisu, već i u drugim, bilo je propisano kako se koja knjiga piše, kada se čita javno, ako je svitak, kako se namotava (svitak Nauka — Tore se namotava na dva drvena drška, dok su drugi svici — na hebrejskom *m'gila* — *m'gilot* smotani samo u jedan valjak), i još mnogo drugih propisa. Od

Rimljana je prihvaćena i rukopisna knjiga — kodeks, ali je za čitanje Tore u sinagogi, a tako i Svitka o Esteri, propis da to budu i danas rukopisni svici.

Mnoga dela o kojima se govori u ovom sažetom prikazu, posetilac izložbe će moći da vidi kao eksponate, te se nadam da će, uz upotrebu literature koju navodim, steći jasniju sliku o jeziku, pismu i osnovnoj književnosti Jevreja, posebno jugoslovenskih.

L I T E R A T U R A *

- Alkalaj, I.: *Jevrejske knjige štampane u Beogradu*, Jevrejski almanah, Vršac, 1925.
- Baruh, K.: *Izabrana djela*, Sarajevo, 1972.
- Biblijski leksikon*, Zagreb, 1972.
- Donini, A.: *Pregled povijesti religija*, Zagreb, 1964.
- Dubnov, S.: *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Beograd, 1962.
- Flavije, J.: *Judejski rat*, Beograd, 1967.
- Gams, A.: *Sbiblja u svetlu društvenih borbi*, Beograd, 1970.
- Graves, R. — Patai, R.: *Hebrejski motivi*, Zagreb, 1969.
- Haggadah Sarajevo*, Beograd, 1962.
- Kolonomòs, Ž.: *Poslovice, izreke i priče sefardskih Jevreja Makedonije*, Beograd, 1978.
- Nave, P.: *Nova hebrejska književnost*, Beograd, 1965.
- Nedomacki, V.: *Stara jevrejska umetnost u Palestini*, Beograd, 1964.
- Poslovice i izreke sefardskih Jevreja Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1976.
- Rabinson, M. — Bistricki, N. *Antologija novohebrejske književnosti*, Zagreb, 1933.
- Verber, E.: *Knjige Makabejaca, Jevrejski kalendar 5740 (1979–80)*, Beograd, 1979, str. 41–45

* Ovim su popisom obuhvaćena dela iz ove oblasti, koja su čitaocu dostupna na srpskohrvatskom jeziku.

Werber, E.: *Šolem Alejhem*, Jevrejski almanah 1968–1970, Beograd, 1971, str. 76–82

Werber, E.: *Književnost na jidišu*. Povijest svjetske književnosti, Zagreb, 1974, knj. 5, str. 491–507

Werber, E.: *Književnost na ladino jeziku*, Povijest svjetske književnosti, Zagreb, 1974, knj. 4, str. 419–424

Werber, E.: *Kršćanstvo prije Krista?* Zagreb, 1972.

Werber, E.: *Srednjevjekovna i nova hebrejska književnost*, Povijest svjetske književnosti, Zagreb, knj. 1 (u štampi)

Werber, E.: *Stara hebrejska književnost*, Povijest svjetske književnosti, Zagreb, knj. 1 (u štampi)

Werber, E.: *Talmud*, Rijeka (u štampi)

Hedviga Bošković

ZBIRKA STARIH HEBREJSKIH RUKOPISA U JEVREJSKOM ISTORIJSKOM MUZEJU U BEOGRADU

U Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu nalazi se zbirka starih hebrejskih rukopisa danas jedinstvena u našoj zemlji. Nastala je kao rezultat dugogodišnjeg rada našeg muzeja širom Jugoslavije da bi se na jednom mestu sakupio i čuvao celokupan stari hebrejski rukopisni materijal koji nije uništen u toku II svetskog rata. Nacisti su imali posebnu službu tzv. *Operativni štab državnog vođe Rozenberg* sa precizno razradjenim planom za pronalaženje i zaplenu imovine i arhiva jevrejskih opština, sinagoga, humanitarno-verskih i drugih jevrejskih ustanova. Ova služba je sistematski "obradjivala" mnoge jevrejske zajednice u okupiranoj Jugoslaviji o čemu postoje autentična dokumenta.¹⁾ Odmah posle II svetskog rata, Savez jevrejskih opština Jugoslavije je preko svog Muzejsko-istorijskog odeljenja koje je kasnije preraslo u Jevrejski istorijski muzej, pokrenuo akciju za spasavanje prikupljanje i ulaženje u trag onim jevrejskim kulturno-istorijskim vrednostima koje je okupator odneo sobom pa im se zametnuo trag. Kad znamo koliko je i dragocenog rukopisnog materijala stradalo i opljačkano u toku drugog svetskog rata, jasno je da ova naša zbirka ima neprocenjiv značaj za istoriju Jevreja Jugoslavije.

Zbirka nije bila do sada publikovana u celini. O nekim zanimljivim primercima rukopisa pisano je ranijih godina u pojedinim izdanjima Saveza jevrejskih opština Jugoslavije.²⁾ Ovaj rad je prvi pokušaj da se pruži opširniji prikaz o njoj i ukaže na njen značaj.

Materijali koji čine zbirku nastali su najvećim delom na tlu naše zemlje u periodu od polovine XVII do prvih decenija XX veka. Od još

starijeg hebrejskog rukopisnog materijala nije do danas u našem muzeju ništa sakupljeno, iako se čine naporu u tom pogledu. Zahvaljujući raznim predratnim publikacijama kao i arhivskoj građi ipak znamo da su mnogi primerci starih hebrejskih rukopisa nekada postojali kako po jevrejskim opštinama, tako i po jevrejskim kulturnim institucijama privatnim zbirkama i gradskim arhivima širom Jugoslavije.

Zbirka hebrejskih rukopisa u našem muzeju podeljena je u tri osnovne grupe:

- Svitci verskog, zakonodavnog, legendarno-istorijskog, književnog i apotropejskog sadržaja.³⁾
- Rukopisi književnog, verskog, pravnog, filozofskog, medicinskog i memoarskog sadržaja, sačuvani u obliku pojedinačnih listova, beležnica, svezaka ili ukoričenih knjiga.
- Administrativne knjige koje su vođenje po jevrejskim opštinama, humanitarno-verskim i kulturnim ustanovama unutar jevrejske zajednice.

Pre početka II svetskog rata, svaka sinagoga u našoj zemlji posedovala je po nekoliko svitaka Tore (Petoknjižja). One su smatrane najvećom svetinjom među jevrejskim verskim knjigama, "krunom znanja" i sa njima se postupalo uz odgovarajući pijetet. To je bio razlog što je u toku II svetskog rata u svim okupiranim zemljama, pa i kod nas, stradao veliki broj ovih rukopisnih svitaka. Okupator je se posebnom razjarenošću uništavao, palio i uopšte skrnavio ovu jevrejsku svetinju.

Pored desetak svitaka Tore u našem muzeju, danas se još poneki primerak nalazi u pojedinim sinagogama u našoj zemlji u kojima se vrši služba. Samim tim je ova naša nevelika zbirka značajna.

Od ovih svitaka u našem muzeju, sedam je veoma dobro očuvano dok su ostali u fragmentarnom stanju. Prema tradiciji, način pisanja svitaka Tore, kao i njihova izrada bili su kanonizovani. Neka ukrašavanja su bila dozvoljena samo na drvenim drškama (*ec hajim*) i to rezbarenje, inkrustacija od slonovače ili urezivanje posvete. Bilo je zabranjeno na svitku navesti vreme pisanja ili ime vlasnika, pa je teško da se preciznije datira i odredi poreklo svake Tore u našoj zbirci. Većina ih ipak potiče iz XIX veka, pisane su na pergamentu ili koži.

Jedna se izdvaja: to je Tora nepoznatog porekla iz XVIII veka, pisana na koži, sa drvenim drškama ukrašenim inkrustacijama od slonovače i sa urezanom posvetom.⁴⁾

Za razliku od svitaka Tore, zbirka svitaka sa tekstom Knjige o Esteri, (*Megilat Ester*) je nešto brojnija. Svitci su manjeg formata i bilo ih je lakše sačuvati od uništenja. I kod njih su način izrade, tekst i jezik bili kanonizovani. Kako to nisu bile u toj meri svete knjige kao Tore, to se na njima već od XVI veka pojavljuju likovni ukrasi. Najstariji svitak sa tekstom Knjige o Esteri u našoj zbirci je iz XVII veka, poreklom iz Portugalije. Svitak je tradicionalnog oblika i nalazi se u valjkastoj kutiji od srebra. Jedini svitak sa slikanim ornamentom je jedan primerak nepoznatog porekla, pisan na koži obmotanoj oko drvene drške. Celom dužinom svitka oko teksta teče polihromna traka s floralnim i geometrijskim ornamentom.

U zbirci svitaka nalazi se i jedan primerak *mezuze*.⁶⁾ Tekst je pisan na pergamentu, hebrejski, kurzivnim pismom. Svitak nema originalnu kutiju, nego je ubačen u kutiju *Megilat Ester*.

Među amuletima⁷⁾ nalaze se dva pisana u vidu svitka; jedan je na hartiji, a drugi na pergamentu. Tekstovi profilaktičnog karaktera pisani su na hebrejskom, kvadratnim pismom i oba imaju odgovarajuće kutije valjkastog oblika od srebrnog filigrana. Kutije su okačene o lanac i nošene oko vrata. Međutim, u zbirci našeg muzeja nalazi se i zbirka amuleta pisanih na drugim materijalima. Naprimer, na nekima su tekstovi ugravirani na metalu (zlato, srebro, mesing) dok su neki tekstovi ugravirani u poludragi kamen (ahat).

Sve do početka XIX veka najobrazovaniji ljudi u gotovo svim jevrejskim zajednicama u našoj zemlji bili su rabini. Bavili su se pisanjem dela ne samo verskog već i profanog sadržaja, iz oblasti poezije, astrologije, medicine, kao i prirodnih i društvenih nauka. Negujući vekovnu tradiciju, pisali su na hebrejskom, ladinu i jidišu kvadratnim ili kurzivnim pismom.

Najtipičniji primerci takve literature su tzv. *kuntresi* ⁸⁾— beležnice verskog ili profanog sadržaja, koje su pisali rabini tokom studija Tore ili Talmuda, beležeći u njima svoje komentare, zaključke i slično. Prema starom običaju, ove beležnice prenošene su sa oca na sina. Jedan takav *kuntres* iz prve polovine XIX veka nalazi se u našoj zbirci, pod naslovom *Bet sefer* (Škola). Prema beležci na poslednjoj strani,

kuntres je 1826. počeo voditi Leib Hiršfeld, a završio ga je 1836. njegov sin Aron. Kuntres sadrži kratke primere sa tekstovima iz oblasti prirodnih i društvenih nauka, hebrejsko-jidiš rečnik s malom gramatikom, pesme verskog sadržaja na nemačkom sa prevodom na hebrejski, izreke, poslovice i kratku priču o stvaranju sveta. Pisan je na hebrejskom, jidišu i nemačkom, hebrejskim kvadratnim i kurzivnim pismom. Ima posebno lep kaligrafski rukopis, čime se izdvaja u našoj zbirci.

U zbirci kuntresa nalazi se i nekoliko primeraka iz Sente, jedne od malobrojnih nekadašnjih ortodoksnih⁹⁾ jevrejskih opština u Jugoslaviji. Senta je imala rabinsku školu – *ješivu*, pa s toga nije čudno da se upravo tamo sačuvao najveći broj rukopisa ove vrste. Među njima su: Zbirka talmudskih komentara Jichaka Šaloma Fajna s kraja XIX veka; *Hiduše Agada* (nova tumačenja *agade*) nepoznatog autora iz XIX veka u kojoj se potpisao samo crtač Eli Braun, koji je ilustrovao prvu stranu kuntresa, zatim dva šapirografisana kuntresa s početka XX veka na hebrejskom, pisana kurzivnim pismom. U njima su sabrane propovedi rabina Šmuela Rozenberga i Nataniela Špicera držane subotom u sinagogi. Najverovatnije je da su učenici sakupili tekstove svojih učitelja i umnožili ih šapirografisanjem.

Među pesmaricama ističu se: *Pizmon* iz Splita koji sadrži pesme za praznik *Simhat Tora*, specijalno komponovane za pevanje u splitskoj sinagogi. Od postojećih šest, samo je prva strana štampana, i to u Veneciji 1699, što je jedini dokaz da je ova pesmarica u originalnom obliku bila štampana knjižica. Tekstovi pesama na ostalih pet strana kasnije su upisani rukom u više navrata. Nekoliko pesama je 1720. godine upisao rukom Rafael Pinso iz Splita, zatim su dva nepoznata autora upisala još nekoliko pesama na hebrejskom, kvadratnim Raši pismom. Na poslednja dva lista upisana je himna austrijskom caru Ferdinandu na italijanskom jeziku.

Pesmarica Davida B. Rusoa iz Beograda, koja potiče iz 1870. godine, profanog je sadržaja. Pisana je na ladinu, Raši kurzivom. Sadrži nekoliko španskih ljubavnih pesama, kao i nekoliko srpskih, turskih i hebrejskih pesama prevedenih na ladinu.¹⁰⁾

Pored trgovine, zanatstva i drugih zanimanja Jevreji su se u našoj zemlji vekovima bavili i medicinom. Amatus Lusitanus je prvi poznati jevrejski lekar koji je živeo u Dubrovniku u drugoj polovini XVI veka. I kasnije se u raznim izvorima pominju jevrejski lekari ali i priučeni

prodavci lekovitih trava koji su se bavili lečenjem ne samo Jevreja, već i sugrađana drugih narodnosti. Oni su pisali tzv. "lekaruše", beležnice sa receptima za spravljanje lekova kao i sa uputstvima za lečenje raznih bolesti.

U biblioteci Sarajevske jevrejske opštine sačuvana su dva primerka lekaruša. Jedna je iz 1820. godine, pisana na ladinu Raši kurzivom. Pored recepata za spravljanje lekova sadrži i nekoliko molitava, verskih pesama, jednu špansku ljubavnu pesmu, bosansku narodnu pesmu o Mehmed-paši od Zvornika i Ali-paši Fidahiću. Pojedine strane ilustrovane su malim rustičnim vinjetama. Druga lekaruša je iz 1840. godine, takodje na ladinu, pisana Raši kurzivom, a sem recepata sadrži jednu špansku ljubavnu romansu, astrološki kalendar kao i zapis da ju je sastavio Tiju Avram Papo iz Sarajeva. O ova dva zanimljiva rukopisa pisano je u više navrata. Samuel Elazar piše između ostalog: "Naročito je interesantno u tim ljekarušama što sadrže obilje podataka o narodnom vjerovanju koje dobrim djelom vuče korijen iz biblije, talmuda, kabale kao i vjerovanja drugih naroda u magiju i demonizam"... "U ovim ljekarušama je španjolski tekst protkan medicinskom terminologijom latinskog, turskog, arapskog i hebrejskog jezika, te su kao takve uopšte značajne kao spomenici kulture."¹¹⁾

Zanimljiva je i jedna rukom pisana knjiga s početka XX veka, nastala u Maroku, na hebrejskom, aramejskom i arapskom jeziku. Prema zapisu na poslednjoj strani, knjigu je za izvesnog Haruna Ben Jahia Dara sastavio i napisao Said, sin Hilkiye Alcarasa. Knjiga ima pet poglavlja; u prvom su tri megile: Pisma nad pesmama, Rut i Propovednik, zatim sledi "večiti kalendar" za period od 1903. do 1942. godine, Hagada za Pesah, sanovnik rabina Haj Gaona, kao i pesme za Sukot i Hošana Raba.

U muzeju se nalazi i zbirka od desetak *ketuba*¹²⁾ (bračnih ugovora). Ovaj pravni dokument imao je važnu ulogu u životu Jevreja, pa je po tradiciji poklanjana pažnja njegovom oblikovanju i ukrašavanju. Ketube su čuvane u jevrejskim porodicama sa posebnom pažnjom, prenošene su sa kolena na koleno, a nije bio redak slučaj da se dve generacije koriste istom ketubom, lepeći nov tekst ugovora povrh starog.¹³⁾ Tekst i jezik kojim je ketuba pisana bili su kanonizovani; pisane su mešavinom hebrejskog i aramejskog jezika, kvadratnim ili kurzivnim pismom. Za ketube nisu bili odredjeni neki strogi verski propisi, te su mogle biti razne veličine i imati maštovitu ornamentiku. Stariji

primerci su na pergamentu, a tekst je upisan u sredini na slobodnom prostoru u obliku pravougaonika ili dvojne arkade, ostavljen prilikom ornamentisanja okolnih površina. Tradicija pisanja ketuba na pergamentu i njihovo likovno ukrašavanje, zadržali su se sve do pronalaska štampe. Od tada, a naročito od druge polovine XIX veka, ulaze u upotrebu gotovi štampani obrasci koji su oponašali staru tradiciju ornamentisanja ketuba, ali su po lepoti i maštovitosti zaostajali za ketubama islikanih rukom.

Najviše ketuba u našoj zemlji sačuvala je splitska porodica Morpurgo. U ovoj staroj jevrejskoj porodici, čuvane su ketube iz XVII, XVIII i XIX veka. Jedna od najlepših predata je na poklon našem muzeju 1974. godine. Potiče iz 1652. godine, a nastala je u Ankoni. Ne zna se kako je dospela u Split, verovatno ju je neko od predaka ove porodice doneo iz Italije.¹⁴⁾ Pisana je na pergamentu aramejskim jezikom, kvadratnim pisnom. Kompoziciono je podeljena u donje kvadratno i gornje polukružno polje. Dvostubačni tekst bračnog ugovora nalazi se u donjem polju, ispisan u više horizontalnih redova koji su smešteni ispod dve arkade od vreže vinove loze. Celo polje oko teksta oivičeno je širokom ornamentisanom trakom sa medaljonima u kojima su znaci zodijaka. U gornjem polukružnom polju je na sredini amfora iz koje se na sve strane širi raskošan buket raznovrsnog cveća i bilja, a između grana su paunovi, golubovi, papagaji i druge ptice. Dekoracija je polihromna, kolorit je bogat, svetao, dominiraju crvena, žuta, ljubičasta i zelena boja. Po stilu pripada najreprezentativnijim italijanskim ketubama XVII veka. Italija je bila kolevka ukrašavanja ketuba. Naročito se u sefardskim opštinama razvila bogata tradicija ukrašavanja ovih rukopisa u toku XVII i XVIII veka.¹⁵⁾

U zbirci porodice Morpurgo nalaze se i dve ketube s početka XIX veka, poreklom iz Venecije. Po obliku, rasporedu teksta i načinu dekoracije gotovo su identične. Ivce su ravne sem gornje koja je blago zaobljena. Jednostubačni tekst teče u više horizontalnih redova celom širinom ketube. Jedini dekorativan elemenat je poseban hebrejski tekst koji se u vidu široke trake proteže duž ivica ketube. Obe su pisane na pergamentu, aramejskim jezikom, kvadratnim pismom.

Zanimljiva je i jedna ketuba iz Sarajeva iz 1746. godine, pisana na papiru aramejskim jezikom, Raši kurzivom. U njenom obliku je prisutna kombinacija islamskog uticaja i sefardske tradicije. Donja i obe bočne ivice su ravne, dok je gornja u vidu oštro zašiljenog sedlastog luka, što predstavlja očigledan turski uticaj. Dvostubačni

tekst bračnog ugovora je u više horizontalnih redova smešten ispod potkovičastih arkada mavarskog stila. Ketuba nije ornamentisana.

Među rukom pisanim i oslikanim ketubama, nalazi se i jedna iz Zemuna iz 1842. godine. Pisana je na papiru, aramejskim jezikom, Raši kurzivom. Dvostubačni tekst je ispod polukružnih arkada. Dekorativni elementi, venčići sa cvećem i jedna šestokraka zvezda nalaze se u širokom pravougaonom polju iznad teksta po celoj širini ketube.

Pored ovih ketuba, u našoj zbirci postoje brojne ketube iz XIX i početka XX veka, pisane na štampanim obrascima koji u većini slučajeva pokazuju nedostatak invencije i po lepoti zaostaju za slikanim ketubama.

Treba pomenuti i nekoliko rukopisa koji su nastali za vreme II svetskog rata. Kao najpotresnija svedočanstva o stradanju Jevreja za vreme nacističke okupacije, arhiv Jevrejskog istorijskog muzeja poseduje: originalne spiskove makedonskih Jevreja deportovanih u logor Treblinka, kartoteku sa imenima logoraša iz Jasenovca, knjigu umrlih Jevreja u logoru Djakovo, mnogobrojna pisma i dopisnice logoraša iz Jasenovca, Banjice, Sajmišta i drugih logora, od kojih posebno treba pomenuti pisma dr Bukića Pijade, lekara—zatočenika na Banjici iz 1942—43. godine i pisma Hilde Dajč iz logora na Sajmištu kod Beograda, pisana 1941. i 1942. godine.

Beležnica dr Ferdinanda Sendea, lekara iz Apatina, vodjena je u logoru Bergen-Belzen od kraja 1944. do proleća 1945. godine na nemačkom. Sadrži spiskove Jevreja pogubljenih u logoru ili umrlih od iscrpljenosti i raznih bolesti, kao i spisak dece rođene u logoru.

Brošura beogradskog lekara dr Isaka Eškenazija *Stradanja i propast beogradskih Jevreja 1941. godine — Doživljaji za vreme nacizma*, objavljena je 1955. godine.

Jedan kalendar iz 1942. godine, nastao je verovatno u nekom od logora. Sastavljen je od nekoliko listova trgovačke hartije prošivene koncem i bez korica. Pisan je na hebrejskom i jidišu kurzivnim pismom. U kalendaru je uporedo vodjen jevrejski i katolički kalendar za godinu 1942. i 1943, sa ubeleženim praznicima za taj period.

Izvod iz istorije SKP (b) je mala beležnica pisana olovkom sitnim

rukopisom na srpskohrvatskom. Nastala je u logoru Osnabrik 1942. Njeni autori su Marko Hadžišrajber i Aleksandar Štajner.

Sačuvan je i dnevnik beogradskog lekara dr Davida Albale (u sedam svezaka) vođen od 16. novembra 1939. do 18. septembra 1941. u Vašingtonu, u kome su zabeleženi mnogi podaci o zbivanjima u svetu na početku II svetskog rata.

Među rukopisnim knjigama u Jevrejskom muzeju u Beogradu najbrojniji je fond administrativnih knjiga: u njemu ima oko 200 primeraka. Odmah posle II svetskog rata, Savez jevrejskih opština Jugoslavije pokrenuo je akciju za spasavanje i prikupljanje starih opštinskih arhiva i administrativnih knjiga iz cele Jugoslavije.¹⁶⁾ Tako se danas u muzeju nalaze gotovo kompletne stare archive jevrejskih opština Skoplja, Starog Bečeja, Križevaca i Vršca, veći broj administrativnih knjiga jevrejskih opština Zemuna, Rijeke, Bačke Topole, Đakova i Sente, kao i izvestan broj knjiga samog Saveza jevrejskih opština Jugoslavije. Potrebno je naglasiti da se danas u pojedinim jevrejskim opštinama, na primer u Zagrebu, Splitu i Sarajevu čuvaju veoma značajni primerci administrativnih knjiga, kao i da u muzej još uvek pritiču stare administrativne knjige koje šalju jevrejske opštine i pojedinci.

Teško je ustanoviti kada je u jevrejskim opštinama u našoj zemlji započelo vođenje administrativnih knjiga, jer podaci o tome nisu sačuvani. Najstarije administrativne knjige koje danas imamo potiču iz druge polovine XVII veka, a do početka II svetskog rata bilo je i starijih primeraka ove vrste knjiga.

Administrativne knjige nisu mogle biti vođene pre nego što su formirane same opštine. Taj proces nije tekao istovremeno u celoj našoj zemlji. Opštine su u nekim gradovima nastale ranije, a u nekim čak i vek ili dva kasnije. Potreba da se regulišu način života i odnosi među ljudima unutar svake jevrejske zajednice uslovlila je vođenje administracije. U početku se celokupan društveni život jevrejske zajednice odvijao u okviru *bet-kneseta* ("kuća sabora" – sinagoga), zatim opštine i humanitarnih institucija, te su stoga one vodile i zajedničke administrativne knjige. Prva takva opštinska knjiga bio je *pinkas*.¹⁷⁾ To je bila neka vrsta univerzalne opštinske knjige u koju je beleženo sve što je imalo važnost za život i rad ne samo opštine nego i humanitarno-verskih i prosvetnih institucija koje su delovale unutar opštine. Kako su se opštine vremenom razvijale i razgranavale

delatnost, to je glavni pinkas dobijao pomoćne pinkase iz kojih su se razvile razne vrste administrativnih knjiga kao što su statuti opština, zapisnici sa sednica i skupština, delovodni protokoli, blagajničke knjige.¹⁸⁾ Vremenom su humanitarne, verske i školske institucije dobile samostalnost i počele da vode same svoju administraciju. U sinagogama su, na primer, vođene uglavnom blagajničke knjige (o priložima, zakupu sedišta), dok su humanitarne ustanove imale statute, zapisnike sa sednica, blagajničke knjige, delovodne protokole i slično.

U Jevrejskom istorijskom muzeju nalazi se izuzetno značajan primerak pinkasa. Vodjen je u Jevrejskoj opštini u Skoplju u sinagogi "Bet Jakov" od 1749. do 1913. godine.¹⁹⁾ Pisan je mešavinom hebrejskog i ladina, kurzivnim Raši pismom. Kako je to jedna od najstarijih rukopisnih knjiga iz naše zbirke, potrebno je nešto reći o njenom sadržaju koji omogućava da se stekne odredjena slika života Jevrejske opštine u Skoplju tokom više od 150 godina. Pretežnim delom sadržaja odnosi se na rad humanitarno-verskih organizacija u Skoplju, sinagoge, Hevra Kadiše,²⁰⁾ Bikur Holima²¹⁾ i drugih. U njemu su zabeleženi statuti, *Haskame*,²²⁾ kojima se regulišu naplaćivanja taksa od članova opštine, zatim je zapisano da su ove organizacije redovno pomagale sirotinju u novcu, hrani i odeći, a naročito udovice i siročad. Vođena je i evidencija o putnicima iz Palestine koji su dolazili u Skoplje da sakupljaju priloge za Svetu zemlju. Značaj pinkasa je u tome što daje podatke o ekonomskom položaju jevrejske zajednice u Skoplju, o njenom socijalnom radu i vezama sa sugrađanima drugih narodnosti, kao i sa Palestinom. Treba zatim pomenuti i dva stara pinkasa koji nisu sačuvani: pinkasi Jevrejskih opština u Dubrovniku i Sarajevu, koji su u tim opštinama čuvani kao najveća dragocenost do okupacije 1941, a otad im se gubi svaki trag. Sarajevski pinkas je vodjen od 1720. do 1888. godine na ladinu, kurzivnim Raši pismom. Pružao je dragocene podatke o Jevrejskoj opštini u Sarajevu, kao i o bosanskim Jevrejima uopšte. On je sadržavao statut opštine, podatke o opštinskom rukovodstvu, o godišnjim prihodima i rashodima opštine, zatim spisak poreskih obveznika, pravilnik o postavljanju rabina, kantora i drugih službenika. Na osnovu ovog pinkasa, dr Moric Levi iz Sarajeva je objavio 1911. godine knjigu pod naslovom *Die Sephardim in Bosnien* u kojoj je reprodukovao nekoliko strana pinkasa, a doneti su i prevodi pojedinih tekstova.²³⁾

Pinkas Jevrejske opštine u Dubrovniku vođen je od 1686. do 1793.

godine na latinu. Sadržavao je zapisnike sa sednica ove opštine. Zahvaljujući Emiliju Tolentinu, tadašnjem sekretaru Jevrejske opštine u Dubrovniku, do danas su ostali sačuvani bar prepisi tekstova sa pet stranica pinkasa. Godine 1940. E. Tolentino je dao da se prepisu tekstovi sa četiri strane pinkasa (uz overu tačnosti prepisa), dok je on sam izvršio prepis i prevod pete strane pinkasa. Ovi prepisi se danas nalaze u našem muzeju. Za ovaj pinkas vezan je jedan dokument iz 1941. godine, koji se takodje nalazi u arhivi našeg muzeja, a to je zapisnik koji je sastavio ustaški agent u Jevrejskoj opštini u Dubrovniku, prilikom zaplene knjiga iz opštinske arhive. Među zaplenjenim knjigama nalazio se i pomenuti pinkas.²⁴⁾

Pored pinkasa, u najstarije administrativne knjige spadaju i matične knjige, ier su jevrejske opštine bile obavezne da vode evidenciju o broju rođenih, venčanih i umrlih članova. Te knjige su imale punu pravnu vrednost i vođene su u svim jevrejskim opštinama dok država nije preuzela tu obavezu.²⁵⁾ U važnije matične knjige u našoj zbirci spadaju: *Giornale* (dnevnik) rođenih, venčanih i umrlih u Jevrejskoj opštini u Splitu od 1817. do 1866. godine. Pisan je na italijanskom jeziku; *Registro delle famiglie della Comunita Israelitica di Spalato*, (registar porodica u splitskoj jevrejskoj opštini) za godinu 1837, koji sadrži podatke o poreklu, migracijama i zanimanjima jevrejskog življa u Splitu; matične knjige iz Bačkog Petrovca vođena od 1840. do 1886. godine na nemačkom i mađarskom jeziku; matična knjiga Jevrejske opštine u Virovitici, vođena od 1852. do 1931. godine na srpskohrvatskom, sadrži i naknadno ubačen spisak Jevreja u Virovitici na dan 3. VI 1941. godine.

Prema jevrejskom običaju, verenici su pre sklapanja braka bili dužni da najpre objave venčanje kako bi se na vreme moglo ustanoviti da li postoje neke pravne ili druge smetnje za brak. U tu svrhu vođene su posebne matične knjige, tzv. "Knjige bračnih oglašavanja". U našoj zbirci postoji nekoliko knjiga ove vrste: "Knjiga bračnog oglašavanja" iz Starog Bečeja za vreme od 1870—1893 na nemačkom i mađarskom, zatim "Knjiga navješćenja" iz Vinkovaca, vođena 1892—1942 na srpskohrvatskom i druge.

Opštinski statuti su nastali usled potrebe da se pravno regulišu život i rad u okviru jevrejske zajednice. Svaka opština je morala imati statut da bi njime regulisala sva pitanja u vezi sa opštinskim rukovodstvom, finansijskim poslovanjem, verskim pitanjima, školstvom, administrativnim poslovima i slično.

Najstariji sačuvani rukopisni statut potiče iz Starobečejske jevrejske opštine, *Statuten der Israel. Cultus Gemeinde in Alt Becze* iz 1862. godine. Nešto mlađi je *Statuto della Comunita Israelitica di Spalato* iz 1873, a vrlo je zanimljiv *Štatut por la keila španjola en Saraj*, tj. statut sarajevske sefardske opštine iz 1882. godine. On na žalost nije sačuvan u originalu, nego kao šapirografisan prepis koji je izvršio službenik ove opštine Moše Jakov Kalme Altarac 12. jula 1907. godine.²⁶⁾

Zapisnici sa opštinskih sednica i skupština predstavljaju značajne izvore za proučavanje istorije jevrejskih opština jer ukazuju na sva pitanja koja su one rešavale. Od značajnijih primeraka u našoj zbirci se nalaze: *Contrati della Comunita Israelitica di Spalato, del 12 april 1853 e Protocoli sedute*, – zapisnici sa sednica i skupština Splitske jevrejske opštine vođeni od 1853. sve do 1923. godine; tri zapisnika Vršačke jevrejske opštine od 1850. do 1879, vođeni na nemačkom, goticom i hebrejskim kurzivom; devet zapisnika Starobečejske jevrejske opštine od 1862. do 1935. na nemačkom i mađarskom; zapisnik Sefardske jevrejske opštine u Zemunu od 1876. do 1920, kao i zapisnik jevrejske opštine u Bijeljini od 1897. do 1903. godine, oba na srpskohrvatskom jeziku.

Delovodni protokol Jevrejske opštine u Splitu predstavlja najstariju administrativnu knjigu koja je do danas sačuvana. To su *Atti della Comunita Israelitica dal 1662 al 1875*, na italijanskom jeziku. U protokolu su ostali zabeleženi sadržaji brojnih pisama i dokumenata iz tekuće administracije splitske opštine, pa s toga predstavlja vanredan izvor podataka o životu i radu ove opštine u periodu od XVII do XIX veka. Značajni su takodje: protokol opštine iz Bačke Topole vođen 1856–1884. na nemačkom i mađarskom, i protokol iz Starog Bečēja vođen 1869–1919. na nemačkom i mađarskom.

Opštine su obezbeđivale prihode na više načina. Najznačajniji su poticali od *gabele*,²⁷⁾ *micvot*,²⁸⁾ zakupnine za mesta u sinagogi,²⁹⁾ dobrovoljnih priloga i slično. O svemu je vođena evidencija u posebnim blagajničkim knjigama. Iz Jevrejske opštine u Skoplju sačuvane su knjige prihoda od gabele koja je vođena 1929–1933, i knjiga prihoda od micvot za 1936/1937. godinu. Obe knjige su vođene na srpskohrvatskom jeziku.

Dve knjige vlasnika stolica u sinagogi potiču iz Vršačke i Starobečejske opštine; vršačka knjiga je vođena za 1886. godinu na nemačkom jeziku, a starobečejska od 1894–1935. na mađarskom i srpskohrvatskom jeziku.

Humanitarni rad u Jevrejskim zajednicama bio je veoma razvijen još od drevnih vremena. Dobročinstvo je smatrano za obavezu svakog pojedinca i zajednice u celini, pa su postojale razne vrste dobrotvornih institucija koje su pomagale članovima opštine u novcu, hrani, odeći, prilikom rađanja, školovanja, sklapanja braka i sahrana. Najuticajnija i najstarija takva humanitarna institucija bila je *Hevra Kadiša /Sveto društvo/* čija je uloga bila da obavi sve što je potrebno za sahranu pokojnika, pridržavajući se, naravno, yerskih propisa, čime je pružana velika pomoć porodici pokojnika, zatim da se stara o održavanju groblja, ali se brinula i za siromašne, bolesne i stare.

Od administrativnih knjiga Hevra Kadiše iz naše zbirke ističe se delovodni protokol Hevra Kadiše iz Sente vođen 1058—1884. na nemačkom, hebrejskim kurzivom;³⁰⁾ zapisnik sa sednice i skupština Hevra Kadiše iz Đakova 1861—1940. na hebrejskom, jidišu, nemačkom i srpskohrvatskom. U zapisniku se nalazi svojeručna beleška biskupa Štrosmajera koji je prilikom osnivanja društva dao svoj prilog;³¹⁾ knjiga članova Hevra Kadiše iz Vršca, vođena 1874—1933. na nemačkom; knjiga potraživanja i dugovanja članova Hevra Kadiše iz Zemuna od 1881—1905; knjiga pomena za članove Hevra Kadiše iz Starog Bečeja od 1914—1918. koji su poginuli u prvom svetskom ratu.

U okviru splitske Hevra Kadiše delovalo je *Bratstvo milosrdja* čiji je statut iz 1836. sačuvan do danas. U 34 tačke određeni su rad, dužnosti i obaveze bratstva. U istu knjigu su naknadno upisane sve izmene i dopune statuta, a vođena je i evidencija o uplati članarine. Iz Splitske opštine potiče *Knjiga priloga za Erec Izrael* vođena 1830. godine na italijanskom. Među stranicama se nalaze brojne priznanice u vidu malih cedulja, koje su putnici iz Palestine ostavljali u splitskoj opštini kao potvrdu za primljeni novac.³²⁾ Priznanice su posebno zanimljive, pisane su hebrejskim kurzivom, a imaju potpise i pečate nalik na male crteže.

Na kraju treba pomenuti i značajnije primerke administrativnih knjiga Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, među kojima se ističu: zapisnici sa sednica Saveza vođenih od 1930. do 1940. godine,³³⁾ protokoli Saveza Jevrejskih opština iz 1944. i 1945. godine iz kojih se vidi šta je sve Savez radio odmah posle oslobodjenja da bi pružio pomoć jugoslovenskim Jevrejima, koji su se vraćali iz raznih logora i izbeglištva, zatim, zapisnici u kojima je vođena evidencija o nastradanim članovima jevrejske zajednice u našoj zemlji i naponi koji je Savez ulagao u pronalaženju nestalih lica.

Sačuvani su i imenični spiskovi članova Beogradske sefardske opštine i aškenaske opštine za period od 1937. do 1941. godine.

Pitanje jezika kojim su se Jevreji služili u vođenju svih navedenih knjiga veoma je zanimljivo. Znamo da su Jevreji dolaskom u naše krajeve nastavili da se služe u svakodnevnom govoru svojim jezicima, ladinom i jidišom, pored upotrebe hebrejskog jezika koji im je bio zajednički. Na tim jezicima su vodili poslovne knjige, pisali tekstove verskog i profanog sadržaja, održavali nastavu u verskim školama. Međutim, one administrativne knjige za koje je bilo potrebno odobrenje zvaničnih vlasti, pisane su na službenom jeziku odgovarajućeg područja.

Administrativne knjige iz naše zbirke razlikuju se ne samo po vrstama i jezicima, nego i po formatu, obimu, povezima, načinu pisanja i stepenu očuvanosti. Po pravilu, matične knjige su formatom najveće, dok su delovodni protokoli, blagajničke knjige i zapisnici sa opštinskih sednica najveći po broju strana. Većina ovih knjiga ima još uvek originalan povež, a manji broj, na žalost od onih najstarijih i najvrednijih primeraka, jedanput ili više puta je dobio nov povež. Korice su pretežno kartonske, tvrde, ravne i bez ukrasa. Hrbat je od kože ili platna, a listovi su prošiveni kanapom.

Jedini primerak administrativne knjige koji se izdvaja povezom je zapisnik sa sednica Hevra Kadiše iz Đakova. Korice su mu presvučene tamnosmedjim somotom, a duž tri ivice na gornjoj strani korica proteže se uzana pozlaćena traka. Na sredini su aplicirana hebrejska slova od belog metala u dva reda: u gornjem redu *H K* (Hevra Kadiša), u donjem redu 5622 (1861).

Linije za obrasce i rubrike u starijim primercima ovih knjiga povlačene su ručno, mastilom ili olovkom, dok kasnije, naročito od polovine XIX veka, počinju da se koriste samo gotove knjige sa odštampanim rubrikama.

U celini, fond administrativnih knjiga Jevrejskog istorijskog muzeja očuvan je dobro. Oštećeni primerci rukopisa su većinom već zaštićeni konzervacijom i restauracijom, dok će kod nekih to biti učinjeno to kom sledećih meseci.

NAPOMENE

1. U Jevrejskom Istorijskom muzeju nalazi se dokumenat pod reg. br. 3048, koji se odnosi na izveštaj inž. Ingrama, referenta za Jugoistok, pisan u Zagrebu 1942. godine. Iz izveštaja se vidi način rada "Operativnog štaba". U knjizi *In Memoriam* koju je priredio Michael Molho, a koju je izdala Jevrejska opština u Solunu 1973. godine, na strani 68. navodi se da su neki zapisnici Jevrejske opštine Sarajevo na hebrejskom, kao i zapisnici Jevrejske opštine Dubrovnik na italijanskom, 1942. godine odneti u Solun, gde je takodje delovao "Operativni štab državnog vodje Rozenberg". Pretpostavlja se da su kasnije preneti u Nemačku zajedno sa drugim arhivskim materijalom Jevrejske opštine u Solunu.
2. Dr Mira Flajšer-Dimić, *Iz zapisnika senčanske Hevra Kadiše, Jevrejski almanah 1965-67* Beograd, str. 98-104
Dušan Sindik, *Muzej Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski almanah 1959-60*, Beograd, str. 194-200
3. O ovoj grupi hebrejskih tekstova postoji opširan tekst E. Verbera na početku ovog kataloga.
4. Natpis na drškama glasi:
- desno: **ZE HASEFER ŠEL HARAV MEŠULAM** (ova knjiga pripada rabinu Mešulam u)
- levo: **MARAT SULTANA NUN'AIN BAT HARAV ŠMUEL ŠMO TENACEVA** (gospođa. Sultana, neka je živa, kći rabina Šmuela, neka mu je ime blagosloveno)
5. Vid. objašnjenje (Megila) na str. 61.
6. Vid. objašnjenje (mezuzah) na str. 61.
7. Vid. objašnjenje (amulet) na str. 57-58.
8. Vid. objašnjenje (kuntres) na str. 60.
9. Vid. objašnjenje (ortodoksi) na str. 62
10. Ova pesmarica nije prevedena na srpskohrvatski, te ne znamo o kojim je srpskim narodnim pesmama reč, ali je to najstariji nama poznati prevod srpskih pesama na latinu.
11. Mr ph. Samuel Elazar, *Narodna medicina sefardskih Jevreja u Bosni, Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1966, str. 157

12. Vid. objašnjene (ketuba) na str. 60
13. Jüdisches Lexikon, Tom III, Berlin 1930, str. 675.
14. Import je i čuvena *Sarajevska Hagada* iz XIV veka koja je dospela u našu zemlju iz Španije. Doneli su je potomci sefardske porodice Koen u XVI veku. Oni su se nastanili u Sarajevu, a Hagadu su kao dragoceno nasleđe prenosili s kolena na koleno. Ova rukopisna knjiga je tokom svoje istorije prošla kroz burne dane dok nije dospela u Zemaljski muzej u Sarajevu u kojem se i danas nalazi.
15. Ernest M. Namenyi, *The illumination of Hebrew manuscripts after the invention of printing*, u: Z. Efron i C. Roth, *Jewish art* (na hebrejskom), Tel Aviv 1957, str. 455, (str. 425 u engleskom izdanju iz 1961. godine).
16. Dr Zdenko Levntal, *Naš rad na istraživanju istorije jugoslovenskih Jevreja, Jevrejski almanah 1957–58*, Beograd, str. 145
17. Vid. objašnjenje (pinkas) na str. 62.
18. *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1971, Tom 3, (Archives), str. 377–378
19. Delimičan prevod teksta pinkasa na ivrit izvršio je tokom 1979. godine Šlomo Abaju, saradnik Centralnog arhiva za istoriju Jevrejskog naroda u Jerusalimu.
20. Vid. objašnjenje (Hevra Kadiša) na str. 59.
21. Vid. objašnjenje (Bikur Holim) na str. 58.
22. Vid. objašnjenje (haskama) na str. 59.
23. Dr Moric Levi, *Die Sephardim in Bosnien*, Sarajevo, 1911.
24. O ovom događaju opširno piše Emilio Tolentino u tekstu: *Fašistička okupacija Dubrovnika 1941–1945. i rješavanje "Jevrejskog pitanja"*, *Zbornik 1 Jevrejskog istorijskog muzeja*, Beograd 1971, str. 202–203
25. *Encyclopaedia Judaica*, Jerusalem 1971, Tom III (Archives) str. 378
26. Dr Isak Levi i dr Josef Konforti, *Jedan stari statut jevrejske sefardske opštine u Sarajevu, Jevrejski almanah 1968–70*, Beograd, str. 83–98
27. Vid. objašnjenje (Gabela) na str. 58.
28. Vid. objašnjenje (Micva) na str. 61.

29. Po jevrejskoj tradiciji, svaki muškarac je mogao imati svoje sedište u sinagogi za koje je plaćao određenu zakupninu.
30. Dr Mira Flajšer-Dimić, *Iz zapisnika senčanske Hevra Kadiše, Jevrejski almanah 1965-67*, Beograd, str. 98
31. Tekst beleške glasi: *Ich billige sehr den schönen Zweck des Vereins und werde gerne denselben nach Möglichkeit unterstützen. Mein Kassierer hat gegen eine Quittung des Vereins-Vorstandes zu Zwecken des Vereins fünfzig Gulden O.W. zu erfolgen. Strossmaier Bischof.* (Veoma odobravam lepi cilj društva i rado ću ga podupirati prema mogućnostima. Moj blagajnik treba da isplati za ciljeve društva, uz potvrdu uprave, 50 forinti. Biskup Štrosmajer).
32. U glavnim verskim centrima Palestine (Jerusalimu, Cfatu, Meronu i Tiberijasu) živele su pojedine izdvojene jevrejske zajednice koje su se pridržavale nekih posebnih pobožnih običaja, pa su se izdržavale od priloga koji su za njih sakupljani u dijaspori. Neki od tih Jevreja putovali su po svetu sakupljajući te priloge, pa su se zaustavljali i u mnogim jevrejskim opštinama u našoj zemlji. .
33. Ovi zapisnici su zatečeni posle II svetskog rata u Zrenjaninu, kod Marka S. Mirča. Danas se nalaze u Jevrejskom istorijskom muzeju, reg. br. 106/i.

Milica Mihailović

FOND STARIH HEBREJSKIH ŠTAMPANIH KNJIGA U JEVREJSKOM ISTORIJSKOM MUZEJU U BEOGRADU

Prve hebrejske štampane knjige pojavljuju se u Italiji, Španiji i Portugaliji osamdesetih godina petnaestog veka, u zemljama i gradovima u kojima su postojali razvijeni centri jevrejske kulture. Kao i za druge štampane tog vremena, i za štampane hebrejskih knjiga, štampanje je bio sveti posao, kruna svih nauka.

Hebrejske inkunabule, knjige štampane do 1500 godine, nisu bile ukrašavane. Prve oznake štampara, njihovi inicijali, pojavljuju se na knjigama napuljskih, španskih i portugalskih izdavača. Naslovne stranice sa podacima o autoru, naslovu knjige, mestu i vremenu objavljivanja, kao i o štamparu, pojavljuju se u XVI veku. Izdavači unose sve više novina i unapređuju svoju delatnost.

Najpoznatiji jevrejski štampari u to vreme bili su članovi porodice Soncino koji su štamkali knjige u Italiji u XVI veku, a kasnije i u mnogim gradovima Male Azije. Izdavačka kuća koju su oni osnovali i danas štampa u Londonu hebrejske knjige.

Drugi značajan izdavač koji je štampao hebrejske knjige u XVI veku u Veneciji bio je hrišćanin Daniel Bomberg. Njegova izdanja odlikuju se velikom preciznošću i lepom opremom. On uvodi portal kao ukras naslovne strane. Do tada pojedina izdanja hebrejskih knjiga imala su na naslovnim stranama ivične trake sacvećem i predstavama životinja. Motiv portala koji je uveo Bomberg, simbolizuje kapiju kroz koju treba da prođe čitalac knjige. On se zadržao sve do XIX veka na izdanjima knjiga iz srednje, zapadne i južne Evrope, a na knjigama

štampanim u orijentalnim centrima, Istanbulu i Solunu, javlja se drugačija varijanta portala; predstava portala sa knjiga iz zapadnih zemalja sadrži realističke elemente dok je na orijentalnim izdanjima ta predstava stilizovana i svedena na konturu ispunjenu sitnim ornamentima.

U drugoj polovini XVI veka na naslovnim stranama hebrejskih štampanih knjiga u Italiji veoma često se pojavljuju u tordirani stubovi koji podsećaju na stubove iz crkve Sv. Petra u Rimu, a po tradiciji se vezuju za stubove razrušenog jerusalimskog hrama. Predstava tordiranih stubova bila je česta ne samo na naslovnim stranama knjiga nego i na svim drugim predmetima sinagogalne umetnosti u zemljama srednje Evrope. U Holandiji i Nemačkoj često se na naslovnim stranama knjiga u XVII veku nalaze predstave Arona i Mojsija.

Jedini ukrasi koji se pojavljuju na hebrejskim štampanim knjigama, sem bogato ukrašene naslovne strane, su zastavice i ponekad zodijački znaci.

Knjiga koja se po pravilu bogato ilustruje je Hagada za Pesah. Prva štampana ilustrovana Hagada pojavljuje se u Istanbulu 1515. godine. Jedna od najpoznatijih je Praška Hagada iz XVII veka, a većina Hagada koje su nastajale kasnije u XVIII i XIX veku koristile su rešenja za ilustracije iz starijih Hagada.

Pored već nabrojanih štampara pomenućemo i neke poznate venecijanske štamparije u kojima su za svoje potrebe štampali knjige i Jevreji iz jugoslovenskih gradova. To su štamparije *Bragadini* u kojoj je štampano nekoliko knjiga za Jevreje iz Splita; *Giustanini* u kojoj je u XVI veku radio i neki Vendramin iz Zadra; *Di Gara* u kojoj je štampana i knjiga *Manot Halevi* kabaliste Alkabeca 1584. godine. To je najstarija knjiga iz fonda štampanih knjiga Jevrejskog istorijskog muzeja. Važna je i činjenica da je *Manot Halevi* ujedno i najbolje očuvana knjiga u tom fondu. Većina ostalih knjiga nije tako dobro očuvana. Naročito teška oštećenja pretrpele su knjige Jevrejske opštine u Splitu. Jevrejski istorijski muzej čini mnoge napore da sve ove knjige zaštiti i konzervira.

Stare hebrejske štampane knjige koje se čuvaju u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu, a kojih ima oko tri stotine, mogu se po starosti i značaju podeliti u nekoliko grupa.

Prvu grupu čine knjige na hebrejskom, štampane od XVI do kraja XIX

veka. To su pretežno verske knjige, a posebnu važnost imaju one koje daju podatke o životu i običajima Jevreja na teritoriji današnje Jugoslavije.

Drugu grupu čine knjige koje se od sredine XIX veka javljaju kao plod rada jevrejskih zajednica u Jugoslaviji. To su statuti jevrejskih opština i dobrotvornih ustanova, štampani na jezicima koji su bili u upotrebi u tim jevrejskim opštinama. Jedan od najstarijih je statut zagrebačkog društva *Hevra Kadiša* ("Sveto društvo") iz 1859. godine, štampan (kao i program gradnje zagrebačke sinagoge iz 1861. godine) u Štampariji Ljudevita Gaja, na nemačkom, goticom. Veoma je značajan Statut Jevrejske sefardske opštine iz Zemuna, štampan u Beogradu 1876. godine u Štampariji N. Stefa.ovića i druga na hebrejskom, Raši pismom. Ostali statuti su sa početka XX veka. Među njima se izdvaja lepom secesionističkom opremom Statut sarajevske jevrejske opštine, štampan u Štampariji Buhwald B. i drug. 1908. godine.

Treću grupu čine knjige na srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom jeziku. Nastale su u prvoj polovini XX veka (do 1941. godine) a zajedničko im je to da je u njima objavljena bogata građa za istoriju Jevreja u Jugoslaviji. Budući da su za vreme drugog svetskog rata uništene jevrejske biblioteke u kojima su ovakve knjige uglavnom čuvane, danas su ove knjige prava retkost a zbog podataka koje sadrže veoma su vredne. Najčešći oblik ovih knjiga su takozvane spomenice, pripremane povodom značajnih datuma. Takvim knjigama obeležavane su godišnjice izgradnje sinagoga, stvaranja kulturno-umetničkih društava, godišnjice osnivanja opština, ili obeležavana godišnjica rođenja neke značajne ličnosti. U nekim opštinama objavljivane su monografije ili istorije. Najznačajnija od tih knjiga je *Die Sephardim in Bosnien* (Sefardi u Bosni) dr Morica Levija, štampana u Sarajevu 1911. godine.

Pored značaja koji imaju kao istorijski izvori, neke od ovih spomenica brižu se svojom likovnom opremom. Sarajevski slikar i grafičar, Daniel Ozmo, likovno je opremio *Spomenicu povodom osamstogodišnjice rođenja Majmonidesa*, poznatog jevrejskog filozofa (1135—1204) koju je 1935. godine objavilo jevrejsko kulturno-prosvetno društvo *La Benevolencija*. Zagrebački mladi skulptor Slavko Bril, (koji je kao i Ozmo ubijen u logoru Jasenovac za vreme nacističke okupacije) likovno je opremio *Spomenicu Lože Zagreb 1090*, objavljenu u Zagrebu 1933. godine. Na mnogim knjigama nije zabeleženo ko ih je grafički opremio.

Pored likovne opreme knjiga, slikari su za potrebe kulturno-prosvetnih društava izrađivali povelje i zahvalnice. Jedna od najstarijih je diploma Srpsko-jevrejskog pevačkog društva iz Beograda koja se dodeljivala članovima—dobrotvorima. Nacrt za ovu diplomu uradio je poznati beogradski umetnik Paško Vučetić 1904. godine.

Drugi beogradski umetnik, Dida Demajo, uradio je veoma zanimljivu povelju u Parizu 1926. godine. Bila je urađena za Jevrejsko žensko društvo, takođe za članove dobrotvore. Za sarajevsko pevačko društvo *La Lira* povelju je uradio slikar Gabrijel Jurkić, a slikar Roman Petrović diplomu za kulturno-prosvetno društvo *La Benevolenciju* i likovnu opremu knjige pripovedaka Isaka Samokovlije *Od proljeća do proljeća*, koja je objavljena u Sarajevu 1929. godine.

Osim pomenutih knjiga, tokom prvih decenija XX veka pojedina jevrejska omladinska ili kulturno-prosvetna društva izdavala su listove i časopise, a neka od njih su pokretala i male popularne biblioteke u kojima su objavljivane knjige iz jevrejske istorije i religije.

Najređe i najinteresantnije od svih pobrojanih grupa knjiga su stare knjige na hebrejskom jeziku. Navešćemo ovde one za koje smatramo da su zbog svoje starosti i zbog toga što pretpostavljamo da ih u drugim bibliotekama Jugoslavije nema, pravi rariteti.

Knjiga *Manot Halevi* poznatog kabaliste Alkabeca, štampana je u Veneciji 1584. godine u štampariji Di Gara i ovo je njeno prvo izdanje. *Libro de Mantenimiento de la Alma* (Knjiga o održavanju duše), prevedeni *Šulhan aruh* sa hebrejskog na španski, štampan je u Veneciji 5369. (1609) godine i to latinicom zbog marana. *Midraš*, štampan u Frankfurtu na Odri 1693. godine ima veoma dekorativnu naslovnu stranu sa likovima Arona i Mojsija. *Šulhan aruh* Josefa Karoa sa komentarima M. Iserlesa, štampan je u Amsterdamu 1753. godine u štampariji *Proops*.

Od zanimljivih izdanja nejevrejskih izdavača, Jevrejski istorijski muzej ima primerak dela Josifa Flavija *Flavii Iosephi Operum*, koji je štampao Jacobus Stoer na latinskom 1595. godine. *Lexicon Hebraicum et Chaldaicum* (Hebrejsko-haldejski leksikon) sastavio je i objavio u Bazelu 1607. godine hrišćanski hebraista Johannes Buxtorf. Obe knjige imaju dobro očuvan originalni pergamentni povež. Pored ovih knjiga, veoma su vredne i dve Hagade, bogato ilustrovane, štampane u XIX veku u Beču i Livornu.

Za istoriju Jevreja Jugoslavije ipak su mnogo značajnije one stare hebrejske knjige koje su nastale na teritoriji Jugoslavije ili za potrebe Jevreja u Jugoslaviji. Podaci o najstarijoj literaturi koju su pisali i štampali Jevreji Jugoslavije (uglavnom rabini i učeni ljudi koji su samo jedan deo svog života proveli po gradovima na teritoriji današnje Jugoslavije) nisu još potpuno obrađeni pa navodimo ovde samo neke od tih knjiga. Zbirka *Responza* učenog beogradskog rabina Jehude Lerme, štampana je u Veneciji 1647. godine.¹⁾ Zbirka *Responza* beogradskog rabina Josefa Almoznina štampana je u Istanbulu 1733. godine.²⁾ Njegov učenik Josef Ibn Danon štampano je svoja dela u Holandiji.³⁾ Dubrovčanin Salamun Oef napisao je delo na hebrejskom, *Šemen hatov*, a objavio ga je njegov unuk Aharon Koen zajedno sa svojim delom *Zekan Aharon*, u Veneciji 1657. godine.⁴⁾ Bitoljski rabin Josef Ben Lev iz XVI veka objavljivao je svoje knjige u Istanbulu, Veneciji i Amsterdamu.⁵⁾ Splitski Jevreji su svoje knjige štampali uglavnom u Veneciji. Nabrojaćemo ovde neke starije knjige štampane za potrebe splitskih Jevreja: knjiga *Pizmon* koja sadrži pesme koje se pevaju u sinagogi na praznik *Simhat Tora* prilikom obilježnja oko beme sa sveticima Tore u rukama; štampana je u Veneciji 1699. godine; knjiga *Seder avodat Jom hakipurim* (red službi za Jom kipur prema običaju u Svetoj opštini Split), štampana je u Veneciji 1746. godine; jednom molitveniku za Jom kipur štampanom u Veneciji 1792. godine, dodata je posebna molitva, prema običaju u gradu Splitu, štampana u Veneciji 1800. godine. Poznati sarajevski rabin David Pardo štampano je svoj komentar Mišne, knjigu *Šošanim l'David* (Davidovi ljaljani) u Veneciji 1752. godine.⁶⁾

Knjige koje su štampane kasnije, u XIX veku, bilo je lakše sačuvati pa se nekoliko takvih knjiga nalazi i u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu. To su knjige štampane u Beču, Budimu, Solunu i drugim gradovima gde su postojale jevrejske štamparije.

Godine 1832. otpočela je sa radom *Knjaževska štamparija* u Beogradu, a 1834. godine objavljeno je *Tipografičesko objavljenje* dokument u kome su opisane tehničke mogućnosti štamparije. Između ostalog kaže se da je štamparija "... po najnoviem i najboljem vkusu izrezanim slovima bogato snabdevena, i da se u njoj svakoga rada i sočinenija — ako inače ustanovljenim pravilima pridvorne cenzure protivna nisu, — na Srbskom, Slavenkom, ili Ckrvenom, Rusiskom, Nemačkom, Latinskom, Francuzskom, Talijanskom, Engleskom, Vlaškom, Bugarskom, Grčkom, Turskom, Arabskom i Čivutskom — jezicima, u svako vreme pečatiti

moğu".⁷⁾ Iz ovog se vidi da je mogućnost za štampanje hebrejskih knjiga postojala već 1834. godine, no prve knjige na hebrejskom iz te štamparije pojavljuju se tek 1837. godine.⁸⁾

Prvi štampari hebrejskih knjiga u Srbiji bila su sveštena lica. Najpredaniji na ovom poslu bio je Jakov Kalderon koji je verovatno sam slagao knjige štampane u *Knjaževskoj štampariji* od 1837. do 1861. godine.⁹⁾

Na knjigama iz šezdesetih godina XIX veka ostavili su svoja imena na poslednjim stranicama knjiga slugači: Isak Pinto, Mihael Papo i Menahem Papo.

Knjige su štampane u tiražu od 1000 do 1500 primeraka, a neke i u manjem, što je zavisilo od broja pretplatnika ili od sume koju su dali darodavci. Imena darodavaca i pretplatnika bila su zabeležena iza predgovora što danas predstavlja podatke od velike vrednosti. Da je na štampanju ovih knjiga radio uzan krug ljudi vidi se iz mnogih predgovora u kojima se govori da je završeno slaganje neke knjige, da se prikuplja pretplata za štampanje neke nove knjige ili se izražava radost što je opet neka druga knjiga izašla iz štampe.

Za knjige štampane u Beogradu upotrebljavano je hebrejsko kvadratno i Raši pismo.

Kao izdavači ovih knjiga najviše se pojavljuju Jisrael B. Hajim, Hajim Ben David Hajim—Davičo i članovi porodice Alkalaj i Farhi.

Ne zna se tačno da li su sve hebrejske knjige koje su objavljene u Beogradu od 1837. do 1867. godine, štampane u *Knjaževskoj štampariji*. Na nekim knjigama piše da su štampane u štampariji *Del Principe de la Serbia*, dok se za druge zna da su štampane u toj štampariji jer o tome postoji podatak u časopisu "Golubica" koji je izlazio u Beogradu od 1839. do 1844. godine. Za knjige na kojima nije navedeno gde su štampane ili se samo kaže da su štampane u Beogradu, smatra se da su štampane po nekim manjim privatnim štamparijama. Od 1874. godine (prema podacima kojima raspolazemo) pojavljuju se na beogradskim izdanjima hebrejskih knjiga i imena novih štamparija: 1874. godine *Štamparija N. Stefanovića i družine*; 1875. godine *Štamparija N. Stefanovića i druga*; 1886. godine *Trgovačka štamparija*; 1886. godine *Trgovačka štamparija Đorđa Kimpanovića*; 1887. godine *Trgovačka štamparija Lazara Isakovića*, a 1890. godine *Štamparija kod "Prosvete" S. Horovica*.

Od 1889. do 1893. godine u Beogradu je izlazio list na ladinu, štampan hebrejskim Raši slovima. List se zvao *El Amigo del Pueblo* (Narodni prijatelj), izdavala ga je Beogradska jevrejska opština, a glavni urednik je bio Jakov Alkalaj. Ovaj list štampao se u nekoliko štamparija: u *Štampariji Narodne radničke stranke*, *Štampariji Koste Taušanovića* i *Štampariji kod "Prosvete" S. Horovica*.¹⁰⁾

O drugom listu *Bešalom* (U miru) koji je 1906. godine izlazio na ladinu nismo pronašli bliže podatke.

U svom tekstu o hebrejskim knjigama štampanim u Beogradu, rabin dr Isak Alkalaj¹¹⁾ popisao je pedeset i četiri knjige koje su štampane od 1837. do 1904. godine. Posle 1904. godine izašlo je u Beogradu još samo nekoliko knjiga štampanih na hebrejskom.

Knjige štampane u Beogradu bile su uglavnom manjeg obima i manjeg formata, jer nisu postojala ni materijalna ni tehnička sredstva za štampanje obimnijih dela kao što je Talmud. Većina dela štampanih u *Knjaževskoj štampariji* bili su priručnici za vršenje obreda, molitvenici za razne prilike i praznike, psalmi i druge verske pesme, a pred kraj XIX veka sve je manje verskih knjiga, a više istorijskih dela i udžbenika hebrejskog jezika.

Krajem XIX veka počinju da se pojavljuju knjige sa jevrejskom tematikom pisane na srpskohrvatskom jeziku. Jedna od prvih je knjiga pripovedaka *Sa Jalije*, koja opisuje život beogradskih Jevreja. Ova knjiga Hajima S. Daviča objavljena je 1898. godine u Beogradu.

Kada govorimo o Jevrejima štamparima i izdavačima iz Beograda, treba posebno istaći još dve značajne ličnosti, zaslužne za kulturni život ne samo Beograda, već i cele zemlje. To je Geca Kon, rodnom iz Čongrada, koji je 1901. godine, primivši srpsko podanstvo, otvorio u Beogradu knjižaru, a četiri godine kasnije počeo i sa izdavanjem naučnih i književnih dela domaćih i stranih autora, kao i školskih udžbenika. Do 1941. godine, kada su ga nacisti ubili, izdao je preko 5000 knjiga, što ga stavlja na prvo mesto među jugoslovenskim izdavačima između dva rata. Njegova čuvena knjižara u Knez Mihajlovoj ulici bila je stecište mnogih istaknutih naučnika i književnika svih narodnosti. Mnogi od njih su se afirmisali upravo zahvaljujući podršci Gece Kona i njegovoj sposobnosti da oceni prave vrednosti.

Druga istaknuta ličnost bio je Pavle Bihali. Osnovao je 1928. godine,

zajedno s bratom Otom Bihalji-Merinom, biblioteku *Nolit*, čija su izdanja imala neprocenjiv značaj za širenje naprednih ideja u predratnoj Jugoslaviji. I njega su nacisti ubili zajedno s prvom grupom Jevreja—talaca u Beogradu, jula 1941. godine.

U Sarajevu koje je takođe bilo jedan od centara jevrejske kulture u Jugoslaviji, mogućnost za štampanje knjiga na hebrejskom pojavljuje se u drugoj polovini XIX veka. Ignjat Sopron, štampar iz Zemuna, otvara 1866. godine svoju štampariju u Sarajevu i naziva je "*Sopronova Pečatnja*". Iste godine, 7. IV 1866. u njoj je štampan i prvi broj *Bosanskog vjesnika* u kome se između ostalog kaže "... pre neki dan započe nova ustanovljena pečatnja naša svoj rad. Ovo po sebi privatno preduzeće uživa u toliko potporu od strane vlade, da je bar početak njen u materijalnom obziru obezbeđen. Pečatnja je ova ustrojena da će moći kako sa kirilicom i latinicom, tako i turski, grčki i evrejski pečatiti". Sopron je iste godine prodao štampariju turskim vlastima i ona dobija naziv *Vilajetska štamparija*.¹²⁾ Njen prvi direktor bio je Jevrejin Davič Hajim. Od sarajevskih Jevreja na toj dužnosti je kasnije bio i Javer efendija Baruh, a kao slugači su radili Avram Eškenazi i Salom Papo. U ovoj štampariji bile su štampane dve knjige Eliezera Šentov Papo: *Mešek Beti*, odredbe Šabata, na ladinu i *Ape Nutre*, odredbe Pesaha, na hebrejskom. Slagač je bio Šlomo Juda Atijas.

Godine 1892. otvorio je u Sarajevu svoju štampariju Daniel Kajon. Ova štamparija radila je pod tim imenom do prvog svetskog rata kada je promenila naziv u *Štamparija Alberta Kajona*. Radila je do 1941. godine. U njoj su štampane na hebrejskom mnoge knjige, zatim časopis *La Alborada* (Zora), na ladinu, kao i razni dokumenti, knjige i novine.

La Alboradu je pokrenuo Abraham Cappon (Kapon) u Ruščuku. List je pod tim nazivom izlazio tokom 1898. godine. Kapon zatim prelazi u Sarajevo i tamo ga 1900. godine ponovo pokreće. Izlazio je tokom 1900/1901. godine. Abraham Kapon je bio značajna ličnost u kulturnoj istoriji Jevreja Jugoslavije. Bio je veoma obrazovan, radio je na osavremenjavanju ladina — jezika kojim su govorili sefardski Jevreji u Jugoslaviji. Objavio je nekoliko pozorišnih komada, kao što je na primer *Šivat Cion*, štampan u Sarajevu i zbirki pesama. Njegova tri sina bili su knjižari i imali su knjižare u Sarajevu, Zagrebu i Slavonskom Brodu.

U Sarajevu je 1898. godine otvorena i *Štamparija Buhwald B. i drug.*

koja je posle prvog svetskog rata promenila naziv u *Grafija*. I ova štamparija je imala važnu ulogu u životu sarajevskih Jevreja. Mnogi značajni dokumenti, kao što su statuti opština, štampani su u ovoj štampariji na srpskohrvatskom, hebrejskom ili nemačkom. Od 1919. do 1941. godine radila je i *Štamparija Menahem Papo*.

Od ostalih štamparija u Bosni i Hercegovini koje su bile vlasništvo Jevreja i štampale za potrebe jevrejske zajednice ali i za druge naručioce pomenućemo sledeće: u Tuzli je radila *Štamparija Adolfa Engla* koja je krajem prvog svetskog rata preseljena u Zagreb. U Tuzli je radila i *Štamparija Adolfa Vajsa* od 1913. do 1918. godine (jedan njen deo prenet je kasnije u Zenicu). U Zenici je postojala *Štamparija Trinki*, a u Doboju je pred drugi svetski rat radila *Štamparija Moric Trinki*.

Većina sarajevskih štampara bili su u isto vreme i knjižari. O sarajevskoj knjižari Daniela Kajona pisao je Avram Pinto u tekstu o dr Viti Kajonu: " ... *Vitin otac Daniel otvara prvu moderno uređenu knjižaru u Sarajevu. Ona je bila znalački vođena i postala je sastajalište i centar tadašnjeg književnog i umetničkog Sarajeva. U knjižari se okupljala književna i intelektualna elita. Stariji Vitin brat Albert bio je vlasnik štamparije u kojoj su se štampale novine i časopisi, pjesme i pripovetke prvih sarajevskih literata. Kako je i sam volio književnost, često puta se dešavalo da je knjižar Albert Kajon otpisivao troškove štampanja knjiga, jer književnici nisu imali sredstava da isplate troškove oko štampanja njihovih radova. Knjiga, i ako nije bila skupa, slabo se prodavala. Književnici su često bili prisiljeni da sami prodaju svoja dela*".¹³⁾ Po sećanju Avrama Pinte, u Sarajevu su imali knjižare, pored Kajona i Buhwalda, još i Avram Ahtarac, Leon Finci, Simon Katan i Leon Ozmo.¹⁴⁾

U Hrvatskoj su se sredinom XIX veka pojavile dve izuzetno sposobne ličnosti. To su bili zagrebački knjižar i izdavač Lavoslav Hartman i splitski knjižar i izdavač Vid Morpurgo. Hartman je radio kao učitelj u Velikoj Kanjiži ali ubrzo napušta taj posao i otvara knjižaru. Kasnije dolazi u Zagreb i tu 1856. godine preuzima *Narodnu knjigarnicu* koju je četiri godine ranije osnovao Ljudevit Gaj. Hartman razvija rad ove knjižare. Godine 1869. kupuje štampariju i počinje da se bavi izdavanjem knjiga. Objavljivao je na hrvatskom školske knjige, slikovnice i mnoge druge knjige. Otvorio je biblioteku u Zagrebu i u Sisku.¹⁵⁾

U splitskom kulturnom životu sredinom XIX veka veliku ulogu

odigrao je Vid Morpurgo.¹⁶⁾ Njegov otac je po zanimanju bio knjigovezac. Novcem zarađenim od tog zanata nabavio je u Beču knjige na hebrejskom i prodavao ih u Splitu. Bavio se i prevodenjem sa hebrejskog na italijanski. Vid Morpurgo je rođen 1838. godine. Već je u svojoj četrnaestoj godini rukovodio skladištem knjiga jedne italijanske firme. Kasnije za tu firmu putuje po Italiji i ugovara narudžbine knjiga. Godine 1860. dobija dozvolu da može samostalno da vodi knjižaru. Ovo je bila jedna od prvih knjižara u Splitu, a na početka drugog svetskog rata vodili su je njegovi nasljednici. Od 1859. godine Morpurgo je štampao list *Annuario Dalmatico* (Dalmatinski godišnjak) na italijanskom jeziku. U tom listu imao je rubriku "Bibliografski dalmatinski vjesnik" gde je prikazivao nove knjige dalmatinskih pisaca dajući uz svaku knjigu iscrpne bibliografske podatke, pa je to jedna od najstarijih bibliografija rađenih u Jugoslaviji.¹⁷⁾ Vid Morpurgo je objavljivao knjige naprednih pisaca jer je i sam pripadao pokretu za ujedinjenje Dalmacije i Hrvatske. Njegova knjižara bila je sastajalište naprednih ljudi, a jedno vreme u njoj je radila i Narodna čitaonica u čijem je osnivanju i Morpurgo učestvovao.

Izdavači u Hrvatskoj iako su imali hebrejska slova više su štampali knjige na nemačkom i hrvatskom. Hebrejskim slovima bile su štampane samo poneke reči za koje nije postojao odgovarajući prevod. Dr. M. Engel, rabin iz Križevaca, izdao je nekoliko dvojezičnih knjiga na hebrejskom i hrvatskosrpskom, štampane kod Gustava Nojberga (Neuberg) u Križevcima.

U Vojvodini je bilo nekoliko većih centara u kojima su živeli Jevreji i imali pored opštine i sinagoge i mnoge druge propratne ustanove. Najveće jevrejske opštine bile su u Novom Sadu, Subotici, Somboru, Senti, Adi, Zrenjaninu, Starom Bečeju. Iz ovih opština sačuvano je dosta rukopisnog materijala, verskih i administrativnih knjiga. Međutim, u mnogima od ovih mesta postojale su i štamparije opremljene hebrejskim slovima. Iz Sente je sačuvana pozivnica za venčanje iz 1928. godine, štampana hebrejskim slovima u *Štampariji Kiraly*. U Starom Bečeju u *Štampariji Ludwig Lowy* štampani su obrasci za administrativne knjige na hebrejskom. U Subotici u *Štampariji Minerva* štampan je statut subotičke jevrejske opštine. U Vršcu, u *Štampariji Artistički zavod* *ud. J. G. Kirchner*, štampana su veoma lepo opremljena izdanja Jevrejskog almanaha koji je izlazio od 1925. do 1930. godine. U njoj je štampana 1937–39. *Gramatika starojevrejskog jezika* dr Dušana Glumca. Dragoljub Čolić¹⁸⁾ pominje sedamdeset

Jevreja grafičkih radnika koji su radili u štamparijama u Banatu ili bili vlasnici štamparija. Većina štamparija u Vojvodini štampala je na mađarskom i nemačkom jeziku, a hebrejska slova upotrebljavana su samo za pojedine reči. Zanimljivo je da je Statut jevrejske opštine Novi Sad iz 1931. godine štampan ćirilicom. Jevrejske novine koje su izlazile u Vojvodini prvih decenija XX veka, štampane su na nemačkom, mađarskom i srpskohrvatskom jeziku.

Sve ove štamparije i knjižare nabrojane su ovde jer su one činile deo kulturne sredine gradova Jugoslavije, uticale su na stvaranje i širenje jednog vida kulture koji je sa drugim svetskim ratom prestao da postoji i o kome se sem u sećanjima preživelih članova tih jevrejskih zajednica, danas veoma malo zna.

Mnogobrojni časopisi i novine koje su izdavali jugoslovenski Jevreji do 1941. godine nisu obuhvaćeni ovim pregledom, jer su predmet posebnog istraživanja.

Od osamdeset hiljada Jevreja koliko je živelo u Jugoslaviji pred drugi svetski rat, danas živi oko šest hiljada. Među današnjim pripadnicima ove zajednice samo oni najstariji još znaju ladino ili hebrejski. Nacisti su uništili sve jevrejske štamparije i pobili ljude koji su u njima radili. Na taj način je ova vrsta izdavačke delatnosti u Jugoslaviji skoro zamrla.

Posle drugog svetskog rata izdate su samo tri knjige sa hebrejskim slovima. To su dve knjige sefardskih poslovice koje je priredila Žamila Kolonomos. Godine 1976. objavljena je knjiga *Poslovice i izreke sefardskih Jevreja Bosne i Hercegovine*, a 1978. objavljena je knjiga *Poslovice, priče i izreke sefardskih Jevreja Makedonije*. Štampane su u *Srboštampi*, a izdao ih je Savez jevrejskih opština Jugoslavije. Godine 1979. objavljeno je u Zagrebu, u izdanju *Sveučilišne naklade Liber*, reprint izdanje poznate kabalističke knjige *Tanya*. Sem ovih knjiga samo u nekim izdanjima Saveza jevrejskih opština Jugoslavije kao što su Kalendar i Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, po neke reči bile su štampane na hebrejskom.

Pored publikacija koje su navedene u spisku pos'eratnih izdanja Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, u kojima su objavljivani radovi naučnika, književnika i publicista ne samo iz redova jevrejske, već i šire jugoslovenske zajednice, ovaj Savez je povremeno umnožavao na šapirografu pojedine duže ili kraće studije domaćih ili stranih autora o

istoriji, tradicionalnim običajima i umetnosti jevrejskog naroda, pod naslovom *Materijali za kulturni rad*. Tako je umnoženo i nekoliko pesmarica sa tekstovima i notama hebrejskih pesama. Jevrejske opštine u Beogradu i Sarajevu izdaju već niz godina svoje biltene koji su takođe šapirografisani, a klubovi jevrejske omladine po raznim gradovima Jugoslavije izdavali su svoje časopise koji su na isti način umnožavani.

Pojedine jevrejske opštine nastavile su tradiciju štampanja spomenica. Jevrejska opština u Sarajevu izdala je lepo opremljenu *Spomenicu – 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu 1566–1966*. Godine 1972. ista opština je izdala šapirografisanu knjigu Avrama Pinta i dr Davida Pinta *Dokumenti o stradanju Jevreja u logorima NDH*. Dr Josef Konforte, lekar iz Sarajeva, poreklom iz Travnika, objavio je svoja sećanja *Travnički Jevreji* 1978. godine.

Jevrejska opština u Splitu objavila je 1971. godine knjigu Duška Kečkemeta, *Židovi u povjesti Splita*, a 1973. godine knjigu Zusje Efrona i Duška Kečkemeta, *Židovsko groblje u Splitu*. Više opština je objavilo na razne načine spiskove svojih članova koji su stradali kao žrtve nacističkih okupatora ili su poginuli u narodnooslobodilačkom ratu.

NAPOMENE

1. Šlang, *Jevreji u Beogradu*, Beograd, 1926, str. 27.
2. Dr Zdenko Levntal, *Iz responza Josefa Almozna*, Jevrejski Almanah 1965–67, Beograd, str. 29–40
3. Dr Zdenko Levntal, *Josef Ibn Danan iz Beograda*, Jevrejski Almanah 1959–60, Beograd, str. 59–64
4. Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća*, Sarajevo, 1937, str. 326
5. Žamila Kolonomos, *Poslovice, izreke i priče sefardskih Jevreja iz Makedonije*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1978, str. 9
6. Dr Moric Levi, *Die Sephardim in Bosnien*, Sarajevo, 1911. Tokom 1926. godine u Sarajevu je u listu *Židovska svijest* izlazio prevod ove knjige. U Beogradu je 1969. godine u izdanju Saveza jevrejskih opština Jugoslavije objavljena knjiga *Sefardi u Bosni* prema ovom prevodu. Navedeni podatak je na stranici 30
7. Lazar Plavšić, *Srpske štamparije od kraja XV veka do polovine XX veka*, Beograd, 1959.
8. O ovim knjigama podatke je dao dr Isak Alkalaj u svom tekstu *Jevrejske knjige štampane u Beogradu*, Jevrejski Almanah 1925, Vršac, str. 132–144. To je ujedno i jedini dokaz o postojanju ovih knjiga, danas uglavnom pogubljenih i uništenih.
9. Isto, str. 142
10. Isto, str. 141
11. Isto, str. 134–139
12. Đorđe Pejanović, *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529–1951*, Svjetlost, Sarajevo, 1952, str. 12

13. Avram Pinto, *Dr Vita Kajan*, Jevrejski Almanah, 1959—60, Beograd, str. 168
14. Avram Pinto, *Knjižari Jevreji u Sarajevu*, Jevrejski pregled, br. 3—4, Beograd, 1974, str. 20
15. Prof. Miroslava Despot, *Zagrebački knjižar Lavoslav Hartman*, Jevrejski Almanah, 1955—56, Beograd, str. 71.
 U ovom tekstu prof. Miroslava Despot veoma iscrpno piše o radu knjižara i izdavača Lavoslava Hartmana. Iz njenog napisa navešćemo prikaz sahrane Lavoslava Hartmana, objavljen u zagrebačkom listu *Narodne novine* 15.VI 1881. godine jer se iz njega može sagledati životni put i doprinos ovog zagrebačkog knjižara:
 "... U sriedu popodne sakupila se je malo ne čitava občina izraelitska u Kukovićevoj ulici, da sprovede mrtvo tielo Leopolda Hartmana. Njoj se pridružilo mnogo kršćanskog svieta, da pokojniku iskaže posljednju čast. Dr Hosea Jakobi, rabin, progovori poslje molitve nekrolog pokojnika, a zatim dignuše limeni lies na četvreroprežna kola, oko kojih nošahu vience darovane po osoblju tiskare, svome principalu, društva Merkur i nekih prijateljah... Pokojnik doživio je 68 godina a bio bi mogao i stariji postati, da nije bio neumoran radnik u razgranjenom poslu, stisnut u vlažnome dućanu medju hrpami knjigah. Rodjen u Ugarskoj, sliedio je modernoj struji magjarske ideje, te kao učitelj u Velikoj Kanjiži bavio se literaturom magjarskom... Kao svi, koji se iz tudjinstva nasele u našoj domovini, nebejaše ni on iz prva prižazan hrvatskomu narodu. Nu obćeć sa inteligentnim občinstvom hrvatskim uvjeri se, da ovdje vlada drugi duh, te prione revno oko hrvatske knjige... Hrvatska bibliografija povećala se po njegovom špekulativnom radu sigurno za više od stotine brojevah. Zasluga je njegova i to što je dao s velikim rizikom napraviti globus s hrvatskimi nazivi u Berlinu, koji je tisuće forinti stajao. Pokojnik biaše u trgovačkom svijetu poznat kao čovjek poštena značaja te je uživao veliko povjerenje. Njegov trud urodio je liepim plodom. Najduža uspomena ostati će mu u izdatih hrvatskih knjigah."
16. Duško Kečkemet, *Vid Morpurgo*, Jevrejski Almanah 1961—62, Beograd, str. 58.
17. Isto, str. 61.
18. Dragoljub Čolić, *Jevreji u grafičkoj industriji Zrenjanina*, Zbornik 4 Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd, 1979, str. 193—197.

IZDANJA SAVEZA JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE POSLE II SVETSKOG RATA

ČASOPISI

Bilten Saveza jevrejskih veroispovednih opština FNRJ
god. I (1950), br. 1–7, god. II (1951), br. 1–12, Beograd.

Bilten Saveza jevrejskih opština FNRJ (izmenjen naziv Biltena)
god. III (1952), br. 1–12, Beograd.

Bilten Saveza jevrejskih opština Jugoslavije (izmenjen naziv Biltena)
god. IV–IX (1953–1958), po 12 brojeva, Beograd.

Jevrejski pregled (novi naziv Biltena)
god. X (1959), br.1–12, izlazi i dalje redovno kao dvobroj šest puta
godišnje u Beogradu.

Jevrejski kalendar
izlazi godišnje od 1951/1952 na dalje u Beogradu.

Jevrejski alamanah
1954, 1955/56, 1957/58, 1959/60, 1961/62, 1963/64, 1965/67,
1968/70, Beograd.

Kadima
časopis jevrejske omladine Jugoslavije, Beograd. Izlazi povremeno, od
1956. do 1979. objavljeno je 40 brojeva.

Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja
br. 1 (1971), br. 2 (1973), br. 3(1975), br. 4 (1979), Beograd.

POSEBNA IZDANJA

Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, Beograd 1952, 245 str. sa 93 ilustracije; II izdanje, Beograd 1957; na početku je dodat predgovor (XI–XIX) i rezime na engleskom jeziku (str. 1–43) pod naslovom *The Crimes of the Fascist Occupators and their Collaborators against Jews in Yugoslavia*.

Simon Dubnov, *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Beograd 1962, 275 str.

dr Vidosava Nedomački, *Stara jevrejska umetnost u Palestini*, Beograd 1964, 157 str., sa ilustracijama u tekstu.

Spomenica Alberta Vajsa, Beograd 1965, 226 str.

Pnina Nave, *Nova hebrejska književnost*, Beograd 1965, 130 str.

Spomenica Skopje–Sarajevo, Skoplje, 141 str.

Dr Moric Levi, *Sefardi u Bosni*, Beograd 1969, 110 str.

Spomenica posvećena 50-godišnjici Saveza 1919–1969, Beograd 1969, 246 str.

Sećanje Jevreja na logor Jasenovac, Beograd 1972, 285 str.

Žak Konfino, *Krv nije voda*, Beograd 1972, 46 str.

Šalom Finci, *S Titovom vojskom u Jugoslaviji*, Beograd 1974, 48 str.

S.B. Pinto, D. Danon, A. Pinto i Ž. Kolonomos, *Poslovice i izreke sefardskih Jevreja Bosne i Hercegovine*, Beograd 1976, 96 str.

Žamila Kolonomos, *Poslovice, izreke i priče sefardskih Jevreja Makedonije*, Beograd 1978, 192 str.

Dr Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945 – žrtve genocida i učesnici NOR-a* (u štampi).

STUDIJSKI KATALOZI IZLOŽBI U JEVREJSKOM ISTORIJSKOM MUZEJU U BEOGRADU

Umetnička obrada metala za jevrejske praznike i obrede, tekstovi u katalogu: dr Vidosava Nedomački, Beograd 1974, 43 str.

Porodica Baruh – porodica revolucionara, tekstovi u katalogu: Tanasije Mladenović, prof. dr Dušan Nedeljković, dr Vidosava Nedomački, Beograd 1976, 36 str.

Vezene tkanine iz jevrejskih zbirki u Jugoslaviji, tekstovi u katalogu: dr Vidosava Nedomački; transkripcija i prevod hebrejskih tekstova: Eugen Verber, Beograd 1978, 152 str.

Eugen Verber

OBJAŠNJENJA POJEDINIH JEVREJSKIH NAZIVA I POJMOVA IZ KATALOGA

- agada* aramejski: pripovetka, priča, ista reč na hebrejskom glasi *hagada*. U talmudskoj književnosti se pod agadom podrazumeva pripovedački deo građe, koji sadrži mnoštvo bajki, priča, izreka, poslovice i dr., nasuprot zakonodavnom delu koji se naziva *halaha*.
- alija* u hebrejskom jeziku ova reč označava nekoliko pojmova: 1. penjanje, uspon; 2. useljavanje u Izrael (jer je to po drevnom shvatanju Jevreja sveta zemlja, pa se u nju čovek penje); 3. penjanje na *bemu* prilikom čitanja Tore; 4. u drevnoj jevrejskoj državi gornji sprat kuće, ravan krov – solarium. U množini glasi *alijot*.
- amulet* (hebrejski: *k'mija, kamija* – otud kamea) i latinska reč amulet (iz arapske *hamalet*), a i hebrejska, znače prvenstveno privezak. Od raznih materijala, amuleti se kod Jevreja pojavljuju tek posle povratka iz vavilonskog ropstva, odakle su doneli sa sobom verovanja u zle duhove, demone. Uprkos zabrani sujevnih običaja, stavljanje amuleta, zapisa raznih oblika sa pisanim ili urezanim delimično nerazumljivim likovima i rečima, bilo je vrlo rašireno i kod Jevreja. Amulet je trebalo da

štiti roditelju, dete, putnika od uroka, zloduha, bolesti i sl.

aškenaz

od srednjeg veka hebrejski naziv za Nemačku, a pridev *aškenazi* znači i deo jevrejskog naroda čiji je govorni jezik jidiš (ili nemački, odnosno neki srednjoevropski ili istočnoevropski) jezik. Aškenaski Jevreji imaju neke obrede drugačije od sefardskih, a na drugi način izgovaraju i neke samoglasnike i suglasnike hebrejskog alef-beta.

bet—din

sud, u galutu (v.) se pod ovim pojmom misli na jevrejski sud, koji je u verskim i statusnim predmetima imao u autonomnim jevrejskim opštinama jedino pravo presuđivanja.

bikur holim

hebrejski: poseta bolesnika. Jedna od micvot (v.) prema kojem bolesnika treba posećivati, a naročito onoga koji nema svoje porodice, pa se i brinuti o njemu. Pod tim imenom su osnivana dobrotvorna društva.

bema

uzvišenje sa stolom za čitanje Tore, obično u sredini sinagoge, a u modernim bliže ormanu sa svitcima.

gabela

prihodi opštine od posebne takse koja se plaćala za obredno klanje živine i stoke.

gaon

poslednji tumači jevrejskih zakona, duhovni vođi jevrejskog naroda u Vaviloniji, tada već Damaskom, zatim Bagdatskom kalifatu, od VII do početka XI v., nazivali su se gaon-i (uzvišeni).

hagada

v. agada. Pored talmudskog pojma, hagada je i naziv obredne knjige u kojoj je zapisan ceo domaći ritual prve dve večeri praznika Pesah, s blagoslovima, molitvama i pričama o izlasku Jevreja iz Egipta pod vođstvom Mojsija. Hagade su se vrlo davno počele iluminirati, a jedna od najpoznatijih u svetu je tzv. Sarajevska hagada.

- Haskala* (hebrejski: prosveta) pokret, nastao pod uticajem prosvetiteljstva u Evropi, u Nemačkoj u XVIII, a u zemljama Istočne Evrope u XIX veku, ciljevi su joj bili širenje svetovne kulture i prosvete među Jevrejima, dobijanje građanskih sloboda, obnova upotrebe hebrejskog jezika za svetovne i književne potrebe.
- haskama* (hebrejski: pristanak, sporazum). Pored osnovnog smisla, pojavljuje se i 1. vrsta opštinskih knjiga u koje se beleže statuti, dogovori o raznim doprinosima i pravilima jevrejske opštine; 2. dozvola uglednog rabina, učenog čoveka, da se stampa knjiga koja tumači ili komentariše Toru. Haskama se upisivala na prvu stranicu knjige.
- Hašomer hacair* (hebrejski: mladi stražar) omladinski pokret, s krajnje levog krila cionističkog pokreta, u vaspitnom radu uspešno preplitao iskustva izviđačkih pokreta, marksističkog pogleda na svet i pozitivnih vrednosti jevrejskog naroda i njegove kulture. Cilj pokreta: odlazak u tadašnju Palestinu, osnivanje kibuca, jačanje socijalističkog radničkog karaktera jevrejske države i saradnja sa susedima. U Izraelu je od članova omladinskog pokreta nastala socijalistička partija MAPAM.
- Hevra kadiša* (aramejski: sveto društvo) versko dobrotvorno društvo, koje je od davnina postojalo u jevrejskim opštinama, s razrađenim statutima, unutrašnjom disciplinom, vekovima sa ciljevima: posete bolesnicima, nabavke lekova i lekara, nalaženje prenočišta za putnike namernike i obavljanje celokupnog rituala oko sahrane umrlih. Sve usluge društva za siromašne članove opštine bile su besplatne. Vremenom je Hevra kadiša svoje delatnosti svela samo na staranje za sahrane.
- ješiva* učilište, jevrejska, verska škola u kojoj se učio Talmud. Posle završene osnovne verske škole (kod aškenaza *heder*, kod sefarda *meldar*), nastavljeno je studiranje u ješivi. Završena ješiva daje pravo na izvestan stepen učenog zvanja.

- jidiš* govorni jezik aškenaskih Jevreja; danas se jidiš još govori u SAD, Sovjetskom Savezu i Izraelu. O jidišu više, videti na str. 12–13.
- Jom kipur* (hebrejski: dan pomirenja, dan otkupa grehova), najveći verski praznik Jevreja. Prema verovanju, I. tšri-a, na praznik Roš hašana — Novu godinu, bog zapisuje presude za učinjena dobra dela ili grehove, a desetog dana tog meseca, na Jom kipur te presude pečati. Jom kipur je post, od predvečerja pa do izlaska dana niti se jede niti pije, dan se provodi u bezbrojnim molitvama u sinagogi. Dani između ova dva praznika se nazivaju *jamim noraim* — strašni dani, ili *aseret jmej hat'šuva* — deset dana pokajanja.
- kabala* jevrejsko mističarsko učenje koje se naročito razvilo u srednjem veku. V. str. 18–19.
- ketuba* venčani ugovor, bez kojega se brak smatrao nevažećim. Formula ugovora je, osim posebnih uslova, bila vekovima ista, pisana na aramejskom jeziku. Vrlo rano su počele da se iluminiraju, a pisane su obično na pergamentu, tek od XVII veka i na hartiji.
- kuntres* sveska, beležnica, posebno za beleženje pri učenju ili izučavanju talmudske građe. Tim nazivom se nazivaju i Rašijevi komentari uz Talmud.
- ladino* govorni jezik sefardskih Jevreja, v. str. 10–11.
- Magen David* (hebrejski: Davidov štit) šestougona zvezda, načinjena od dva ravnostrana trougla, koja je još u prvim vekovima našeg računanja vremena postala znakom jevrejstva. Od srednjeg veka se često pojavljuje na sinagogama, obrednim predmetima. Na amuletima se upotrebljavaju crteži višekrakah zvezda ali i petokrakah. Petokraka zvezda se često naziva Solomonov znak, bila je isto u upotrebi kod Jevreja i ne treba je poistovećivati s Magen Davidom, koji je od XIX veka postao jedan od

- službenih simbola (pored menore) Jevreja, cionističke organizacije, a kasnije i deo zastave države Izrael.
- mahzor* (hebrejski: kruženje, obrtanje) u najstarijoj upotrebi, ova se imenica upotrebljavala za astronomski ili godišnji krug. Kod safarada mahzorom se naziva molitvenik za celu godinu, a kod aškenaza su to molitvenici u kojima su sabrane molitve i pijutim – versko pesništvo, za pojedine praznike.
- marani* silom pokršteni Jevreji u Španiji i Portugaliji, od XV v., koji su u potaji i dalje držali jevrejske običaje i verske propise, pri prvoj mogućnosti su većinom ponovo ispovedali svoju staru veru.
- megila* hebrejski *m'gila*, kožni svitak rukopisa. Posebno se pet knjiga Tnaha: Pesma nad pesmama, Rut, Tužaljke, Propovednik i Ester, nazivaju m'gilot.
- mezuz*a (hebrejski: dovratnik) pored osnovnog značenja, *m'zuz*a je mali kožni svitak s dva odeljka iz Tore (Brojevi 6, 4–9 i 11, 13–21), koji se u posebnim kutijama – od drveta ili metala – pričvršćuju na desni dovratnik na vratima jevrejskih kuća. Kako se u tim redovima objavljuje vera u jedinog boga, mezuz
- a se smatrala uvek proglasom i objavom jednoboštva, i tek jedno vreme u srednjem veku su činjeni pokušaji da se mezuz
- a pretvori u amulet, koji treba da čuva dom od zlih sila ili uroka. Na spoljnoj strani mezuz
- e je ispisana reč *šadaš* – koja se na mnoge načine tumači, ali je najčešće prihvaćeno da je to Svemogući.
- micva* (hebrejski: zapovest). Jevrejska verska tradicija nabroja 248 zapovesti koje zahtevaju izvršenje, a 365 koje zapovedaju zabranu, sve ukupno dakle 613 micvot. Kako tradicija govori o nagradi za izvršenje, to je micva postala sinonim za bogougodno delo, dobro delo.
- mizrah* (hebrejski: istok) običaj je bio da se u galutu Jevreji pri molitvi okreću ka istoku, odnosno u

pravcu Jerusalima i brda Cijon. Stoga je u sinagogama istočni zid bio rezervisan za ugledne članove opštine, a u kući se crtežom, vezom ili kojom drugom slikom bez figuralnih predstava označavao istočni zid, da bi vernik znao prema kojem pravcu treba da se okrene. Ti su vezeni ili slikani predmeti nazivani jednostavno mizrah.

ortodoksi

u vreme buržoaskih revolucija, dobivanjem građanskih sloboda, a i pod uticajem Haskala pokreta, verska stega u jevrejskim opštinama Srednje i Istočne Evrope je postajala labavija i mnogi su Jevreji oblačenjem, odnosima sa sredinom u kojoj su živeli, pa i napuštanjem nekih strogih obrednih pravila nastojali da se što više izjednače sa okolinom. Ortodoksni Jevreji su se i dalje držali, a i danas se drže, svih sitničavih pravila ritualne čistoće i nečistoće, drže se svojih vekovnih tradicija i u oblačenju, u čuvanju subote i praznika. U predratnoj Jugoslaviji su imali dvanaest svojih posebnih autonomnih opština sa oko 3.000 članova.

pinkas

u hebrejskom usvojena tuđica iz grčkog (pinax), od davnina su to bili zapisnici i delovodnici, računске knjige jevrejskih opština. Iz sačuvanih primeraka mogu se saznati mnoge pojedinosti o životu Jevreja u raznim gradovima.

pizmon

(hebrejski: laka pesma, s razgaljujućim tekstom, refren) jedna od oblika ranog jevrejskog verskog pesništva s obaveznim refrenom.

Raši

skaćenica imena rabi Šlomo Jichaki, velikog komentatora Tnaha i Talmuda iz XI veka. Njegovi su se komentari u štampanim knjigama Talmuda slagali iz posebnog tipa slova, koji je bio svojevrsna stilizacija kvadratnog pisma, pa su se ta slova kasnije nazvala Raši—slovima. Negde ih nazivaju rabinskim pismom. Ima više tipova tih slova.

sefardi

Jevreji poreklom iz Španije, od kuda su 1492. isterani. O poreklu imena v. str. 11.

<i>sefer</i>	hebrejski: knjiga.
<i>Šulhan aruh</i>	(hebrejski: postavljen sto) priručni zbornik talmudskih halahot, koje je sastavio Josef Karo. V. str. 18.
<i>Talmud</i>	veliki zbornik jevrejskog zakonodavstva. V. str. 16-- 17.
<i>Tora</i>	(hebrejski: nauk, nauka). Ova imenica označava prvi deo Tnaha, Pet knjiga Mojsijevih, Nauk, koji su hrišćanski teolozi nazvali Zakon. V. str. 13-- 15.
<i>Vavilon</i>	Vavilon je bio u dva perioda vezan za jevrejsku istoriju. U VI veku pre n.e. vavilonski car Navukodonosor je posle opsade razorio Jerusalim i Hram i odveo Jevreje u ropstvo, koje je trajalo sedamdeset godina. Drugi put se Vavilon spominje u istoriji Jevreja, kada se na teritoriji nekadašnjeg carstva, među doseljenim Jevrejima razvilo vrlo važno duhovno središte, koje će, naročito kodificiranjem Vavilonskog talmuda, presudno uticati na dalji opstanak Jevreja u svetu.
<i>Zohar</i>	(hebrejski: sjaj, blesak) naslov osnovne knjige kabele, pripisuje se tanaitu rabi Šimonu bar Johaju. Prema današnjem mišljenju naučnika, verovatno ga je u XIII veku napisao kabalist rabi Moše De-Leon.

**JEWISH HISTORICAL MUSEUM—BELGRADE
FEDERATION OF THE JEWISH COMMUNITIES IN YUGOSLAVIA**

EXHIBITION

**THE LANGUAGE, SCRIPT AND BOOK
OF THE YUGOSLAV JEWS**

ENGLISH SUMMARIES

The staff of the Jewish Historical Museum in Belgrade has researched so far and offered to the public view a number of collections from its holdings. It has now, with special efforts invested, prepared an exhibition of old manuscripts and printed texts from the heritage of the Yugoslav Jews, the first of this kind in Yugoslavia. It is hoped that the catalogue shall fill a gap and help better to acquaint the wider circles of the public with many specific and diverse achievements in the field of written word and cultural life in general of this ethnic community which although not very numerous, has a long history on Yugoslav soil.

Texts carved on Jewish tombstones, engraved on metal objects and embroidered on textile fabrics, published and exhibited so far, make, by their contents, language and script – as cultural, historical and artistic values – one complete whole with the written and printed word of the Yugoslav Jews.

Eugen Werber

ON THE LANGUAGE, SCRIPT AND BOOK OF THE JEWS
(Summary)

In this paper we find a host of data and explanatory notes on the sources and development of the Hebrew language and of the old—Hebrew script — the alef-beth, till the contemporary Ivrit. In addition, the specific languages the Jews used in Diaspora are also dealt with. The study is intended to those readers, too, who wish to learn more about the origin and types of Jewish oral heritage and of Hebrew canonical and non-canonical texts. Therefore the author elaborates on the origin of *Torah*, *Tanakh*, *Mishnah*, *Gemara*, apocryphal texts (*sfarim hitzonim* or *sfarim gnusim*), *Haggadah*, as well as on the origin of all types of exegetic texts from the classical period till the recent times. Particular attention is given in the study to the spoken languages which come into being in the Diaspora, particularly to *Judeo-Espagnol* and *Yiddish*, and also to the types of script in which the texts on these languages were written.

Added to the study is a bibliography of works published in Yugoslavia in Serbo-Croatian language which deal with the history, religion, language, literature and art of the Jewish people and more particularly of the Yugoslav Jews.

Hedviga Bošković

**COLLECTION OF OLD HEBREW MANUSCRIPTS
IN THE JEWISH HISTORICAL MUSEUM IN BELGRADE
(SUMMARY)**

The Belgrade Jewish Historical Museum has a collection of old Hebrew manuscripts which is unique in Yugoslavia. It came into being as a result of the Museum's long-standing efforts to collect and preserve at one place all the Hebrew manuscripts which were not destroyed during WWII. The Nazis had a special service called "Action Staff of State Leader Rosenberg" which was authorized to search for and seize each and every Jewish object of historical and cultural value. This service was in charge of implementing an elaborated precise plan and did, in fact, "process" every Jewish community on the territory of the occupied Yugoslavia. Immediately after WWII the Federation of Jewish Communities in Yugoslavia initiated, through its Historical Department which later became what is today the Jewish Historical Museum, a drive aiming at tracing, collecting and preserving objects of historical and cultural value which the occupier has taken out of the country and no trace of them was available those days.

Nothing was published on this collection so far. This paper may be called the first attempt to depict in some details and to point to its importance. Most of the exhibits which make the collection were created on the Yugoslav territory during a period of time which started in the first part of the 17th century and lasted until the first decades of the 20th century. Our Museum has not succeeded so far to lay hand on any older Hebrew manuscript although efforts are being invested in that direction.

In our Museum the Hebrew manuscripts belonging to this collection

are divided in three basic groups:

- Scrolls having religious, legislative, legendary—historical, literary and *apotropaic* contents;
- Manuscripts having literary, religious, legal, philosophic and medical contents, preserved in form of single pages, notebooks, copy-books or hard cover books.
- Administrative books which were kept by Jewish communities or humanitarian, religious and cultural institutions acting within Jewish communities.

In the Jewish Historical Museum there are today ten Torah scrolls out of which seven are well preserved, while the others are rather fragmented. Most of them come from the 19th century and are written on parchment or leather. One is an outstanding piece. It is of unknown origin, comes from the 18th century, its handles are incrustated with ivory and there is a dedication on them.

There are scrolls — Megiloth — with the text of the Book of Esther. The oldest one of these is from the 17th century and comes from Portugal. Only one scroll has on it painted ornamentation. Its origin is unknown and its writing is on leather. Along the whole length of this scroll there is around the text an unbroken ornamental strip with floral and geometric ornamentation.

In this collection of scrolls there is one with the text of mezuzah. It is of unknown origin and its text is on parchment.

Among the amulets we find a few written in scroll form on paper or parchment. However, in the collection of our Museum there are also a few amulets engraved in metal or semi-precious stone.

Until the beginning of the 20th century the rabbis were the best educated people in nearly all Yugoslav Jewish communities. They used to write books, religious or profane ones, and the field of their interest was very wide, from philosophy and religion to poetry, astrology, medicine, natural and social sciences. In keeping with tradition they wrote in Hebrew, Ladino and Yiddish with both square and cursive letters. The most typical examples of this kind of literature are *Kuntreses*, or notes which rabbis recorded when studying the Torah and the Talmud. We have in our Museum one such example which comes from the first half of the 19th century and its title is "Beth Sefer". It contains short examples with texts from

natural and social sciences, a Hebrew – Yiddish dictionary with a few grammatical explanations, poems with religious contents in German with translation in Hebrew, sayings, proverbs and a short story on the creation of the world. In our collection of Kuntreses there is a group of manuscripts which comes from Senta, the town in which one of the few orthodox communities in Yugoslavia once existed. The following manuscripts are in this group: Jichak Shalom Fajn's Comments on Talmud recorded at the end of the 19th century, a Kuntres, titled *Hidushe Agada* (Words of Haggadah) of unknown author who lived in the 19th century, two hectographed Kuntreses coming from 19th century, in which the sermons Rabbi Shmuel Rosenberg and Rabbi Natanel Schpitzer had delivered in the synagogue on Saturdays were collected.

Among the manuscripts one book of songs titled *Pizmon* particularly stands out. It comes from Split and contains songs for the Simhat Torah holiday composed specially for the Split synagogue. Another outstanding book of songs is the one written 1870 by David B. Ruso from Belgrade in Rashi cursives.

In addition to trade, craft and other professions, Yugoslav Jews were engaged for many centuries in medicine, too. There are in our collection two medical handbooks, one from 1820 and the other from 1840. They contain first of all prescriptions on how to prepare medicine for various illnesses and advises how to cure them, but one finds in them also religious songs and prayers, Spanish love songs and Bosnian folk songs. They are written in Ladino and in Rashi cursive.

Another interesting piece is a hand-written book which comes from Morocco. It was written at the beginning of the 20th century in Hebrew, Aramaic and Arabic. It has five chapters. The first one has three Megiloth, then comes an eternal calendar for the years from 1903 through 1942, a Pesach Haggadah, a dream book written by Rabbi Haj Gaon and then songs for Succoth and Hoshanah Rabbah.

In the archive of the Jewish Historical Museum one can also find the most heartbreaking documents which stand in witness of the sufferings of Jews during the Nazi occupation. Here is first of all the original German made list of Skopje Jews who were transported to Treblinka death camp. Among the other documents are the card file with the names of the Jasenovac camp's inmates, a book showing the name of deceased Jewish inmates of the Dakovo camp, and also a

great number of letters and cards sent by inmates of camps in Jasenovac, Banjica, Sajmište and other camps. There is also a notebook in which Dr. F. Sende from Apatin registered the names of Jews who died or were killed in the camp Bergen-Belsen during the years of 1944 and 1945. In all cases of death the illness is also recorded. In the same notebook one finds also the names of children who were born in the camp.

In the collection of manuscripts there is also a group of marriage contracts, Ketuboth. The oldest piece is, in fact, the most valuable one. It belongs to the 17th century and comes from Ancona. Its decoration is very rich and hand painted. Its style places it in the group of most representative Ketubas of the 17th century. There is also an interesting Ketuba from Sarajevo which is written on paper in the year 1746. Its form stands in witness of a combination of Muslim influence and Sephard tradition.

Pinkas is one of the oldest community books. In our collection we have a particularly interesting piece which was kept in the Skopje synagogue from 1749 until 1913. The entries are in Ladino in Rashi cursive. We find in it data on the economic situation of the Jewish community in Skopje, on the social work in the community and on the contacts with other national groups, as well as with Palestine.

The registers are also considered to belong to the oldest community books. A valuable piece is the "Giornale", the birth, marriage and death register of the Split community in which we find entries for the years from 1817 till 1866. There is another one titled "Registro delle famiglie della Comunita Israelitica di Spalato" for the year 1837. A special register is the so called "Registry of Prospective Marriages". One such register comes from Stari Bečej and contains entries for the years from 1870 till 1893. Its entries are in German and in Hungarian. Another one comes from Vinkovci with entries in Serbo-Croatian for the years from 1892 till 1942.

Community statutes were introduced to have the life and work of the communities regulated by legal provisions. The oldest one is from Stari Bečej. It comes from 1862 and its title runs: "Statuten der Israel. Cultus Gemeinde in Alt Becze". Another one is titled "Statuto della Comunita Israelitica di Spalato" and is dated 1873. while a third one dated 1882 and titled "Statut por la keila spanjola israelit en Saraj" is also of particular interest.

Minutes as brief summaries of proceedings of sessions and annual assemblies are of great importance, too, as we learn from them which were the questions Jewish communities had to deal with. One such document which is considered to be of certain importance is in our collection. Its title is: *Contrati della Comunita Israelitica di Spalato, dal 12 april 1853 e Protocoli sedute*, i.e. minutes of sessions and assemblies of the Split Jewish Community held in the year of 1853. The Register of Arrivals of the Split Jewish Community, i.e. the *Atti della Comunita Israelitica dal 1662 al 1875* is about the oldest administrative book preserved in Yugoslavia. In this Register one can find brief summaries of what were the contents of letters, documents and other records dealt with by the administration of Split community. The Register is therefore of particular value as it offers a host of data on the life and activity of the Split community from the 17th till the 19th century.

Jewish communities used to put always great emphasis on social and humanitarian works. Benefaction was considered to be the duty of every Jew. Within a Jewish community there were various humanitarian institutions which extended help in money, food or clothing, when a child was born or support was needed for a student, when newly married ones were in need of help or when death occurred in a family in need, etc. The oldest and most influential institution of this kind was the Hevrah Kaddisha.

Among the administrative books of this institution one particularly stands out, the Register of Arrivals of the Senta Hevrah Kaddisha for the years 1858–1884, in which the entries are in German and in Hebrew cursive letters. Another valuable piece is the Minutes of sessions and assemblies of the Đakovo Hevrah Kaddisha for the years 1861–1941 which are in Hebrew, Yiddish, German and Serbo-Croatian.

Within the Split Hevrah Kaddisha the "Brotherhood of Compassion" institution took upon itself certain special activities. Its statute is dated 1836 and is still preserved. Another valuable book, "Contributions for Eretz Israel", also comes from the Split Community. Between the pages one can find small slips, which are, in fact, receipts left behind by Palestine travellers who received cash from the Community.

There were many ways for a community to get its income. The main

sources were: *Gabela*, *Mitzvoth*, rental fee for seats in the synagogue, contributions, etc. All these items were recorded in financial books. Preserved are several such books of the Skopje Jewish Community: the book on the *Gabela* payments for the years 1929–1933, the book on the *Mitzvoth* payments for the years 1936–1937. Preserved are also two books with the names of members who paid rental fee for their seats in the synagogue. One of them is from Vršac for the year 1886 with entries in German, while the other is from Stari Bečej for the years 1884–1935, with entries in Hungarian and Serbo-Croatian.

The question of language the Jewish communities used in their administration is a rather interesting one. Those books which had to be authenticated by governmental agencies were kept in official language of the respective region. In Dalmatia that language was the Italian, in Bosnia during the Austro-Hungarian rule the German, on the territory of Serbia Serbian, etc. On the other hand, the old languages the Jewish settlers brought with them when they came to these areas, the Ladino, Yiddish and Hebrew, remained in use within the community for everyday conversations, bookkeeping, tuition in community schools and writing of text, both religious and profane.

Milica Mihailović

**OLD PRINTED HEBREW BOOKS IN THE
HOLDINGS OF THE BELGRADE JEWISH HISTORICAL MUSEUM
(SUMMARY)**

In the holdings of the Jewish Historical Museum in Belgrade there are about 300 old printed books. Hebrew books form the greatest group but old statutes of Jewish communities and of various Jewish humanitarian institutions are well represented, too. These statutes are written in languages used by the respective Jewish communities: in German, Hungarian, Ladino, Hebrew, Serbian and Croatian. Most of these statutes were enacted somewhere between the second part of the 19th century and the third decade of the 20th century. The third group is made up of books in Serbian and Croatian languages which were printed somewhere during the first decades of the 20th century. They are mostly commemorative volumes, history books, text books and fictions. Some of these books were designed by Daniel Ozmo from Sarajevo or Slavko Bril from Zagreb, the two renowned Yugoslav artists of Jewish origin.

In the holdings of the Jewish Historical Museum the following books are the most valuable ones: *Shulhan Arukh* printed 1609 in Venice. This book was translated into Spanish and printed in Latin letters for the benefit of Marranos. The book *Manot Halevi* written by Alkabetz, the well known student of the Cabala was printed 1584 in Venice. Valuable are also the books *Flavii Josephi Opera*, printed 1595 in Latin letters and *Lexicon Hebraicum et Haldaicum* printed 1606 in Basel.

For the history of Yugoslav Jews of greater importance are those books which have some relation with the cities in which they lived. In the 17th and 18th centuries the Yugoslav Jews printed their books in big European cities in which Jewish printing shops were available. The oldest such books comes from the Split Jewish Community. In 1699

the book *Pizmon* (songs of the Simchat Torah holiday) was printed in Venice. The book *Seder Avodat Yom Hakippurim* (schedule of services for Yom Kippur according to the tradition of the holy community of Split) was printed 1746 in Venice. At the beginning of the 19th century the Yugoslav Jews printed their books in Vienna, Buda, Salonica and Livorno. In the forewords of these books (a few of which are in the holdings of the Belgrad Jewish Historical Museum) one often comes across lists of subscribers or of those who made possible the printing of those books.

In 1832 the "Prince's Printing Shop" started to operate in Belgrade and from 1837 this Serbian shop was already equipped to print Hebrew books. In the second part of the 19th century Hebrew books could be printed in some other printing shops, too. In a paper published in Jewish Almanac for the year 1925, Dr Isak Alkalaj wrote about these old Hebrew books printed in Belgrade. He listed 54 books printed in Serbia from 1837 until 1904. The Jewish Historical Museum in Belgrade succeeded to lay hand on ten of these books, the rest disappeared and has fallen by now into oblivion. These books were not very voluminous and related mostly to certain domestic or synagogal rites. Most of these books were translated into Ladino or had foreword in Ladino. They were printed in Hebrew square or Rashi letters. By the end of the 19th or the beginning of the 20th century Hebrew was hardly any more the language of the Belgrade Jews as they used those days predominantly the Serbo-Croatian language. Consequently the printing of Hebrew books was discontinued although such facilities were available until WWII.

In Sarajevo, it was in 1866 when a printing shop in which Hebrew books could be printed started to operate. In this shop only a few such books were printed. Of far greater importance for the Sarajevo Jews was Daniel Kajan's printing shop which was started in 1892, as well as Menahem Papo's printing shop which was started in 1919. In these two printing shops books were printed in Hebrew and Ladino, but in other languages in use in Bosnia and Herzegovina, too.

In Croatia and Vojvodina there were several printing shops with facilities for printing books in Hebrew. Out of the preserved books printed until the end of the 19th century most are in German and Hungarian with only some specific words in Hebrew.

During WWII the Nazis destroyed in Yugoslavia all the Jewish printing shops.

KATALOŠKI PODACI EKSPONATA

1. TORA

mesto (?), XVIII vek
svitak, koža, mastilo
2050 x 55 cm; vis. drški 100 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Drške su ukrašene inkrustacijama od slonovača i imaju natpis koji glasi:

desno: ZE HASEFER ŠEL HARAV MEŠULAM (ova knjiga pripada rabinu Mešulam)

levo: MARAT SULTANA NUN'AIN BAT HARAV ŠMUEL ŠMO TENACEVA (gospođa Sultana neka je živa, kći Šmuela neka mu je ime blagosloveno).

JIM, reg. br. 102 /i

2. TORA

mesto ? vreme ?
svitak, pergament
2040 x 21,7 cm; vis. drški 63 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

JIM, reg. br. 84 /i

3. TORA

mesto ? vreme ?
svitak, pergament, mastilo

2020 x 38,5 cm; vis. drški 72 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Drvene drške su profilisane u gornjem delu.

JIM, reg. br. 83/i

4. MEGILAT ESTER (knjiga o Esteri)

Portugalija, XVII vek
svitak, pergament
340 x 12 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Svitak se nalazi u srebrnoj valjkastoj kutiji duž. 31,5 cm, R-6,2 cm.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 305

5. MEGILAT ESTER (knjiga o Esteri)

poreklo nepoznato, XVIII vek
svitak, koža
305 x 18,5 cm; vis. drške 28,5 cm; R-6,5 cm
kutija nedostaje
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 306

6. MEGILAT ESTER (knjiga o Esteri)

Istočna Evropa, XIX vek
svitak, pergament
148 x 6 cm
jezik: hebrejski
pismo: kvadratno

Svitak se nalazi u srebrnoj kutiji valjkastog oblika duž. 13 cm; R-3 cm.

JIM, reg. br. 53

7. MEGILA (svitak sa odlomkom Tore)

Makedonija, XIX vek
pergament

56,5 x 2,7 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Svitak se nalazi u srebrnoj kutiji valjkastog oblika dužine 12 cm; R—2,0 cm.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 307

8. MEGILAT ESTER (knjiga o Esteri)

XIX vek, mesto ?
svitak, pergament
240 x 17 cm; vis. drške 35 cm; R—4 cm
kutija nedostaje
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Celom dužinom svitka oko teksta teče polihromna ornamentalna traka sa vertikalnim cvetnim granama između kvadratnih polja s tekstom.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 82/i

9. MEGILAT ESTER (knjiga o Esteri)

mesto ? vreme ?
svitak, pergament
270 x 36,5 cm; vis. drške 59 cm; R—4 cm
nedostaje kutija
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

JIM, reg. br. 81/i

10. MEGILAT ESTER (knjiga o Esteri)

Austrougarska, XIX vek
svitak, pergament
165 x 12,4 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Svitak se nalazi u srebrnoj kutiji valjkastog oblika, duž. 34,5 cm; R—1,5 cm.

JIM, reg. br. 51

11. MEZUZA

mesto ? vreme ?
svitak, pergament
14 x 13 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 304

12. AMULET

Maroko, XIX vek
zlato, cizeliranje i graviranje
3,3 x 4 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Amulet je u obliku zavetnih ploča, a tekst sa početnim rečima deset božjih zapovesti urezan je u više horizontalnih redova.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 331

13. AMULET

Maroko, XIX vek
srebro, čilibar, iskucavanje, cizeliranje i graviranje
6,1 x 4 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Amulet je u obliku šake, celom površinom aversa u više horizontalnih redova urezan je profilaktički tekst.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 334

14. AMULET

mesto ? vreme ?
svitak, hartija
8,6 x 11,2 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Svitak je smešten u srebrnu kutiju valjkastog oblika, koja je okačena o lanac i nosi se oko vrata.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 80/i

15. AMULET

mesto ? vreme ?
svitak, pergament
5 x 65,5 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Tajni tekst sa profilaktičnom namenom, ima odgovarajuću srebrnu kutiju valjkastog oblika.

JIM, reg. br. 79/i

16. AMULET

mesto ? vreme ?
poludrugi kamen
1,6 x 1,4 cm
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

Amulet ima oblik osmougone pločice, tekst je ugraviran u kartušu u tri horizontalna reda.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 341

**17. Leib i Aron Hiršfeld
BET SEFER (škola)**

kuntres (beležnica)
mesto ? 1826–1836
hartija, mastilo
meki povež
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i kurzivno

Kuntres sadrži nekoliko kratkih tekstova iz oblasti prirodnih i društvenih nauka, jidiš rečnik sa malom gramatikom, izreke, poslovice i kratku priču o stvaranju sveta. Posebno se ističe kaligrafskim rukopisom.

JIM, reg. br. 21/i

**18. Nepoznati autor
KUNTRES (beležnica)**

Senta, XIX vek.
šapirografisano
53 listova, 23 x 29 cm

kartonski povez
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kurzivno

Prva strana je ilustrovana. Crtač je Avram Koen Holender. Celu naslovnu stranu pokriva crtež sa motivom portala unutar kojeg je upisan tekst naslova kuntresa. Na arhitravu leže dva afontirana lava, između kojih je piramida sa šestokrakom zvezdom na vrhu. Oko bočnih stubova su svijene zmije. Knjigu je šapirografisao Eli Braun.

JIM, reg. br. 62/i

19. **Nataniel Špicer**
KUNTRES (beležnica)

Senta, početak XX veka
hartija, mastilo
136 listova, 22,5 x 28,8 cm
kartonski povez, oštećen,
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kurzivno

Kuntres sadrži hagadističke propovedi, koje je autor držao subotom u sinagogi.

JIM, reg. br. 59/i

20. **Jichak Šalom Fajn.**
KUNTRES (beležnica)

Senta, kraj XIX veka,
hartija, mastilo
186 listova, 22,3 x 27,3 cm
kožni povez sa ornamentima, oštećen
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kurzivno

Kuntres sadrži komentare talmudskih propisa.

JIM, reg. br. 60/i

21. **Rabin Šmuel Rozenberg**
DIVRE AGADA (nova tumačenja agade)

Senta, 1921. godina
šapirografisano
29 listova, 22,5 x 30,1 cm
meki povez

jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i kurzivno

Na naslovnoj strani je crtež sa motivom portala unutar kojeg je upisan tekst naslova kuntresa. Na vrhu portala su dva afrontirana lava koji pridržavaju zavetne ploče

JIM, reg. br. 28/i

22. **David B. Ruso**
PESMARICA

Beograd, 1870. godina
hartija, mastilo,
25 listova, 8 x 12,9 cm
kožni povež sa zlatotiskom
jezik: hebrejski, ladino, srpskohrvatski
pismo: Raši kurziv i ćirilica

JIM, reg. br. 22/i

23. **Nepoznati autor**
KANTIGA NUEVA POR PURIM (nove pesme za Purim)

Makedonija, XIX vek,
hartija, mastilo
25 listova, 16 x 21,8 cm
povež nedostaje
jezik: ladino
pismo: Raši kurziv

JIM, reg. br. 20/i

24. **Nepoznati autor**
LEKARUŠA

Bosna, 1820. godina
hartija, mastilo
25 listova, 14,2 x 20,5 cm
povež nedostaje
jezik: ladino
pismo: Raši kurziv

Pojedine strane su još ilustrovane malim vinjetama.

vl. Jevrejska opština Sarajevo

**25. Tiju Avram Papo
LEKARUŠA**

Bosna, 1840. godina
hartija, mastilo
64 lista, 13 x 18,5 cm
kartonski povež
jezik: ladino
pismo: Raši kurziv

vl. Jevrejska opština Sarajevo

**26. Said sin Hilkije Alcarasa
RUKOPISNA KNJIGA**

Maroko, 1903–1942. godine
172 lista, 18 x 25,5 cm
povež kožni, sa ukrasima u slepom tisku
jezik: hebrejski, aramejski i arapski
pismo: hebrejsko kvadratno

Prema zapisu na poslednjoj strani knjiga je pisana za Haruna Ben Jahia Dara.

JIM, zbirka Hinka Lederera, reg. br. 72/i

27. KETUBA (bračni ugovor)

Ankona, 1652. godina
pergament
68 x 100 cm
jezik: aramejski i hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno

mladoženja: Avram Uzziel iz Kandije
mlada: Simha Halevi iz Mondolfa

Ketuba je bila veoma oštećena. Konzervaciju je 1975. godine izvršila Đina Gabričević.

JIM, reg. br. 91/i

28. KETUBA (bračni ugovor)

^c
Sarajevo, 1746. godina
hartija, mastilo
34 x 49,5 cm
jezik: aramejski i hebrejski

pismo: Raši kurziv

mladoženja: Jakov, sin rabi Šmuela Katana

mlada: Ester, kći Abrahama Haj Talvija

JIM, reg. br. 14/i

29. **KETUBA** (bračni ugovor)

Venecija (?), 1822. godine

pergament, mastilo

45,1 x 64 cm

jezik: aramejski i hebrejski

pismo: hebrejsko kvadratno

mladoženja: Meriahon sin Abrahama di Fonseka

mlada: Bruneta Reizu, kći Jakova Štelicera

vl. porodica Morpurgo, Split

30: **KETUBA** (bračni ugovor)

Zemun, 1842. godine

hartija, mastilo

42 x 57 cm

jezik: aramejski i hebrejski

pismo: Raši kurziv

mladoženja: Ašer Štomo Đerasi

mlada: Mirijam, kći Alkana Halevija

JIM, reg. br. 18/i

31. **KETUBA** (bračni ugovor)

Vukovar, 1853. godine

hartija, mastilo

21,5 x 34,2 cm

jezik: nemački

pismo: gotica, kurziv

mladoženja: Filip Štern iz Cernike

mlada: Josefina Levinger, kći Josefa Levingera

JIM, reg. br. 17/i

32. **KETUBA** (bračni ugovor)

Split, 1868. godine

hartija, mastilo
62,7 x 49 cm
jezik: aramejski i hebrejski
pismo: hebrejsko i Raši kvadratno

mladoženja: Jichak Avram Morpurgo, sin Moše Morpurga
mlada: Dentile, kći Davida Elijahu Morpurga

vl. porodica Morpurgo, Split

33. **KETUBA** (bračni ugovor)

Split, 1869. godine
hartija, mastilo
62,1 x 48,2 cm
jezik: aramejski i hebrejski
pismo: hebrejsko i Raši kvadratno

mladoženja: Josef Morpurgo, sin Davida
Elijahu Morpurga
mlada: Justina, zvana Nina, kći pokojnog Šmuela haj Gerštela

vl. porodica Morpurgo, Split

34. **KETUBA** (bračni ugovor)

Split, 1895. godine
hartija, mastilo
33,4 x 49 cm
jezik: aramejski, hebrejski i italijanski
pismo: hebrejsko kvadratno i latinica

mladoženja: Mordehaj Angelo Piazza, sin pokojnog
Šabataj Elija Piazze
mlada: Hana (Anna) Morpurgo, kći Josefa Morpurga

vl. porodica Morpurgo, Split

35. **KETUBA** (bračni ugovor)

mesto ? god. ?
hartija, mastilo
49 x 62 cm
jezik: hebrejski i aramejski
pismo: hebrejsko kvadratno

mladoženja: Jichak Jekutiel Carfati
mlada: Rifka, kći Rafaela Avrama Altarca

JIM, reg. br. 117/1

36. **KETUBA (bračni ugovor)**
Venecija (?), 1908. godine
pergament, mastilo
38,7 x 63,4 cm
jezik: aramejski, hebrejski i italijanski
pismo: hebrejsko kvadratno, latinica kurziv

mladoženja: David Haj, sin Rafaela Hamtova
Njinjatija (Gnignati)
mlada: Amada, kći Menahema Avuhava di Fonseka

vl. porodica Morpurgo, Split
37. **POZIVNICA ZA VENČANJE**
Senta, 1928. godine
hartija,
15,5 x 23,5 cm
jezik: hebrejski, jidiš i srpskohrvatski
pismo: hebrejsko kvadratno, kurzivno i latinica kurziv

maldoženja: Jisrael David Bunci
mlada: Šindl Blajer

JIM, reg. br. 19/i
38. **Marko Hadžišrajber i Aleksandar Štajner
IZVOD IZ ISTORIJE SKP (b)**
Osnabrik VI C, 1942. godine
hartija, olovka
48 listova, 9 x 11 cm
meki povez
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica

JIM, reg. br. 56/i
39. **Nepoznati autor
KALENDAR ZA 1942/43. godinu**

mesto ?
hartija, mastilo
8 listova, 10,3 x 16,1 cm
nepovezano
jezik: hebrejski i jidiš
pismo: hebrejsko kurzivno

JIM, reg. br. 25/i

40. PINKAS

Skoplje, 1749–1912
hartija, mastilo
141 list, 25 X 41 cm
platneni povez, kožni hrbat
jezik: hebrejski i ladino
pismo: hebrejsko i Raši, kvadratno i kurzivno

JIM, reg. br. 5/i

41. GIORNALE (dnevnik rođenih, venčanih i umrlih)

Split, 1817–1866
hartija, mastilo crno i smeđe, olovka
44 lista, 32 x 45 cm
povez kartonski, hrbat kožni
jezik: italijanski
pismo: latinica

vl. Jevrejska opština Split

42. REGISTRO DELLE FAMIGLIE DELLA COMUNITA ISRAELITICA DI SPALATO (registar porodica splitkse jevrejske opštine)

1837. godina
hartija, mastilo
70 listova, 23,5 x 35,1 cm
jezik: italijanski
pismo: latinica

vl. Jevrejska opština Split

43. KNJIGA VENČANIH I UMRLIH

Beograd (?), 1881–1886.
hartija, mastilo
119 listova, 25 x 38,2 cm
kartonski povez
jezik: ladino
pismo: Raši kurziv

JIM, reg. br. 86/i

44. CONTRATI DELLA COMUNITA ISRAELITICA DI SPALATO AL 12 APRIL 1853 E PROTOCOLI SEDUTE (zapisnici sa sednica i skupština)

Split, 1853–1923.

hartija, mastilo, olovka
55 listova, 37,4 x 52 cm
kartonski povež bez ukrasa
jezik: italijanski i hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i kurzivno, latinica

vl. Jevrejska opština Split

45. ZAPISNICI SA SEDNICA JEVREJSKE OPŠTINE

Vršac, 1870—1879
hartija, mastilo
417 listova, 25 x 39 cm
kartonski povež
jezik: nemački i hebrejski
pismo: gotica, latinica, hebrejski kurziv

JIM, reg. br. 73/i

46. ZAPISNICI SA SEDNICA I SKUPŠTINA ŽENSKOG JEVREJSKOG DRUŠTVA

Stari Bečej, 1886—1920.
hartija, mastilo
194 lista, 21 x 33,5 cm
kartonski povež bez ukrasa
jezik: mađarski
pismo: latinica

JIM, reg. br. 63/i

47. STATUTEN DER ISRAELIT. CULTUS GEMEINDE IN ALT BECZE
(statut jevrejske opštine)

Stari Bečej, 1862. godine
hartija, mastilo
8 listova, 25,2 x 40,2 cm
meki povež
jezik: nemački
pismo: latinica i gotica

Tekst je pisan kaligrafskim rukopisom.

JIM, reg. br. 26/i

48. STATUTO DELLA COMUNITA ISRAELITICA DI SPALATO
(statut jevrejske opštine)

Split, 1873. godine

hartija, mastilo
6 listova, 21,6 x 34,7 cm
nepovezano
jezik: italijanski
pismo: latinica

U tekstu su dva pečata, od kojih je jedan od crvenog voska.

JIM, feg. br. 27/i

49. **ŠTATUT POR LA KEILA ŠPANJOLA EN SARAJ**
(Statut jevrejske opštine)

Sarajevo, 1882. godine
šapirografisano
12 listova, 14,5 x 22,5 cm
kartonski povež
jezik: ladino i hebrejski
pismo: Raši kvadratno

vl. Jevrejska opština Sarajevo

50. **ATTI DELLA COMUNITA ISRAELITICA DAL 1662 AL 1875**
(delovodni protokol jevrejske opštine)

Split, 1662–1875.
hartija, mastilo, olovka
112 listova, 21,5 x 55,5 cm
kartonski povež bez ukrasa
jezik: italijanski
pismo: latinica

vl. Jevrejska opština Split

51. **DELOVODNI PROTOKOL**

Bačka Topola, 1885–1884.
hartija, mastilo
92 lista 27,2 x 41,5 cm
kartonski povež
jezik: mađarski
pismo: latinica

JIM, reg. br. 73/i

52. **BLAGAJNIČKA KNJIGA**

Novi Sad, 1859. godine

hartija, mastilo
114 listova 19 x 24,4 cm
kartonski povez bez ukrasa
jezik: jidiš i hebrejski
pismo: hebrejsko kurzivno

JIM, reg. br. 76/i

53. DELOVODNI PROTOKOL

Makedonija, 1916. godine
hartija, mastilo
98 listova, 34 x 47 cm
kartonski povez bez ukrasa
jezik: turski i ladino
pismo: tursko i Raši kurziv

Samo su zaglavlja rubrika u knjizi štampani na turskom jeziku, dok je
ceo tekst u njima na ladinu.

JIM, reg. br. 90/i

54. PRAVILA BRATSTVA MILOSRĐA

Split, 1836. godine
hartija, mastilo
14 listova, 20,5 x 33,5 cm
povez kartonski, bez ukrasa
jezik: italijanski i hebrejski
pismo: latinica, hebrejsko kvadratno i kurzivno

Među stranicama se nalaze 4 prilepljene cedulje i 4 nečitka pečata.

vl. Jevrejska opština Split

55. KNJIGA BLAGAJNE HEVRA KADIŠE

Novi Sad, 1851—1868.
hartija, mastilo
109 listova, 19 x 24,5 cm
kartonski povez, kožni hrbat
jezik: hebrejski i jidiš
pismo: hebrejsko kurzivno

JIM, reg. br. 10/i

56. ZAPISNICI HEVRA KADIŠE I OBRACUN POZAJMICA DATIH ČLANOVIMA

Senta, 1858—1884.
hartija, mastilo crno i plavo
13 listova, 34,5 x 47,5 cm
mekani povež
jezik: hebrejski i jidiš
pismo: hebrejsko kvadratno i kurzivno

JIM, reg. br. 1.80/1

57. UPISNA KNJIGA HEVRA KADIŠE, STATUT I ZAPISNICI

Đakovo, 1801—1940.
hartija, mastilo
232 liste, 25 x 41 cm
jezik: hebrejski, jidiš, nemački i srpskohrvatski
pismo: kurziv

Tvrd povež presvučen tamnosmeđim samotom, delimično oštećen i restauriran.

JIM, reg. br. 6/i

58. KNJIGA POMENA ZA ČLANOVE HEVRA KADIŠE

Stari Bečej, 1914—1918.
hartija, mastilo
23 lista, 29 x 44 cm
meki povež
jezik: hebrejski, nemački i mađarski
pismo: hebrejsko, kvadratno, latinica

Knjiga sadrži spisak poginulih članova Hevr. Kadiše iz Starog Bečeja u I svetskom ratu.

JIM reg br. 9/i

59. KNJIGA PRILOGA ZA EREC IZRAEL

Split, 1830. godine
hartija, mastilo, olovka
101 list, 28,5 x 41,3 cm
kartonske korice, kožni hrbat
jezik: hebrejski i italijanski
pismo: Raši kurziv, latinica kurziv

Od 1955--1969. je služila kao knjiga utisaka u Jevrejskoj opštini u Splitu.

vl. Jevrejska opština Split

60. KNJIGA ZAKUPA'SEDIŠTA U SINAGOGI

Stari Bečej, 1894–1935.
hartija, mastilo
305 listova, 26,5 x 37,7 cm
platneni povež, hrbat kožni
jezik: mađarski i srpskohrvatski
pismo: latinica

Na svakoj strani knjige nalazi se po jedan pečat Jevrejske opštine Stari Bečej.

JIM, reg. br. 67/i

**61. Š' Lomo Halevi Ben Alkabec
MANOT HALEVI (komentar uz Knjigu o Esteri)**

knjiga je napisana u Cfatu (Safedu) 1529. godine
štampana u Veneciji 5345. (1584); ovo je prvo izdanje te knjige;
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno
str. I + 466+1

JIM, reg. br. 36/i

**62. FLAVII IOSEPHI OPERUM
(delo Josifa Flavija), tom II**

štampano Jacobus Stoer 1595. godine.
jezik: latinski
pismo: latinica
str. 723
pergamentni povež

JIM, reg. br. 11/i

**63. LEXICON HEBRAICUM ET CHALDAICUM
(hebrejsko-haldejski leksikon)**

Bazel, 1607. godine
priredio i izdao Johannes Buxtorf
jezik: hebrejski, aramejski i latinski

pismo: latinica
str. 974+74-IV
pergamentni povez

JIM, br. 1295

64. **LIBRO DE MANTENIMIENTO DELA ALMA**

Venecija, 5369. (1609) godine
jezik: španski
pismo: latinica
str. 274

Ovaj Šulhan Aruh je preveden sa hebrejskog na španski i pisan latinskim slovima zbog marana. Prevod se pripisuje rabinu Moše Altarcu (Altarac), ali izgleda da je prevodilac bio neki Meir, a da je Altarac bio njegov zaštitnik.

JIM, reg. br. 37/i

65. **MIDRAŠ** (sastavljen iz dva dela)

I deo: **MIDRAŠ RABA** (midraški komentar uz Toru) nedostaje stranica sa podacima o tom delu knjige;
II deo: **Midraš hamen megilot rabata** (Midraš raba za pet svitaka: Pesma nad pesmama, Rut, Tužbalice, Propovednik i Ester);

štampano u Frankfurtu na Odri, 1693. godine
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 604 (I deo) i 266 (II deo)

JIM, reg. br. 99/i

66. **ARUH HAKACUR** (skraćeni Aruh)

u podnaslovu se kaže da je knjigu sastavio autor koji nije zabeležio svoje ime

štampano u Pragu, 5467. (1707) godine
jezik: hebrejski i aramejski
pismo: hebrejsko kvadratno
str. 86

JIM, reg. br. 34/i

67. **Josef Karo**
ŠULHAN ARUH

komentare napisao: Moše Izerles
Amsterdam, 1753. godine
izdao rav Jehuda Aškeñazi
štampanje: Šlomo Proops
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno

JIM, reg. br. 98/i

68. **TALMUD BAVLI (Vavilonski Talmud)**

traktati: Zevahim, Menahot i B'horot s komentarima

Beč, 1810. godine
štampanje Antona Šmida (Anton Schmid)
jezik: hebrejski i aramejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 315

JIM, reg. br. 100/i

69. **MAHZOR (Molitvenik za svaki dan)**

štampan u Beču 1883. godine
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 22
povez: plavi i ljubičasti pliš, mesingani okov i aplikacije, ukrasi od
slonovače i emalja

JIM, reg. br. 96/i

70. **MAHZOR, tom III**

Beč, 5650. (1890) godine
izdanje: Jos. Schlesinger
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
povez iz 1890. godine: tamno crveni pliš sa okovom i aplikacijama od
mesinga
str. 227

JIM, reg. br. 97/i

71. **HAGADA ZA PESAH**, sa komentarima velikih rabina-komentatora
Beč, 5564. (1804) godine
štampanija Antona Šmida (Anton Schmid), carsko-kraljevska privilego-
vana jevrejska štamparija
jezik: hebrejski, jidiš, ladino
pismo: hebrejsko kvadratno, Raši kvadratno
- Ilustrovano scenama iz priče o izlasku Jevreja iz Egipta. Rađeno u tehnici
bakroreza
str. 105
- JIM, reg. br. 39/i
72. **HAGADA ŠEL PESAH** – hagada za Pesah sa prevodom na ladino
- sastavio Moše Ješua, sin rabina Jaakova Tuvijane
štampano u Livornu 5613. (1853) godine
jezik: hebrejski, ladino
pismo: hebrejsko kvadratno sa punktacijom i Raši kvadratno
- ilustrovano kao knjiga kat. br. 71.
str. 34
- JIM, reg. br. 38/i
73. **HAGADA – Priča o izlasku Izraela iz Egipta**
preveo i razjasnio dr M. Engel, kot. rab. u Križevcima
- štampano u Budimpešti, 1906. godine
štampanija Samuela Markusa
jezik: hrvatskosrpski, hebrejski
pismo: latinica i hebrejsko kvadratno sa punktacijom
ilustrovano scenama iz priče o izlasku Jevreja iz Egipta rađenim prema
predlošcima iz starijih Hagada
str. 62
korice: crvena koža sa zlatotiskom
- JIM, reg. br. 89/i
74. **PIZMON** (pesmarica)
*pesma koja treba da se peva u Hramu Svete opštine Split na dan Simhat
Tora u času hakafot*
- štampano u Veneciji 5459. (1699) godine
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši
str. 1 + ?

Od ove pesmarice ostao je samo jedan list koji je povezan zajedno sa pesmaricom pisanom rukom. Ova druga pesmarica, čiji je autor Rafael Pinso, nastala je u Splitu 5480. (1720) godine. Pisana je mastilom na hartiji kaligrafskim hebrejskim kvadratnim pismom. Jezik je hebrejski. Od ove rukopisne pesmarice u kojoj su takođe pesme za hakafot ostale su naslovna strana i tri strane teksta. Na unutrašnjoj strani prednjih korica dodat je tekst sa početnim rečima nekoliko pesama. Tekst je na hebrejskom pisan hebrejskim kvadratnim pismom. Autor i vreme nastanka su nepoznati. Na poslednja dva lista pesmarice nepoznati autori su dopisali nekoliko stihova na hebrejskom i himnu u slavu cara Ferdinanda, na italijanskom jeziku.
Od cele pesmarice ostalo je ukupno 6 listova (10,2 x 14 cm).

JIM, reg. br. 33/i

75. HEMDAT JAMIM LEHODEŠ ELUL UL'JAMIM NORAIM

Komentari i propisi raznih autora za mesec elul (u oči velikih praznika) i za "strašne dane".

Nema podataka gde je knjiga štampana. Treće izdanje je iz 5523. (1763) godine

jezik: hebrejski

pismo: hebrejsko kvadratno

str. 204 + 1

Na knjizi se 1819. godine potpisao Rafæle Giuseppe Leon Levi Mondolfo iz Raguze (Dubrovnika).

JIM, reg. br. 35/i

76. SEDER AVODAT JOM HAKIPURIM
(Red službe za Jom kipur)

pesnički opisi službe velikog sveštenstva u Jerusalimskom hramu, koji se čitaju u vreme *musaf*-molitve na Jom kipur, "prema običaju u Svetoj opštini Split",

priredio za štampu rabi David Pardo

štampano u Veneciji, 1764. godine

izdavači: Avraham Elijahu i Daniel Ješurun

jezik: hebrejski

pismo: hebrejsko kvadratno

str. 24 + 1

JIM, reg. br. 32/i

77. Avraham i Jisrael Penso
OFI ZUTRE (propisi)

knjiga ima dva dela. Prvi deo štampan je u Solunu, 1818. godine, II deo

Mišpat katuv (pisani zakon) štampan je u Solunu, 1788.
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko i Raši kvadratno
str. 576

Štampano u kući rabi Šabetaja, u štampariji rabi Hajima Avrahama, sina Šabetaja i njegovog prijatelja, sina Jehude Halevi Aškenazija. Saglasnost za štampanje dao je bosanski rabin David Pardo i beogradski rabin David Pinto.

JIM, reg. br. 31/i

78. **MAHZOR L'JAMIM NORAIM**
(molitvenik za "strašne dane", prema običajima sefardskih opština)

Venecija, 5552. (1792) godine
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 274

Molitvenik ima više dodataka. Na početku knjige dodata su dva lista sa molitvama u rukopisu. Jedna molitva pisana je hebrejskim pismom; a druga Raši kurzivom. Obe molitve su na hebrejskom. Ne zna se autor ni vreme nastanka. Zatim sledi T'hina (molitva za milost), prema običaju grada Splita. Sastavio rabin David Pardo. Dao da se štampa Avraham Eliahu, sin Daniela Ješuruna. Štampano u Veneciji 5560—(1800) godine. Jezik: hebrejski; pismo: hebrejsko kvadratno; str. 8. Na kraju je dodata molba uz završnu molitvu na Jom kipur (N'ila) u kojoj se blagosilja vladar. Zatim sledi pesnički sastav T'hat Eliahu, kaligrafski pisan tekst, hebrejskim kvadratnim pismom na aramejskom jeziku. Ima ukupno šest strana. Iza toga su dodata još dva lista sa rukopisom čiji sadržaj nije odgođen. Pisan je Raši kurzivom pismom. Knjiga je bila vlasništvo Josefa, sina čuvenog rabina Moše Haj Ješuruna.

JIM, reg. br. 54/i

79. **Eliezer Papo**
OROT ELIM (svetla anđela)

zbirka moralnih pouka iz Talmuda, Zohara i midraških knjiga.

Solun, 5588 (1828) godine
štamparija: Becalel, Halevi Aškenazi
jezik: hebrejski i aramejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 132

JIM, reg. br. 74/i

80. TIKUN ŠOVAVIM (molitva za one koji dobrovoljno poste)

autori prvog izdanja bili su rabi Moše Zahut i rabi Jakov Pardo

štampano u Ofenu (Budimu), 5590.(1830) godine
dao je da se štampa Jakov Almuli iz Sarajeva;
omogućili da se štampa Šlomo, sim Elijahua iz Beograda i Eliša Semo iz Beča

jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno
str. 58

JIM, reg. br. 55/i

81. HAJIM VAHESED (Život i milost) I deo

Zbornik responza jerusalimskog rabina Hajima Jishaka Musafije koji je bio predsednik verskog suda u gradu Splitu;

štampano u Livornu, 5604.(1844) godine

jezik: hebrejski

pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno

str. I+220+1

Uvod su napisali rabi Jakov, sin Davida Parda iz Dubrovnika, sarajevski rabin Jishak David Pardo i glavni rabin David Pinto. Na kraju knjige dat je spisak pretplatnika iz Splita, Beograda, Gorice, Rijeke i raznih mesta Italije.

JIM, reg. br. 30/i

82. DAMESEK ELIEZER

(drugi deo iz Jore Dea – poglavlje Šulhan aruha)

preveo na ladino i po alef-betu sredio Eliezer Šem-tov Papo

štampano u Jerusalimu, 5644.(1884)

jezik: ladino

pismo: Raši kvadratno

str. I+112+1

Na kraju knjige autor se zahvaljuje gospodinu Josefu Levi iz Sarajeva, njegovoj ženi Mazal, sinu Binjaminu, kćeri Hanuli, koji su dodelili besplatne prostorije za Bet Talmud. Sledi spisak od preko 40 darodavaca iz Sarajeva.

Knjiga sadrži i zapis rukom Moše Morica Altarca iz Travnika iz kojeg se vidi da je knjiga bila njegovo vlasništvo, a dobio je od Josefa Maestra, 2. X 1933. godine.

JIM, reg. br. 41/i

83. Jisrael Nadžara
OLAT TAMID (večita žrtva)

Beograd, 5599. (1838) godine
izdavač: Hajim sin Davida Hajima
štampano u Štampariji knjaževstva Srbije
jezik: hebrejski i ladino
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 324

knjiga ima tri dela:

I deo: **Z'mirot Jisrael** (ode Izraelu), sadrži verske pesme koje se pevaju u hramu i u kući (po sefarskom običaju);

II deo: **Olat Šabat** (subotnja žrtva)

III deo: **Olat Hodeš** (mesečna žrtva); sadrži pesme i ode za novi mesec. Na kraju knjige je gematrija (kriptogram) u obliku menore. Sadrži odlomke iz molitava i psalama.

JIM, reg. br. 42/1

84. DARHE NOAM (putevi ugodni)

Gramatika hebrejskog jezika na španskom sa hebrejskim rečnikom

priređio David Ben David Hajim
Beograd, 5599. (1839) godine
štampano u Knjaževskoj štampariji za vreme vladavine sultana Abdul Medžida
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno
str. I+188+3

Na drugoj strani knjige Jehuda Ben Š'lomo Haj Alkalaj poziva se kao izdavač na autorsko pravo. Isti autor napisao je i uvod od 50 strana. Na početku drugog dela knjige je kraći uvod koji je napisao David Moše Alkalaj. On izražava radost što je izašla ova knjiga koju je objavio njegov stric.

JIM, reg. br. 44/1

85. Hajim Ben David Hajim
HEMED ELOHIM (milost božja)

Molitve, pouke, propisi po danima u nedelji i za određene praznike

Beograd, 5601. (1841) godine
sa hebrejskog na ladino preveo Reuven Ben Moše Farhi
štampano u Knjaževskoj štampariji

jezik: hebrejski i ladino
str. 254

JIM, reg. br. 104/i

86. **Eliezer Ben Šem Tov Papo**
DAMESEK ELIEZER deo **ORAH HAJIM** (način života)

To je prvi deo **Šulhan Aruha** u kome su sakupljeni običaji, propisi i zakoni za svaki dan, subotu i praznike.

Štampano u Beogradu u dva maha. Prvo je štampan II deo knjige 1845. godine, a zatim I deo 1869. godine

Jezik: hebrejski i ladino
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 1+456+2

U predgovoru prvog dela knjige kaže se da je knjiga **Jore Dea** spremna za štampu i da je napisana na španskom, Raši pismom. Autor te knjige je takođe Eliezer Ben Šem Tov Papo. Zatim sledi lista darodavaca koji su omogućili štampanje te knjige. Na prvom mestu se nabrajaju oni iz Beograda.

Tekst uvoda drugog dela knjige je rimovan. Iza uvoda sledi lista dobrotvora, rabina i gospode iz Sarajeva i Travnika.

JIM, reg. br. 43/i

87. **TIKUN HACOT** (ritual za posle ponoći)

sastavio i uredio Juda (Jehuda) Josif Finci
Beograd, 1851. godine

II beogradsko izdanje, izdalo ga je društvo istog imena, za štampariju složio J.S. Kalderon. Štampano u Knjaževskoj štampariji;

jezik: hebrejski i ladino

pismo: hebrejsko kvadratno sa punktacijom i Raši kvadratno

str. 96

povez: crvena koža sa zlatotiskom

JIM, reg. br. 94/i

88. **AVODAT HAŠANA**
(Šlužbe za celu godinu — molitvenik za sve dane u godini osim praznika)

Beograd, 1856. godine

Štampano u Knjaževskoj štampariji

jezik: hebrejski

pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno

str. 345

Knjiga ima svileni povez iz 1862. godine, bogato izvezen i sa monogramom M.R.F.

JIM, reg. br. 93

89. Šlomo Ben Verga
ŠEVET JEHUDA (pleme Jehudino), I deo

prevod istorijskog i moralističkog spisa o proterivanju Jevreja iz Španije štampano u Beogradu, 5619. (1859) godine
preveo sa hebrejskog na ladino i izdao rabi David Ben Moše Alkalaj i njegov sin Moše David Alkalaj. Štampanje pomogao Eliezer Hilel Ben Manoah.

II deo: Eliezer Papo

BET T'FILA (dom molitve), pouke i značenja molitava i zahvalnica
Beograd, 5621. (1860) godine

preveli na ladino i štampali: David Ben Moše Alkalaj i njegov sin Moše David Alkalaj

jezik: ladino

pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno

str. 338

Na kraju knjige je zabeleženo da je slugač Jichak Pinto.

JIM, reg. br. 45/i

90. J'KARA DIŠAHVE (počast mrtvima)

Beograd, 5619. (1859) godine

jezik: aramejski, hebrejski i ladino

pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno

str. 142

Knjiga sadrži molitve, žalopojke, navode iz raznih knjiga i spisa za pomene mrtvima, za članove porodice i za znamenite ljude. Na knjizi je zabeležen podatak da je slugač bio Šalom Kalderon.

JIM, reg. br. 105/i

91. Eliezer Ben Šem Tov Papo
DAMESEK ELIEZER

(Eliezer iz Damaska), deo JOPE DEA (učitelj znanja). Zbirka propisa i ritualnih zakona iz Šulhan Aruha i drugih izvora, o obredima i propisima vezanim za smrt.

Beograd, 1865. godine

jezik: hebrejski i ladino

pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno

str. I+272+1

U knjizi nalazimo podatak da su u pripremi za štampu pomogli rabi Moše Šabetaj Kamhi i rabi Jichak Gavriel Koen iz Bitolja. Zanimljivo je da autor knjige, na drugoj strani, donosi nove stavove aškenaskih rabina u tumačenjima o smrti, preuzete iz jednog Midraša (Berešit Raba 8). Ispod toga donosi tekst *El male rahamim*, prenet iz jedne aškenaske knjige.

JIM, reg. br. 40/i

92. **Jichak Baruh**
HOK L'JISRAEL (zakon Izraelu)

III deo. II knjiga Mojsijeva; Zbirka lektire: odlomci iz Tanaha, Talmuda, Zohara, knjige moralnih pouka rabija Lehoka, Rašijevih komentara; podeljeno po danima u nedelji, po sefardskom obredu;

štampano u Beogradu, 1869, u Državnoj štampariji
izdavač: rabi David Alkalaj i njegov sin David Alkalaj iz Beograda
jezik: hebrejski, aramejski, ladino
pismo: hebrejskokvadratno i Raši kvadratno
str. I+234+1

JIM, reg. br. 29/i

93. **Moše Halevi**
MAASE MOŠE (delo Mošea)

Beograd, 5634. (1874) godine
jezik: hebrejski
pismo: hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str: I+306+2

Iz podataka u knjizi se vidi da je autor bio rabin u Kastoriji, Pirotu, Plovdivu i Sofiji.

Knjiga sadrži indeks pojmova, propisa i izreka iz talmudskih i midraških knjiga, sređenih prema alef-betu sa ukazivanjem na izvor.

Knjiga ima nekoliko predgovora: u prvom se spominje autorova kći Rahela koja je rukopis sačuvala i predala ga u štampu; u drugom se nalazi reč izdavača Moše David Alkalaja; u trećem su zapisana autorska prava David Alkalaja; na kraju nalazimo rimovanu posvetu članova Bet-dina (verskog suda) iz Istanbula u kojoj se ističe značaj ove knjige.

JIM, reg. br. 46/i

94. **STATUT HEVRA KADIŠE IZ ZAGREBA**

Zagreb, 1859. godine
štamparija: Ludwig Gaj
jezik: nemački

pismo: gotica
str. 22

JIM, reg. br. 61/i

95. PROGRAM ZIDANJA BOGOMOLJE U ZAGREBAČKOJ JEVIJSKOJ OPŠTINI

Zagreb, 1861. godine
štampanja: Ludwig Gaj
jezik: nemački
pismo: gotica
str. 16

JiM, reg. br. 71/i

96. STATUT SEFARDSKE CRKVENO-ŠKOLSKE OPŠTINE U ZEMUNU

Beograd, 1876. godine
štampanja N. Stefanovića i druga
jezik: hebrejski
pismo: Raši kvadratno
str. 8

JIM, reg. br. 1160

97. STATUT HEVRA KADIŠE IZ STAROG BEČEJA

Stari Bečej, 1908. godine
štampanja: Levai Lajoš
jezik: mađarski
pismo: latinica
str. 28

JIM, reg. br. 70/i

**98. STATUTEN DER ÖSTERR-UNGAR, ISRAELITISCHEN KULTUSGE-
MEINDE IN SARAJEVO**

(Statut austro-ugarske jevrejske veroispovedne opštine u Sarajevu)

Sarajevo, 1908; godine
štampanja: B. Buchwald i Co.
jezik: nemački
pismo: latinica
str. 12

JIM, reg. br. 53/i

99. STATUT HEVRA KADIŠE

Sarajevo, 1909. godine
izdavač: Hevra Kadiša
štamparija Daniela Kajona, Sarajevo
jezik: ladino
pismo: Raši kvadratno
str. 16

vl. Jevrejska opština Sarajevo

100. PRAVILA IZRAELITSKE BOGOŠTOVNE OPĆINE U BJELOVARU

Bjelovar, 1910. godine
štamparija: Lav. Weiss
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 24

JIM, reg. br. 462

**101. PRAVILA O SASTAVU, IZBORU I DJELOVANJU UPRAVNOG
ODBORA SEFARDSKIH IZRAELIČANA U ZEMUNU**

Zemun, 1911. godine
štamparija: Električna tiskara Milana Ilkića
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 7

JIM, reg. br. 1189

**102. ÜBERSETZUNG DER STATUTEN DES ISRAELITISCHEN FRA-
UEN-WOHLTÄTIGKEITS VEREINES IN VARASDIN**

(Prevod statuta ženskog jevrejskog dobrotvornog društva u Varaždinu)

Varaždin, 1912. godine
jezik: nemački
pismo: latinica
str. 13

JIM, reg. br. 68/i

**103. PRAVILA SAVEZA JEVREJSKIH VEROISPOVEDNIH OPŠTINA U
KRALJEVINI SRBA, HRVATA I SLOVENACA**

Sarajevo, 1921. godine

štamparija "Bosanske pošte"
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 16

JIM, reg. br. 49/i

**104. PRAVILA SAVEZA JEVREJSKIH VEROISPOVEDNIH OPŠTINA U
KRALJEVINI JUGOSLAVIJI**

Beograd, 1930. godine
štamparija "Mercur"
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 16

JIM, reg. br. 48/i

105. PRAVILA NOVOSADSKJE JEVREJSKE VEROISPOVEDNE OPŠTINE

Novi Sad, 1931. godine
štamparija: "Grafički zavod I. Stanišić"
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 36

JIM, reg. br. 52/i

106. PRAVILA JEVREJSKE VEROISPOVEDNE OPŠTINE U ZAGREBU

Zagreb, 1931. godine
Štamparija Adolf Engl
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 63

JIM, reg. br. 50/i

107. STATUT SUBOTIČKE JEVREJSKE VEROISPOVEDNE OPŠTINE

Subotica, 1932. godine
štamparija "Minerva"
jezik: mađarski, srpskohrvatski i hebrejski
pismo: latinica i hebrejsko kvadratno
str. 90

JIM, reg. br. 69/i

**108. PRAVILA JEVREJSKE VJEROISPOVEDNE OPĆINE U OSIJEKU
GORNJEM GRADU**

Osijek, 1933. godine
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 66

JIM, reg. br. 4119

**109. PRAVILA JEVREJSKE VEROISPOVEDNE OPŠTINE SEFARDSKOG
OBREDA U ZEMUNU**

Zemun, 1935. godine
štamparija Milenka Pešića, Zemun
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 34

JIM, reg. br. 201

110. PRAVILA JEVREJSKE VEROISPOVEDNE OPŠTINE U SKOPLJU

Skoplje, 1936. godine
štamparija "Južna Srbija"
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 52

JIM, reg. br. 51/i

111. MOLITVE ZA POKOJNIKE

Preveo i izdao dr M. Engel kot. rabin u Križevcima
Križevci, 1899. godine
štamparija Gustava Neuberga
jezik: hrvatskosrpski i hebrejski
pismo: latinica i hebrejsko kvadratno pismo sa punktacijom
str. 42

JIM, reg. br. 88/i

112. IKAREJ HAEMUNA

osnove vere Mojsijeve za izrailjsku školsku mladež

Beograd, 1902. godine
štamparija S. Horovica
jezik: srpskohrvatski i hebrejski

pismo: cirilica i hebrejsko kvadratno
str. 47

JIM, reg. br. 60

113. **dr. Gavro Švarc, rabin i profesor**
OBREDI ISRAELSKE VJERE

Zagreb, 1916. godine
izdavač: Kraljevska Hrvatsko-Slavonska Dalmatinska Zemljska vlada
jezik: hrvatskosrpski i hebrejski
pismo: latinica i hebrejsko kvadratno
str. 60

JIM, br. 96

114. **dr. H. Jakobi, nadrabin**
DERECH HA'ODEŠ
Katekizam mojsijeve vjere
Za izraelsku mladež osnovnih i srednjih škola

Zagreb, 1923. godine
izdavač: Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica i hebrejsko kvadratno

JIM, br. 418

115. **MOLITVENIK**
preveo i uredio dr. Šalom M. Freiburger, rabin zagrebački

Zagreb, 1938. godine
izdanje Biblioteke jevrejskog narodnog kalendara
štamparija "Merkantile" (Jutriša i Sedmak)
jezik: hrvatskosrpski i hebrejski
pismo: latinica i hebrejsko kvadratno
str. 37+367

JIM, reg. br. 95/i

116. **Pavle Kendelac, svetočudni arhimandrit,**
ISTORIJA JEVREJSKOG NARODA

Pančevo, 1821. godine
nakladom Knjižare braće Jovanovića
jezik: srpskohrvatski

pismo: ćirilica
str. 196

JIM, br. 826

117. **Dr Moric Levi**
DIE SEPHARDIM IN BOSNIEN
(Sefardi u Bosni)

izdanje i štampa: Daniel A. Kajon, Sarajevo
Sarajevo, 1911. godine
jezik: nemački
pismo: latinica
str. 127

JIM, br. 1931

118. **Dr Grga Novak**
ŽIDOVI U SPLITU

izdavač: Knjižara Morpurgo
Split, 1920. godine
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 65

JIM, reg. br. 1821

119. **Dr H. Jakobi, nadrabini**
BIBLIJSKA POVJESNICA
za izraelsku mladež pučkih i nižih srednjih škola

Zagreb, 1923. godine
izdavači: Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 167

JIM, br. 4125

120. **Ignjat Šlang**
JEVREJI U BEOGRADU

Beograd, 1926. godine
izdanje autora
jezik: srpskohrvatski

pismo: cirilica
str. 143

JIM, br. 1923

121. **Ignjat Štang**
JEVREJI NA SEVEROISTOKU EVROPE

Zagreb, 1927. godine
izdavač: Savez židovskih omladinskih udruženja
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 23

JIM, br. 4103

122. **Rado Imre, Major Josef**
A NOVISZADI ZSIDOK TORTENETE
(Istorija novosadskih Jevreja)

Novi Sad, 1930. godine
izdavač: Hevra Kadiša
štampanija "Uranija"
jezik: mađarski
pismo: latinica
str. 224

JIM, br. 1124

123. **Rado Imre, Major Jozef**
ISTORIJA NOVOSADSKIH JEVREJA

(dopunjeno i prošireno reprint izdanje knjige koju su autori objavili na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku 1930. godine u Novom Sadu)
izdavač: Odbor za pomen žrtvama novosadske racije u Izraelu
Tel Aviv, 1972. godine
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 335

JIM, br. 4118

124. **Jakov Maestro**
BIBLIJSKA ISTORIJA
za osnovne škole

Beograd, 1933. godine

izdavač: Savez jevrejskih veroispovednih opština kraljevina Jugoslavije
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 67

JIM, br. 4124

125. **Solomon Kalderon**
ISTORIJA JEVREJSKOG NARODA I deo
od razorenja prvog hrama do izгона sa Pirinejskog poluostrva

Beograd, 1933. godine
Izdanje Saveza jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 112

JIM, br. 4126

126. **Solomon Kalderon, dr. Juda Levi**
ISTORIJA JEVREJSKOG NARODA II DEO
od izгона Jevreja sa Pirinejskog poluostrva do najnovijeg vremena

Beograd, 1935. godine
izdavač: Savez jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Jugoslavije
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica i latinica
str. 280

JIM, br. 4121

127. **Jorjo Tadić**
JEVREJI U DUBROVNIKU DO POLOVINE XVII STOLJEĆA

Sarajevo, 1937. godine
izdavač: "La Benevolencija" sarajevsko kulturnoprosvjetno društvo
Štamparija "Bosanska Pošta" Josip Breter i štamparija Menahem Papo
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 519

JIM, br. 417

128. **Prof. Dr. Gavro Švarc, nadrabim**
POVIJEST ZAGREBAČKE ŽIDOVSKE OPĆINE OD OSNUTKA DO
50-ih GODINA 19. VIJEKA

Zagreb, 1939. godine

izdanje autora
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 106

JIM, br. 1924

129. **Dr Lavoslav Glesinger**
AMATUS LUSITANUS
i njegov liječnički rad u Dubrovniku (1556–1558)
(prilog dubrovačkoj medicinskoj i kulturnoj istoriji)

Zagreb–Beograd, 1940. godine
izdavač: Biblioteka jevrejskog narodnog kalendara
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 110

JIM, br. 4111

130. **POZDRAV MIHAILU OBRENOVIĆU III PRILIKOM NJEGOVOG
ODLASKA U CARIGRAD**

Beograd, 1867. godine
Štamparija Nikole Stefanovića u Beogradu
štampano na svili

Pozdrav je u stihovima, na hebrejskom, transkribovan ćirilicom; upoređeno je dat i prevod na srpskohrvatskom.

Pun tekst posvete glasi:
“Pozdrav Njegovoj Svetlosti Mihailu M. Obrenoviću III Knjazu Srpskom od strane Evreja, svojih vernih podanika prilikom polaska u Carigrad, pevane na obali Dunavskoj od jevrejske dece zajedno sa njihovim starijima crkvenim i školskim, na njihovom religioznom jeziku. Štampano na jevrejskom jeziku u originalu i na srpskom u prevodu.”

JIM, br. 103/i

131. **“DR SINGER BERNAT” ZSIDO SZERETETHAZ-EGYESULET KOR-
HAZA SUBOTICAN**
(Bežanica “Dr Singer Bernat” Jevrejskog dobrotvornog društva Subotica)

Subotica, godina ?
Štamparija “Minerva”, Subotica
jezik: mađarski

pismo: latinica
str. 16

JIM, br. 4122

132. **SPOMENICA O PROSLAVI TRIDESETOGODIŠNJICE SARAJEVSKOGA KULTURNO-POTPORNOGA DRUŠTVA "LA BENEVOLENCIJA"**

uredio Stanislav Vinaver

Beograd, 1924. godine
štamparija i cinkografija "Vreme" A.D.
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica i latinica
str. 92

vl. Jevrejska opština Zagreb, Biblioteka dra L. Šika

133. **SPOMENICA GOSPOĐE ESTIRE Š. RUSO, UČITELJICE NA DAN PROSLAVE 32. GODINE PROSVETNOG, NACIONALNOG I HUMANOG RADA**

Beograd, 1924. godine
štamparija M. Karića
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 30

JIM, reg. br. 101/i

134. **JEVREJSKO ŽENSKO DRUŠTVO U BEOGRADU 1874–1924. NA DAN PEDESETOGODIŠNJICE OSNIVANJA**

Beograd, 1924. godine
izdavač: Uprava Jevrejskog ženskog društva
Štamparija profesionalnog zanatlijskog udruženja
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 80

JIM, br. 1294

135. **SPOMENICA POGINULIH I UMRLIH SRPSKIH JEVREJA U BAL-KANSKOM I SVETSKOM RATU 1912–1918.**

Beograd, 1927. godine
izdanje Odbora za podizanje spomenika palim jevrejskim ratnicima
štamparija M. Karića

jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 160

JIM, br. 4135

136. **SPOMENICA PRIGODOM 50-GODIŠNJEG OPSTANKA JEVREJSKE VJEROISPOVJEDNE OPĆINE AŠKENASKOG OBREDA U SARAJEVU**
posvećena: dr Moritzu Rotkopfu i Bernardu Kleinu

uredio ing. Oskar Grof

Sarajevo, 1930. godine
izdavač: Jevrejska aškenaska društva u Sarajevu
štamparija "Bosanska Pošta"
str. 40
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica

JIM, br. 1218

137. **SPOMENICA JEVREJSKE VJEROISPOVJEDNE OPŠTINE SEFARSKOG OBREDA U SARAJEVU PRIGODOM OSVEĆENJA NOVOG HRAMA**

Sarajevo, 1930. godine
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica, latinica, hebrejsko kvadratno
str. 23

JIM, br. 1822

138. **SPOMENICA LOŽE ZAGREB 1090**

Zagreb, 1932. godine
izdavač: Loža Zagreb 1090 N.O.B.B.
crteži: Slavko Bril
tisak: Beker i Heibach
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 132

JIM, br. 4015

139. **MAIMONIDES (RAMBAM)**
spomenica povodom osamstogodišnjice od njegovog rođenja 1135-1935.

*izdaje Jevrejsko kulturno-prosvjetno društvo "La Benevolencija" u
Sarajevu 1935. godibe
ukrase izradio Daniel Ozmo*

štampano u Štampariji Kajon, Sarajevo
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica i ćirilica
str. 137

JIM, br. 311

140. **SPOMENICA KURATORIJA ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA U
ZAGREBU PRIGODOM TRIDESETOGODIŠNJICE OPSTANKA
1909–1939.**

po sastavu dra Gavre Schwarz, nadrabina zagrebačkog

Zagreb, 1940. godine
izdavač: Društvo prijatelja Schwarzovog doma u Zagrebu
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 40

JIM, br. 4107

141. **SPOMENICA POVODOM PEDESETOGODIŠNJICE DOMA STARACA
SAVEZA JEVREJSKIH OPŠTINA JUGOSLAVIJE
Zaklade Lavoslava Švarca u Zagrebu 1910–1960.**

Beograd–Zagreb, 1960. godine
izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 40

JIM, br. 4106

142. **ALBERT VAJS 1905–1964, SPOMENICA**

Beograd, 1964. godine
izdavač: Savez jevrejskih opština Jugoslavije
štamparija "Slobodan Jović"
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 228

JIM, br. 486

143. Hajim S. Davičo
SA JALIJE

Beograd, 1898. godine
izdavač: knjižara D.M. Đorića
ilustrovao: S.J. Elić
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 93

JIM, br. 4127

144. BAR-KOHBÁ
pjesma Jaroslava Vrchlickoga s češkog preveo M. Kuntarić

Požega, 1912. godine
štampani i izdali naslednici Lavoslava Kleina
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 421

JIM, br. 4112

145. Abraham Aaron Cappon
EL ANGUSTIADOR (pozorišni komad u tri čina)

Sarajevo, 1914. godina
izdao Jacob A. Cappon
jezik: ladino
pismo: Raši kvadratno i latinica
str. 66

vl. Luci Petrović, Beograd

146. Abraham A. Cappon
POESIAS, tom I

izdavač: knjižara Yehiel A. Cappon, Slavonski Brod i knjižara Jacob A. Cappon, Sarajevo, 1922. godine
štampanija: "Union", Beč, 1922. godina
jezik: ladino
pismo: latinica, hebrejsko kvadratno i Raši kvadratno
str. 102

vl. Luci Petrović, Beograd

147. **Abraham A. Cappon,
POESIAS, tom II**

izdavač: knjižara Yehiel A. Cappon, Slavonski Brod i knjižara Jacob A. Cappon, Sarajevo, 1922. godine
štamparija: "Union", Beč, 1922. godine
jezik: ladino
pismo: latinica
str. 91

vl. Luci Petrović, Beograd

148. **PRIČE ZA ŽIDOVSKU DJECU**
priredio dr Alfred Singer

štampano nakladom uprave Keren Kajemet Lejisrael,
Zagreb, 1924. godine
štamparija "Tipografija", Zagreb
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 92

JIM, br. 1946

149. **Isak Samokovlija**
OD PROLJEĆA DO PROLJEĆA, pripovijetke

Sarajevo, 1929. godine
izdavač: Radni odbor G.S.K. Sarajevo
likovno opremio Roman Petrović
jezik: srpskohrvatski
pismo: ćirilica
str. 217

JIM, br. 4102

150. **Dr Vito Kajan**
JEVREJSKI IDEALI I LJUDI U SAMOKOVLIJINOJ DRAMI

Sarajevo, 1932. godine
Štamparija "Bosanske pošte"
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 16

JIM, reg. br. 64/i

151. KOMPLAS DE PURIM (šaljive pesme za Purim)

Sarajevo, 1932. godine
Izdavač: "Menora"
Štamparija Menahem Papo, Sarajevo
jezik: ladino
pismo: latinica i hebrejsko kvadratno

JIM, br. 1997

152. Vera Stein-Ehrlich
KOLEKTIVNI RAD U SAVREMENOJ ŠKOLI

Zagreb, 1933. godine
Biblioteka "Nova pedagogija"
izdavač: "Minerva", Zagreb
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 70

JIM, br. 4143

153. KATALOG IZDANJA 1901–1935
izdavačkog i knjižarskog preduzeća Geca Kon AD Beograd

Beograd, 1935. godine
Izdanje Geca Kon AD
jezik: srpskohrvatski
pismo: cirilica

vl. Jevrejska opština Zagreb, Biblioteka dra L. Šika

154. Isak J. Nahmijas
PORTRETI SKICE I DEKORI, pjesme

Beograd, 1936. godine
izdanje autora
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 21

JIM, br. 1035

155. Cvi Rothmüller
BJALIK

Beograd–Zagreb, 1937. godine
izdanje Biblioteke jevrejskog narodnog kalendara

jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica
str. 187

JIM, br. 285

156. **Dr Dušan Glumac,**
GRAMATIKA STAROJEVREJSKOG JEZIKA

Beograd, 1937–1939. godine
izdanje piščevo
štamparija: Artistički zavod ud. J.D. Kircher, Vršac
jezik: srpskohrvatski, hebrejski
pismo: ćirilica i hebrejsko kvadratno
str. 216

JIM, br. 4123

157. **IZVEŠTAJ "JUDEJE", ŽIDOVSKOG AKADEMSKOG KULTURNOG
KLUBA U ZAGREBU ZA GODINU 1909–1910.**

Zagreb, 1910. godine
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 60

JIM, br. 1097

158. **S. Kamhi**
SEFARDI I SEFARDSKI POKRET

A.J. Kajon
SEFARDI DO DANAS

Zagreb, 1927.
biblioteka "Esperanza" knjiga 1 i 2
štamparija: "Lino-tip", M. Židan, Zagreb
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 32

vi. Jevrejska opština Zagreb, biblioteka dra L. Šika

159. **Samuel Romano**
ŠELOMO BEN GABIROL

Zagreb, 1930.
Biblioteka "Židov", knjiga 2

jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 51.

JIM, br. 312

160. **Jichak Gur-Ari**
RABI JEHUDA HAJ ALKALAJ
Monografija o zemunskom rabinu

Zagreb, 1931. godine
Biblioteka "Židov", knjiga 4
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 56

JIM, br. 508

161. **HAŠOMER HACAIR**

Zagreb, 1932. godine
izdavač: Biblioteka "Hanoar", sveska 3
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 120

JIM, br. 2101

162. **GODIŠNJAK**

Sarajevo, 1933–5694.
izdavač: Jevrejsko kulturno-prosvjetno društvo "La Benevolencija" u
Sarajevu i dobrotvorno društvo "Potpora" u Beogradu
Štamparija Menahem Pappo
jezik: srpskohrvatski
pismo: latinica i ćirilica
str. 312

JIM, br. 4105

163. **KRATAK IZVOD IZ ISTORIJE ŽIDOVA U ITALIJI**
po Dubnovu, priredio A.L.

Zagreb, 1938. godine
Biblioteka "Židov", knjiga 10
jezik: hrvatskosrpski

pismo: latinica
str. 50

JIM, br. 587

164. Cecil Roth
JEVREJI U KULTURI ČOVJEČANSTVA

Zagreb, 1939. godine
izdavač: "Omanut", Zagreb
jezik: hrvatskosrpski
pismo: latinica
str. 304

JIM, br. 4104

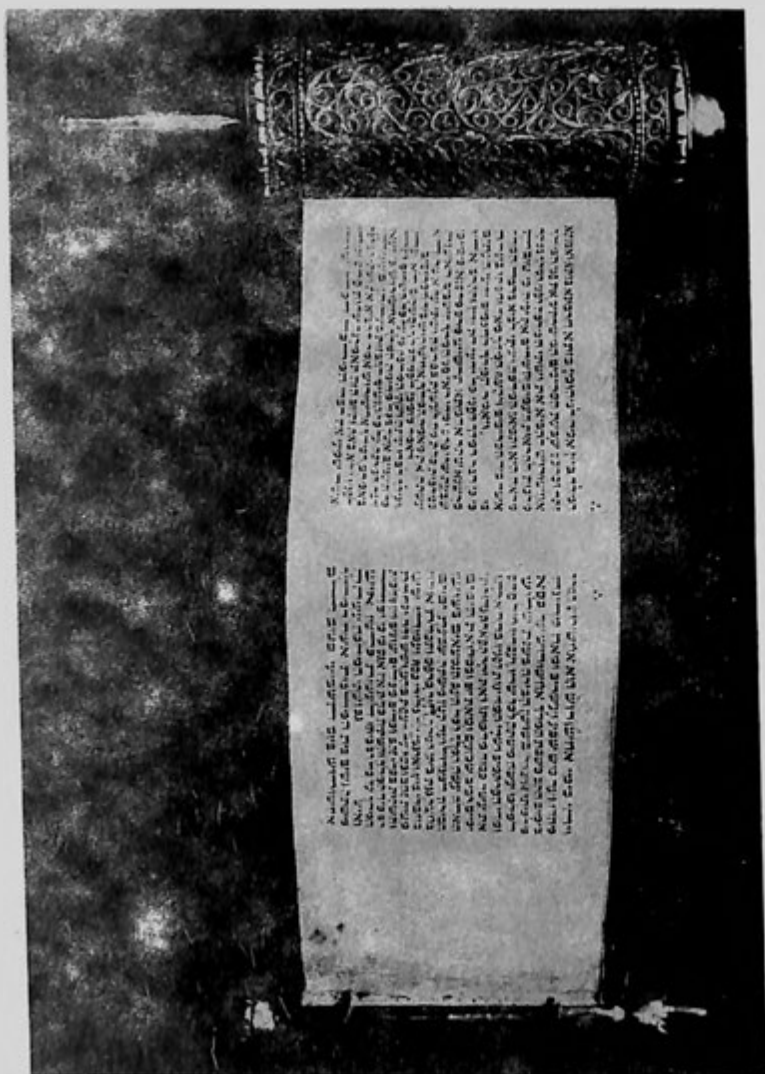

1.

Tora, XVIII vek, hebrejsko kvadratno pismo (kat. br. 1).

1.

Torah, 18th century, Hebrew square script (cat. No. 1)

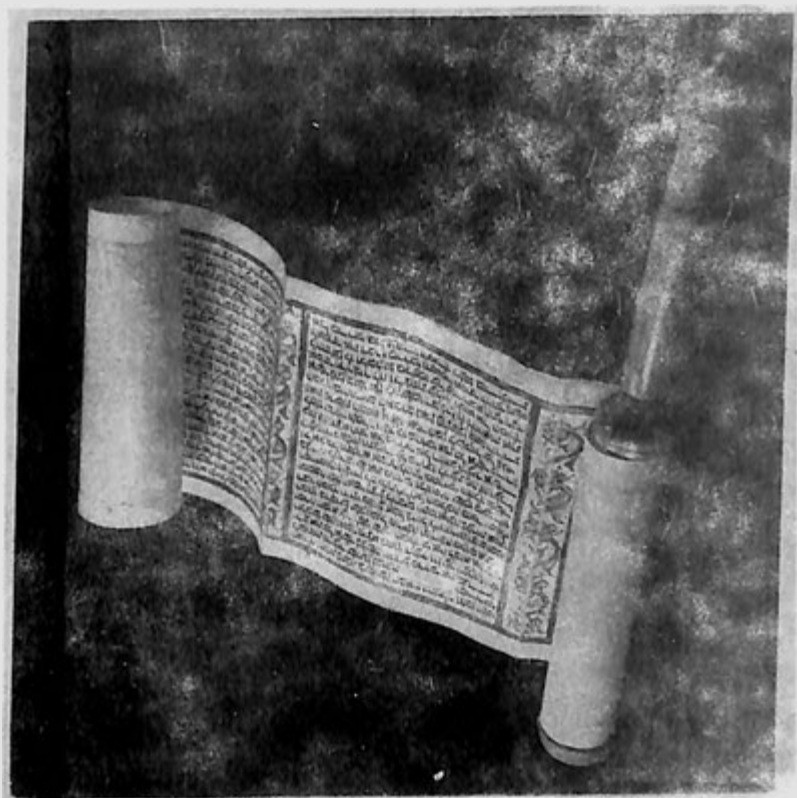

2.

Megila (svitak s tekstom knjige o Esteri), hebrejsko kvadratno pismo (kat. br. 6).

2.

Scroll of Esther, Hebrew square script (Cat. No 6).

3.

Megila (svitak s tekstem knjige o Esteri), XIX vek (kat. br. 7).

3.

Scroll of Esther, 19th century (Cat. No 7).

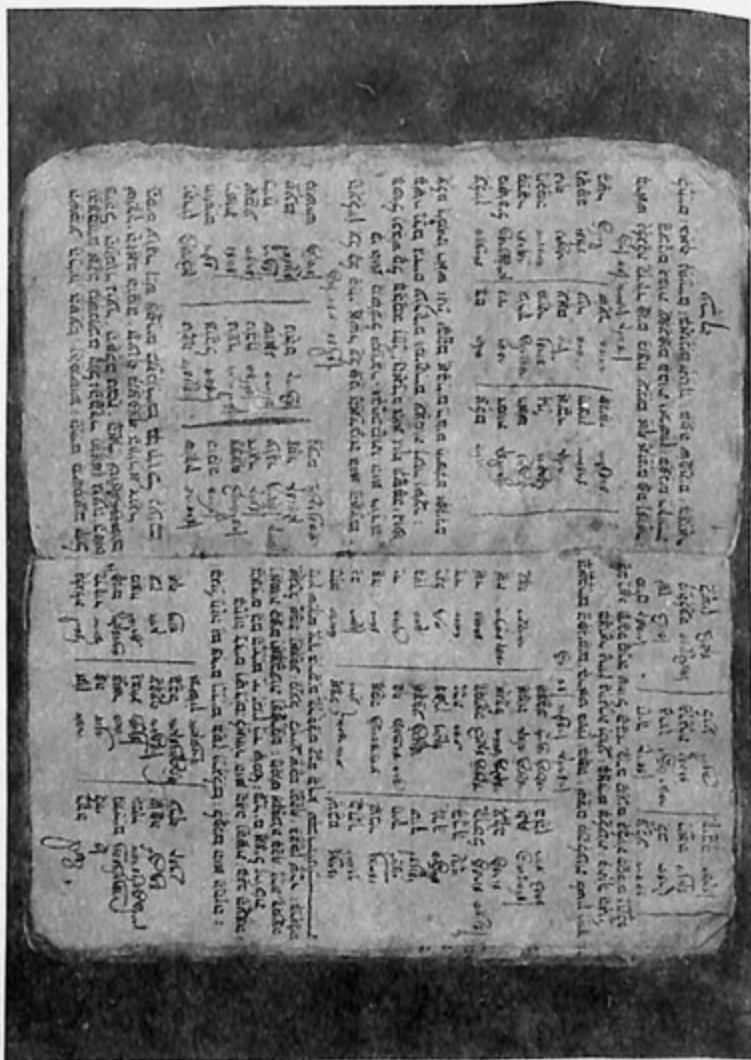

4.

Amulet. tajni tekst, hebrejsko kurzivno i kvadratno pismo (kat. br. 15).

4.

Amulet, secret text, Hebrew cursive and square script (Cat. No 15).

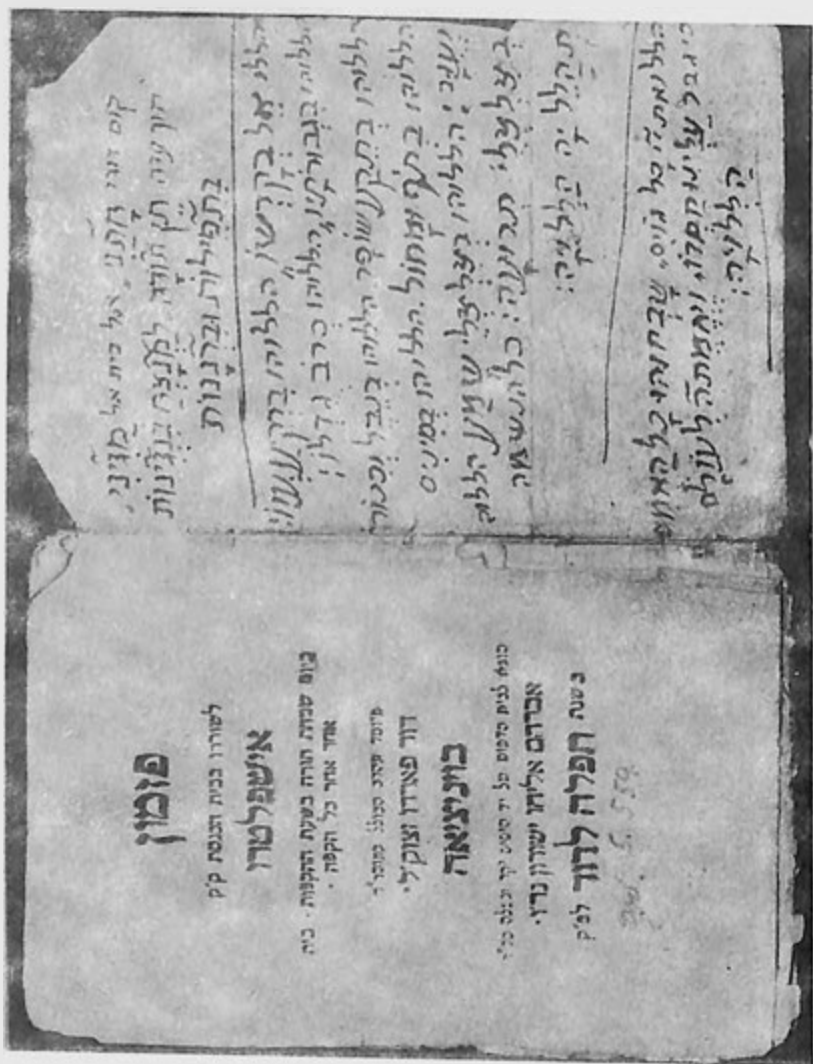

5.

Leib i Aron Hiršfeld, *Kuntres*, prva polovina XIX veka, hebrejski, jidiš i nemački jezik; hebrejsko kvadratno i kurzivno pismo (kat. br. 17).

5.

Leib and Aron Hirshfeld, *Kuntres*, first half of 19th century, Hebrew, Jiddish, German language, Hebrew square and cursive script (Cat. No 17).

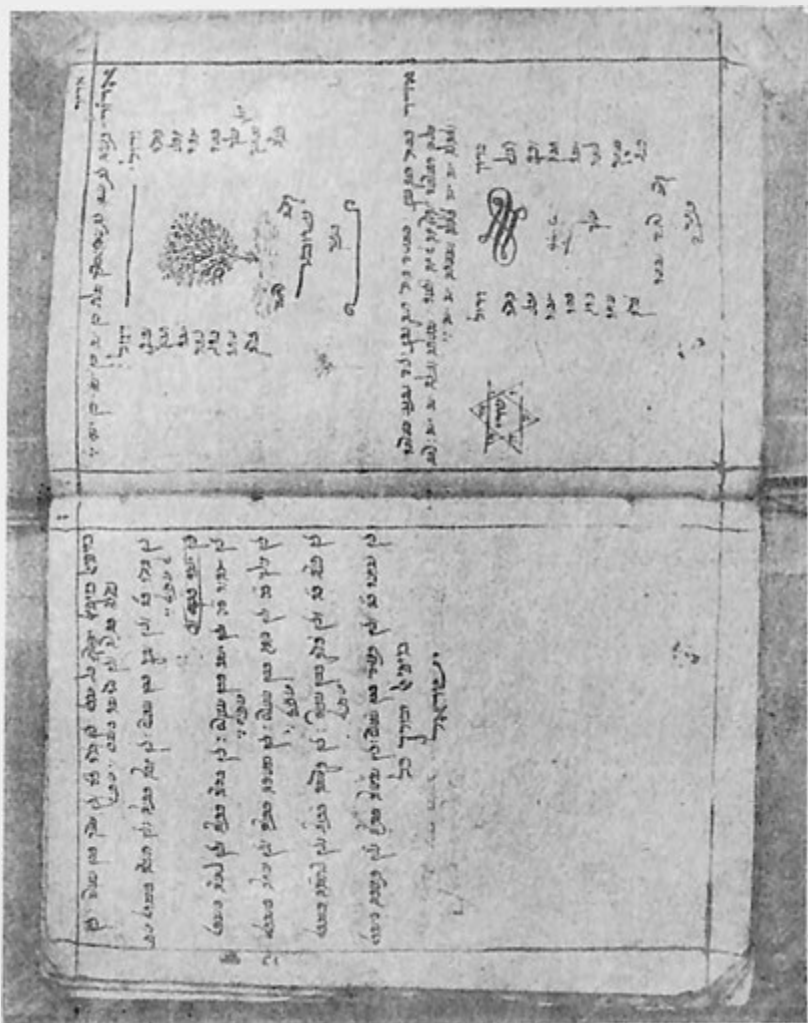

6.

Pizmon (pesmarica), Split, XVII vek, hebrejski, kvadratno i kurzivno pismo (kat. br. 74).

6.

Pizmon (book of songs), Split, 17th century, Hebrew, square and cursive script (Cat. No 74).

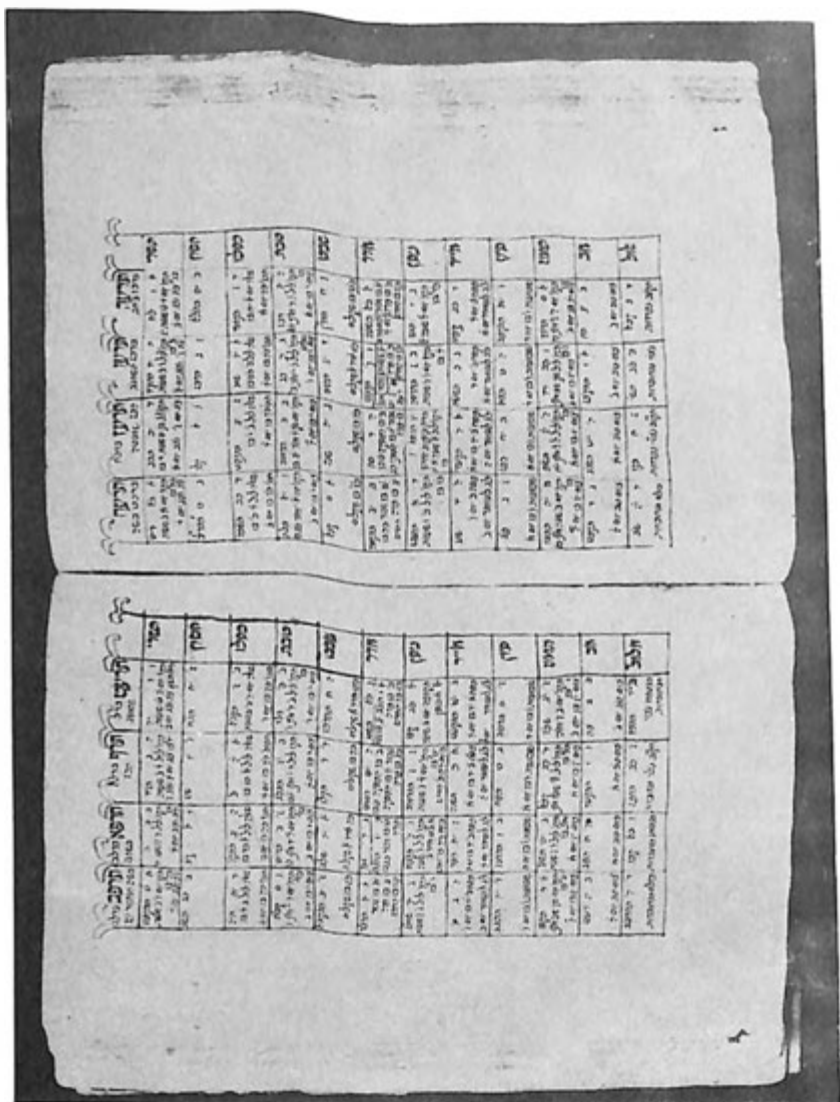

7.

Lekaruš, Bosna, 1820. godina, ladi-
no, Raši kurziv (kaj. br. 24).

7.

Medical note-book, Bosnia, 1820, Lu-
dino, Rashi cursive (Cat. No 24).

8.

Rukopisna knjiga, Maroko, poč. XX veka, hebrejski, aramejski i arapski jezik, kvadratno pismo (kat. br. 26).

8.

Manuscript book, Morocco, beginning of the 20th century, Hebrew, Aramaic, and Arabic, square script (Cat. No 26).

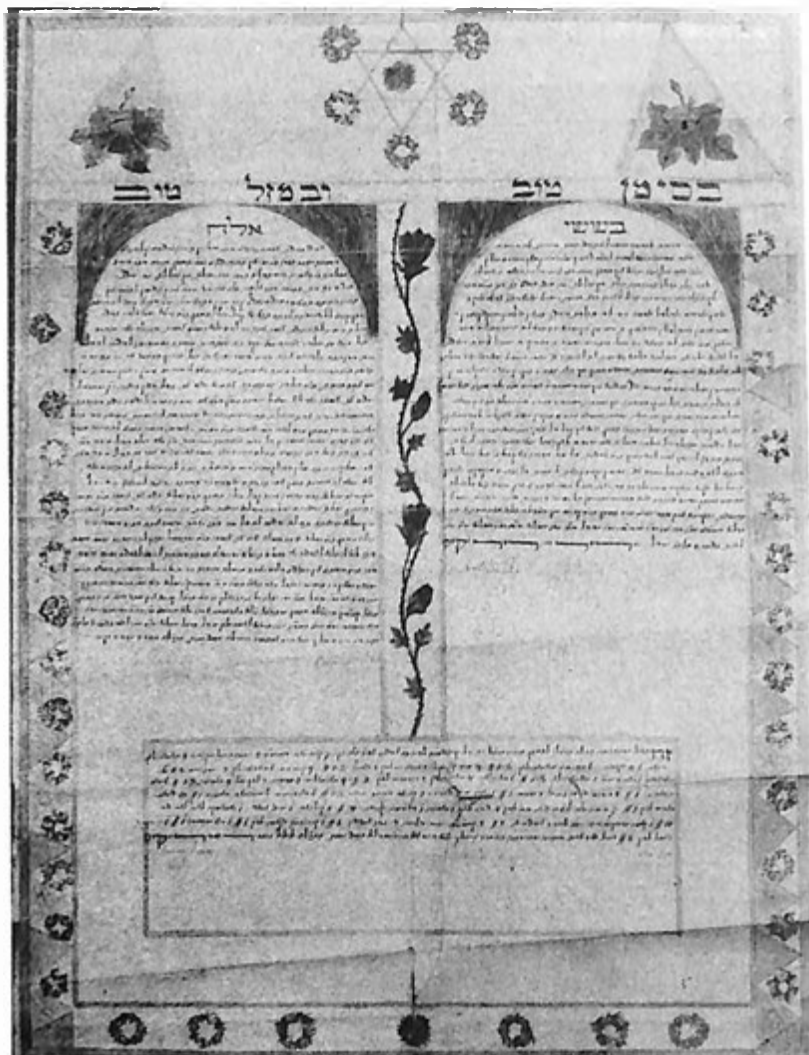

9.

9.

Ketuba, Sarajevo, 1746. godina, aramejski jezik, Raši kurzivno pismo (kat. br. 28).

Ketubbah, Sarajevo, 1746, Aramaic language, Rashi cursive script (Cat. No 28).

10.

Ketuba, Zemun, 1842, aramejski jezik, Raši kurzivno pismo (kat. br. 30).

10.

Ketubbah, Zemun, 1842, Aramaic language, Rashi cursive script (Cat. No 30).

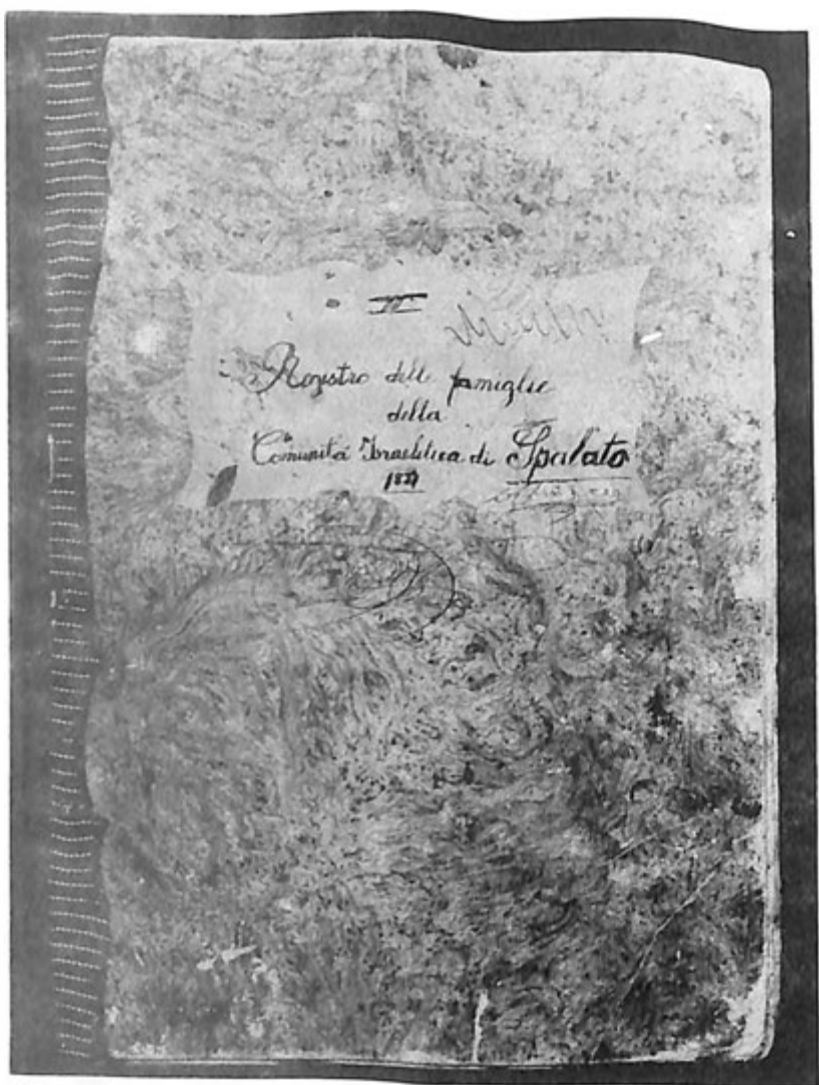

11.

Pinkas, Skoplje, 1749–1913, hebrejski i ladino, Raši kurziv (kat. br. 40).

11.

Pinkas, Skopje, 1749–1913, Hebrew and Ladino, Rashi cursive script (Cat No 40).

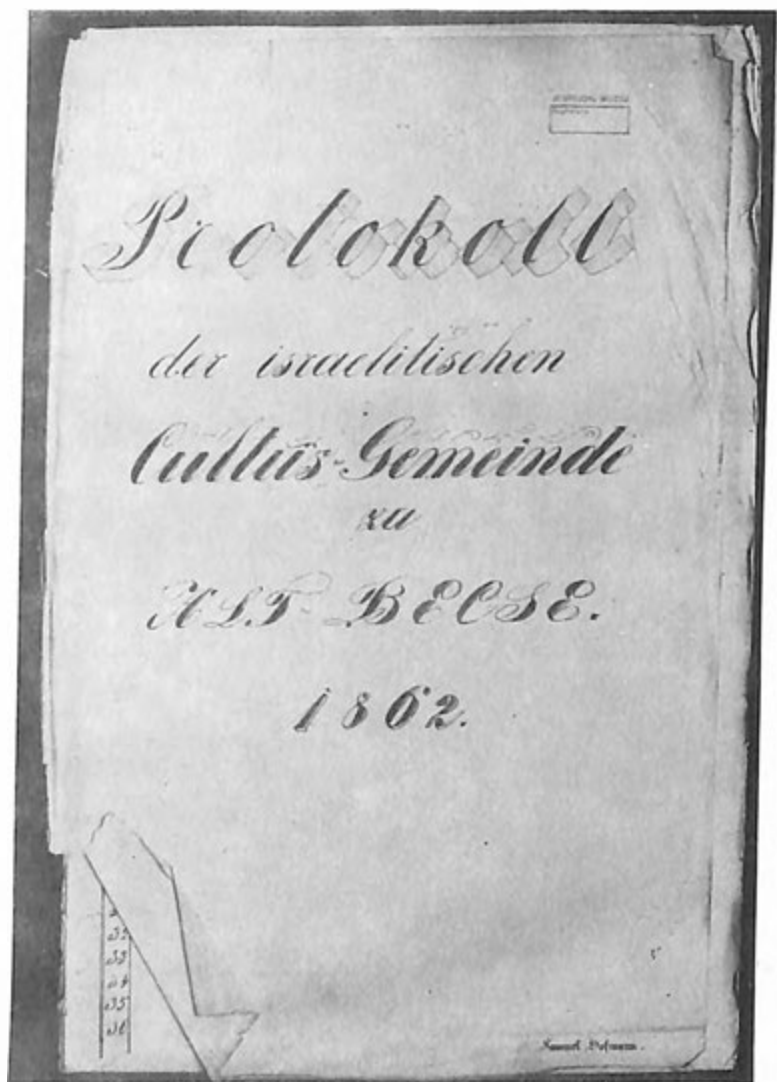
12.

12.

Registro delle famiglie della Comunità Israelitica di Spalato, (registar porodična Jevrejske opštine u Splitu) za godinu 1837, italijanski jezik (kat. br. 42).

Registry of Families of the Split Jewish Community for the Year 1837, Italian language (Cat. No 42).

134

3.

Statut Jevrejske opštine u Starom Bečeju, 1862. godina, nemački jezik (kat. br. 47).

13.

Statute of the Jewish Community in Stari Bečeje, 1862, German language (Cat. No 47).

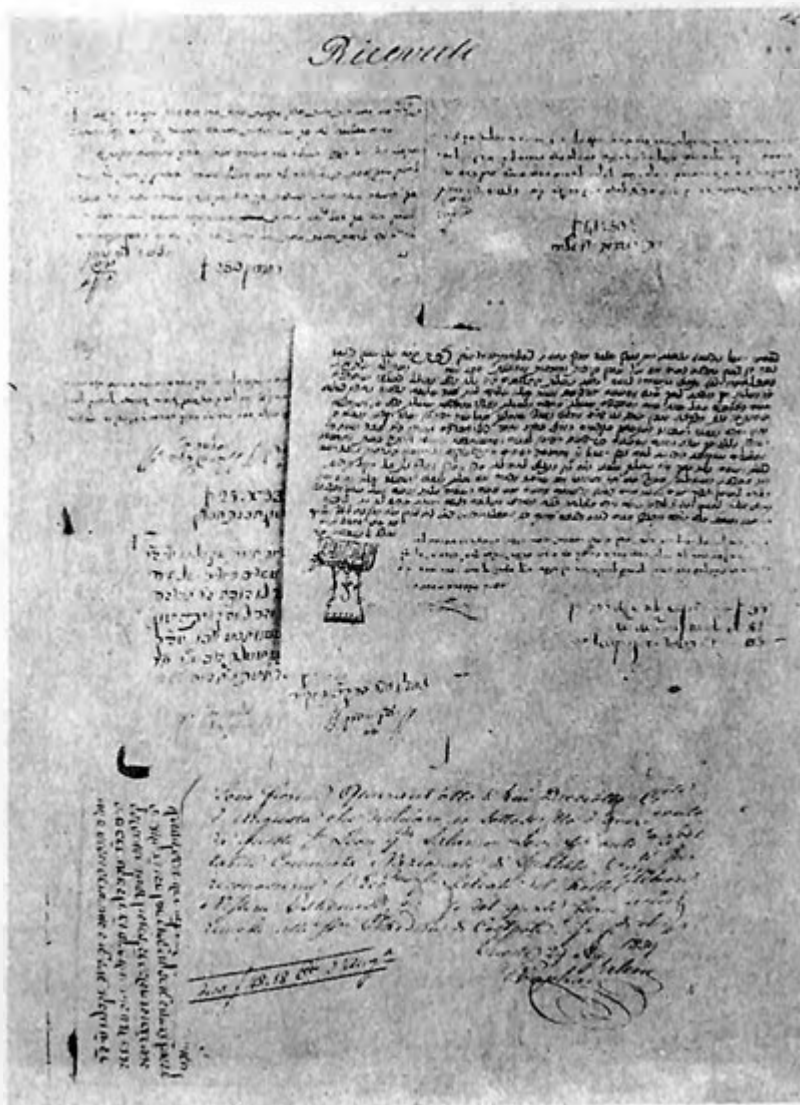

13

Zapiski Hevra Kaddisha, Đakovo, 1861–1940. prva strana, hebrejsko kvadratsko pismo (kat. br. 57).

14.

Minutes of Hevra Kaddisha, Sent, 1861–1940 (first page), Hebrew square script (Cat. No 57).

15.

Knjiga priloga za Erec Izrael, Split, 1830. godina, hebrejsko kurzivno pismo (kat. br. 59).

15.

Registry of Contribution for Eretz Israel, Split, 1830, Hebrew cursive script (Cat. No 59).

16.

Manot Halevi (autor: poznati kabalista Alkabetz), Venecija, 1584. godina, hebrejsko kvadratno Raši pismo (kat. br. 61).

16.

Manot Halevi (author: Alkabetz, well know student of the Cabala), Venice, 1584, Hebrew square and Rashi script (Cat. No 61).

17.

Seder avodat Yom hakipurim (predslužbe za Yom kipur), Venecija, 1746. godina, hebrejsko kvadratno pismo (kat. br. 76).

17.

Seder avodat Yom hakippurim, service prior to Yom Kippur, Venice, 1746, Hebrew square script (Cat. No 76).

15.

*Hagada za Pesah, Livorno, 1853. go-
dina (kat. br. 72).*

18.

*Haggadah for Pesach, Livorno, 1853
(Cat. No 72).*

19.

Jisrael Penso, *Ofi zutre (propisi)*, Solun, 1818. godina; naslovna strana ima tipičan ukras kakav su upotrebljavali štampari orijentalnih zemalja (kat. br. 77).

19.

Jisrael Penso, *Ofi zutre (rules)*, Sarajevo, 1818; the title page has a typical ornamentation similar to that used by printers of Orient (Cat. No 77).

20.

Maase Moše (Delo Mošea), Beograd, 1874. godina, hebrejsko i Raši kvadratno pismo (kat. br. 93).

20.

Masse Moshe (Moshe's Work), Belgrade, 1874, Hebrew and Rashi square script (Cat. No 93).

21.

21.

Statut austrougarske jevrejske opštine u Sarajevu iz 1908. godine, nemački jezik (kat. br. 98).

Statute of the Austro-Hungarian Jewish Community in Sarajevo, 1908, German language (Cat. No 98).

Posrednik izdavača i štampača

HAŠIV

Šabotaja Hajdala

LIST JEVIJSKE
MLADEŽI

GOD. X

BR. 6

FEBRUAR 1932. — 272 STRANICE

Adresa: Šteta, Dječje ul. Zagreb 1, poštom
br. 1234. Uredništvo: Šteta, Dječje ul. Zagreb 1, poštom
br. 1234. Uredništvo: Šteta, Dječje ul. Zagreb 1, poštom
br. 1234.

POJEDINI
BROJ 4 DIN

23.

23.

Hašiv [časopis], Zagreb, 1932. godi-
na.

Hašiv (periodical), Zagreb, 1932.

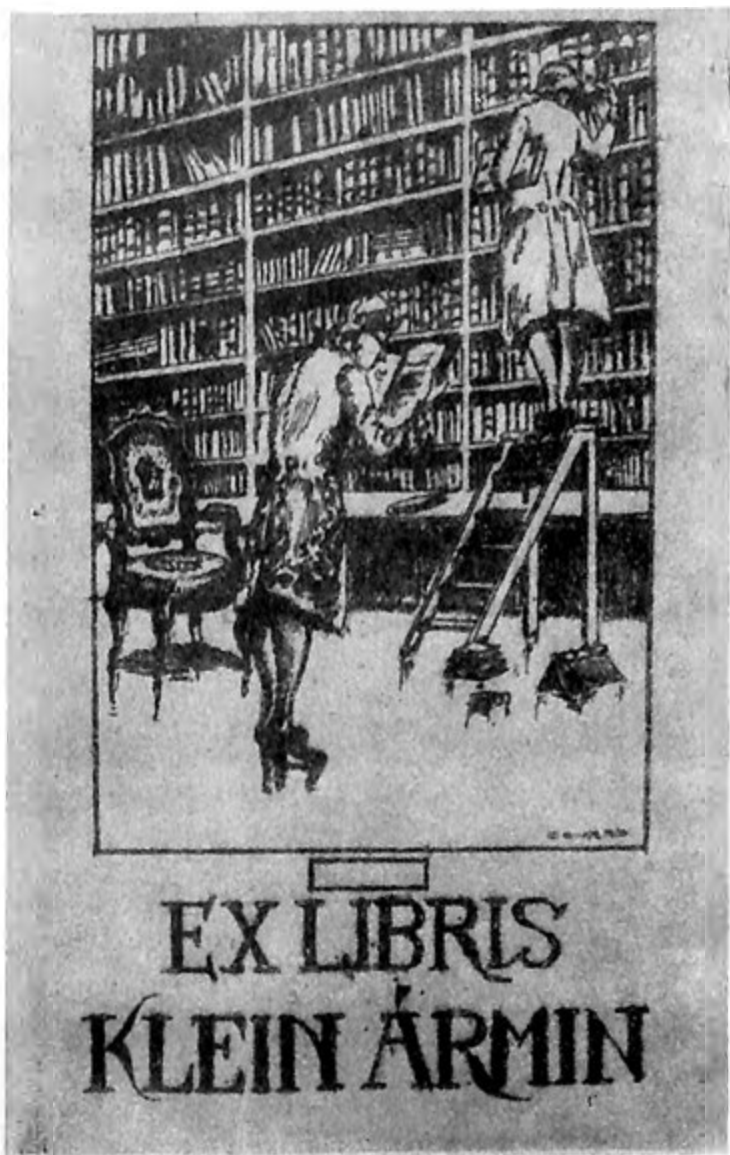

24.

Diploma beogradskog jevrejskog ženskog društva iz 1926. godine; autor nacarta za diplomu je Dida Demajo.

24.

Diploma of the Belgrade Jewish Women's Society, 1926; designed by Dida Demajo.

EX LIBRIS
KLEIN ARMIN

25.

Ex libris Armina Kleina, bakrorez, početak XX veka.

25.

Ex Libris of Armin Klein, copper engraving, beginning of the 20th century.

MIDRAŠ, knjiga štampana u Frankfurtu na Odri 1693.

JIM, reg. br. 99/i, u ovom katalogu br. 65

* מדרש *

המש מגילות רפחא מתנות כהונה

צני לכלהודים - ולכלהודים ומזדים

אל אס סחבר ארז ליהנה ו כלק סחכס סחכס . סמי
 וכו כ סחס סחל סחכס סכר סן סכרל סחכר סכרן
 סכר סחכר סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן

סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן

סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן

סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן

סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן
 סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן סכרן

